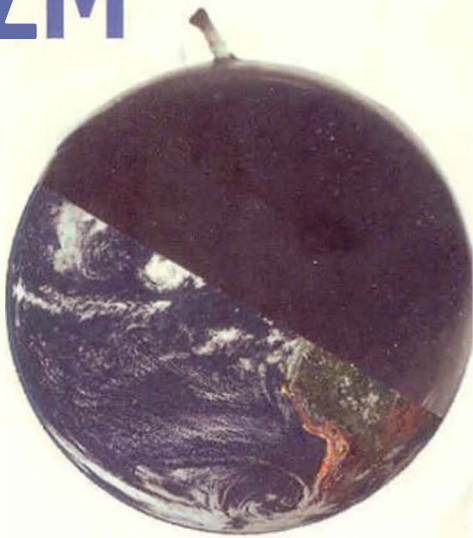
agorakitaplığı

ERIC HOBSBAWM

KÜRESELLEŞME, DEMOKRASİ VE TERÖRİZM

Türkçesi: Osman Akınhay

agorakitaplığı
190

ERIC J. HOBSBAWM

9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğan Eric John Ernest Hobsbawm, Viyana'da öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Londra Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Ecole des Hautes Etudes en Science Sociales dahil olmak üzere Londra Üniversitesi, Birkbeck College'de emekli olana kadar çeşitli üniversitelerde çalıştı. Kitapları dünyanın hemen hemen bütün ülkelerin dillerine çevrilen büyük Marksist tarihçi Hobsbawm'ın başlıca yapıtları şunlardır: *İlkel Asiler* (1959), *Caz Sahnesi* (1959-1989-1993), *Ter Döken İnsanlar* (1962), *Sanayi ve İmparatorluk* (1964), *Kaptan Swing* (George Rudé'yle birlikte, 1969), *Haydutlar* (1969-1981), *Devrimciler* (1973), *Sermaye Çağı* (1975), *Devrim Çağı* (1982), *Geleneğin İcadı* (1983), *İmparatorluk Çağı* (1987), *Marseillaise'in Yankıları* (1990), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (1990-1992), *Aşırılıklar Çağı: Kısa 20. Yüzyıl Tarihi* (1994), *Sıradışı İnsanlar* (1998), *Tarih Üzerine* (1998) ve *Tuhaf Zamanlar: Yirminci Yüzyılda Geçen Bir Ömür* (2003).

OSMAN AKINHAY

1960, İzmir, Ödemiş doğumlu. 1976'da SBF'ye, 1980'de hapse girdi. İçeride çevirmenliğe başladı, 90'a yakın kitap çevirdi. *Gün Ağarmasa* (2002) ve *Ölüme Bakmak* (2005) adlı iki romanı; *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (1991) ve Özcan Özen'le birlikte hazırladığı *Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke* (2002) ve *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda* (2003) başlıklı üç derlemesi, Mehmet Uğur'la yaptığı *Müzakerelerden Üyeliğe: AB-Türkiye Gündemindeki Sorunlar* (2005) adlı bir söyleşi kitabı var.

Eric J. Hobsbawm

KÜRESELLEŞME, DEMOKRASİ VE TERÖRİZM

Türkçesi: Osman Akınhay

a
agorakitaplığı

Siyaset 33

Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm
Eric J. Hobsbawm

Kitabın özgün adı:
Globalisation, Democracy and Terrorism
Little, Brown, 2007, Londra

İngilizce'den Çeviren: Osman Akınhay
Kapak tasarım: Mithat Çınar
Dizgi: Sibel Yurt

© 2007, Eric J. Hobsbawm
© 2008; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akçalı Ajans aracılığıyla Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci Basım: Şubat 2008
ISBN: 978-605-006-012-6

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık
Tel: (0212) 674 66 78

AGORA KİTAPLIĞI
Gümüşsuyu Mahallesi Osmanlı Yokuşu,
Muhtar Kâmil Sokak No: 5/1 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26-27 Fax: (0212) 243 96 28

Birkbeck'e...

İÇİNDEKİLER

Önsöz ix

1) 20. Yüzyılda Savaş ve Barış 1

2) 21. Yüzyılın Başında Savaş, Barış ve Hegemonya 20

3) Amerikan Hegemonyası Britanya İmparatorluğu'ndan Neden Farklıdır? 43

4) İmparatorlukların Sonu Üzerine 72

5) Yeni Yüzyılda Milletler ve Milliyetçilik 83

6) Demokrasinin Geleceği 98

7) Demokrasiyi Yaymak 122

8) Terör 128

9) Şiddet Çağında Kamusal Düzen 149

10) İmparatorluk Gittikçe ve Hâlâ Genişliyor 167

ÖNSÖZ

20. yüzyıl, insanlık tarihindeki en olağandışı çağdı; çok olağandışıydı ve bu niteliğiyle benzeri görülmemiş insani felaketleri, köklü maddi iyileşmeleri ve gezegenimizin çehresini dönüştürme -belki de onu yok etme- yeteneğimizde, hatta gezegenimizin dışına çıkma kapasitemizde eşine rastlanmayan bir artışı yansıtıyordu: Peki bizler, böylesi bir yüzyıldan nasıl yapar da geriye, 'aşırılıklar çağı'na, ya da ileriye, eskisinin bağrından kopan yeni çağın önümüze açtığı perspektife bakabiliriz?

Makaleler derlemesinden oluşan elinizdeki kitap, bir tarihçinin üçüncü milenyumun başındaki dünyanın hali ile bugün karşı karşıya olduğumuz başlıca siyasal sorunları ir-

deleme, analiz etme ve anlama çabalarının bir ürünüdür. Bu derlemede yer alan makaleler benim daha önceki yayınlarımda, özellikle de 'kısa yüzyıl'ı anlattığım *Aşırılıklar Çağı* başlıklı tarih çalışmamda, Antonio Polito'yla söyleşilerimden oluşan *Yeni Yüzyıl* adlı kitabımda ve daha önce yayınlamış olduğum *Milletler ve Milliyetçilik* adlı incelememde ortaya koyduğum görüşleri tamamlamakta ve güncelleştirmektedir.* Zaten dönem dönem böylesi çalışmalara girişmek bir tarihçi açısından zorunluluktur.

Tarihçiler, yukarıda andığım türden çabalara nasıl katkıda bulunabilirler? Tarihçilerin asıl işlevi, başkalarının unuttukları -ya da unutmayı diledikleri- şeyleri hatırlamanın yanı sıra, çağdaş kayıtlardan mümkün olduğunca geriye uzanarak maziye bakmak ve geçmişi daha geniş bir bağlamda, daha uzun bir perspektifle görüp değerlendirmektir.

Esas olarak siyasal temalara yoğunlaştığım buradaki incelemeler derlemesinde, özellikle günümüz açısından berrak ve donanımlı bir düşünme sürecine dalmayı gerektiren beş alana odaklanmayı seçtim: a) 21. yüzyıldaki genel savaş ve barış sorunu; b) dünya imparatorluklarının geçmişi ve geleceği; c) milliyetçiliğin doğası ve değişim içindeki bağlamı; d) liberal demokrasinin önünde uzanan yol; e) siyasal şiddet ve terör sorunu. Saydığım bu sorunların hepsi de, birbiriyle bağıntılı iki gelişmenin (insan türünün teknoloji ve ekonomik faaliyet vasıtasıyla gezegeni değiştirme becerisinde gözlenen muazzam ve kalıcı hızlanma ile küreselleşmenin) egemen olduğu bir dünya sahnesinde

*) Burada bahsi geçen kitapların ikisinin Türkçe'leri için bkz. *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2006; *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995.

meydana gelen bir ortamın çehresini sunarlar bize. Bunlardan ilki, teknolojinin katkısı, şu ana değin siyasal kararları alan kişiler ve kesimler üzerinde ne yazık ki önemli bir etkide bulunamamıştır. Ekonomik büyümeyi azamiye çıkarmaksa, hükümetlerin amacı olarak kalmaya devam etmektedir, ayrıca küresel ısınma krizinin üstesinden gelmeye yönelik etkili adımlar atılması gibi gerçekçi bir perspektif de ortada yoktur.

Öbür yandan, 1960'lı yıllardan beri küreselleşmenin durmadan hızlanan ilerleyişi, yani dünyanın birbiriyle doğrudan bağlı faaliyetlerin -yerel sınırlarla engellenmeyen bir kapsamda sürdürüldüğü- *tek bir birim* haline gelmesi, hiçbir kontrol tanımayan küresel serbest pazarın şimdilerde egemen olan biçimi üzerinde derin bir siyasal ve kültürel etki bırakmıştır. Gerçi bu kitapta okuyacağınız denemelerde bu konuları fazlasıyla özgül bir şekilde ele alıp tartışıyor değilim ve bunun esas sebebi de siyasetin pratik olarak bu süreçten halen etkilenmeyen bir insani faaliyet alanı olmasıdır. Örneğin, İsviçreli KOF Küreselleşme Endeksi (2007), bu ölçüleri ortaya koymak gibi zorlu bir görevin altına girdiğinde, ekonomik akış ile enformasyon akışı, kişisel temaslar ya da kültürel yayılma endekslerine (örneğin, kişi başına McDonald's lokantalarının ve IKEA'ların sayısına) ulaşmakta bir güçlük çekmemişti; oysa siyasal küreselleşme için bir ülkedeki büyükelçiliklerin sayısı, uluslararası kuruluşlara üyelik ve BM Güvenlik Konseyi heyetlerine katılmaktan daha iyi 'siyasal küreselleşme' ölçüleri olamazdı.

Küreselleşmeyle ilgili bir genel tartışma bu kitabın kapsamı dışında kalıyor olabilir, ancak bu konuda üç genel

gözleme yer vermenin, aynı meseleyle bağlantılı temalara daha iyi bakmayı sağlayacağı da açıktır.

Birincisi, halihazırda yerleşik bir moda haline getirilmiş olan serbest piyasa küreselleşmesi, gerek devletler arasındaki gerekse uluslararası ölçekteki ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri gözle görülür derecede arttırmıştır. Bu kutuplaşmanın, aşırı yoksulluk koşullarında genel bir azalmaya rağmen, ülkeler içinde de sürüp gitmediğine dair herhangi bir işaret yoktur. Özellikle de aşırı ekonomik istikrarsızlık (1990'larda küresel serbest piyasanın yarattığı istikrarsızlıklar gibi) koşullarında bu eşitsizlikte gözlenen kabarış, yeni yüzyılda tanıklık ettiğimiz belli başlı siyasal ve toplumsal gerilimlerin kökenini oluşturur. Uluslararası eşitsizlikler yeni Asya ekonomilerinin yükselişinden gelen basınçtan kaynaklandığı sürece, gerek eski Kuzey ülkelerinin halklarının görece astronomik hayat standartlarının, gerekse Hindistan ve Çin gibi muazzam çoklukta nüfuslara sahip ülkelerin bu türde bir standardı tutturmalarının imkânsızlığının, kendine özgü ülke içi ve uluslararası gerilimlere yol açacağını söylemek çok doğal olacaktır.

İkincisi, bu küreselleşmenin etkisini en çok hisseden kesimler, küreselleşme sürecinden en az faydalanan kesimlerdir. Bu konudaki görüşlerde giderek daha fazla kutuplaşma görülmesinin (küreselleşmenin negatif etkilerinden korunma potansiyeline sahip olanlar -maliyetlerini ucuz emeğin olduğu ülkelere 'havale eden' girişimciler, ileri teknolojili işlerde istihdam edilen profesyoneller ve piyasa ekonomilerinde yüksek gelirle iş bulabilecek yüksek öğrenim mezun-

ları- ile böylesi imkânlara sahip olmayanlar arasındaki temel görüş farklılıklarının) kaynağı da budur. Zaten bu yüzden, eski 'gelişmiş ülkeler'de çalışmaları karşılığı aldıkları ücretler ya da maaşlarla hayatlarını sürdürenlerin çoğu açısından bile, 21. yüzyılın başı -uğursuz demesek de- sorunlu bir geleceğe işaret etmektedir. Küresel serbest piyasa, kendi devletleri ve refah sistemlerinin kendi hayat tarzlarını koruma yeteneğini yok etmiştir. Küresel bir ekonomide işlerin çoğu, ülke dışındaki, Batı'daki ödeme dilimlerinin sadece bir kısmıyla aynı derecede vasıflı çalışma ortaya koyan insanlarla halledilmektedir; ülke içindeyse, yoksulluğun büyük küresel köylerinden gelen yoksullardan oluşan -Marx'ın nitelemesiyle- 'yedek emek ordusu'nun küreselleşmesinin yarattığı baskı söz konusudur. Haliyle, böylesi bir tablo geleceğe dair siyasal ve toplumsal istikrarın egemen olacağı bir çağ vaat etmemektedir.

Üçüncüsü, küreselleşmenin fiili ölçeği -herhalde, esas olarak Avrupa'da bulunan ve genel olarak küçümen sayılabilecek devletler hariç- hâlâ belli bir düzeyde kalırken, siyasal ve kültürel etki oransız denebilecek ölçüde büyüktür. Dolayısıyla, doğdukları yerden başka bir ülkede yaşayan insanların dünya ölçeğindeki payı henüz yüzde 3'ü aşmamakla birlikte, göçün Batı'nın çoğu gelişmiş ekonomisinde ağırlıklı bir siyasal sorunu teşkil ettiği ileri sürülebilir. Ekonomik küreselleşmeyi gösteren 2007 KOF endeksinde (2004 yılı verilerine göre), ABD 39., Almanya 40., Çin 55., Brezilya 60., Güney Kore 62., Japonya 67. ve Hindistan 105. sıradadır (fakat Brezilya dışında bu ülkelerin hepsinin 'sosyal küreselleşme' merdiveninin daha üst sıralarında yer

aldığı da bir vakıadır –İngiltere'nin gerek ekonomik gerekse sosyal küreselleşmede 'en iyi on' içinde yer alan tek büyük ekonomi olduğuna ayrıca dikkat edilmelidir). Bu tablo tarihsel bakımdan geçici bir fenomeni temsil ediyor olsun olmasın, kısa vadede bu oransız derecede büyük etkinin ciddi ulusal ve uluslararası siyasal sonuçlar doğuracağını söylemek bir kehanet olmayacaktır. Benim tahminim odur ki, şu ya da bu şekilde sergilenmekte olan siyasal direnç -her ne kadar formel korumacı politikaları canlandırma ihtimali artık pek görülmese de-, önümüzdeki birkaç on yıl içerisinde serbest piyasa küreselleşmesinin ilerleyişini yavaşlatma potansiyeline sahiptir.

Bu kitapta savaş, hegemonya, imparatorluklar ve emperyalizm, halihazırdaki milliyetçi devletler ve kamusal şiddet ile terörün dönüşümü üzerine yer verdiğim bölümlerin, okur nezdinde yazarının ek yorumlarda bulunmasına ihtiyaç duyurmaksızın da bir anlam ifade edeceğini umuyorum. Ayrıca, yazar kaba Batı siyasal söyleminin en kutsal ineklerinden birinin genellikle sanılandan daha az süt verdiğini göstermeye çalışmanın son derece tartışmalı olduğunu iyi bilmesine rağmen, demokrasi üzerine kaleme almış olduğum iki bölümün de aynı etkiyi doğuracağı inancındayım. Günümüzde Batı'nın kamusal söyleminde demokrasi hakkında, özellikle de rakip partilerden birini tercih eden seçmenlerin aritmetik çoğunluklarıyla seçilen hükümetlere atfedilen mucizevi özellikler hakkında edilen laflar, başka konularda yapılan konuşmalarda, hatta siyasal içerikli tartışmalarda belirtilen görüşlerden daha saçma ve ıvır zıvır niteliktedir. ABD'de son dönemde 'söz', ger-

çeklikle bütün bağını kaybetmiş duumdadır. O yüzden benim bu kitabıma aldığım makalelerim, aklı ve sağduyuyu elden bırakmadan ve -onlara danışarak ve onların rızasını alarak- 'halk için yönetim' (zengin ve fakir, aptal ve zeki, bilgili ve cahil bütün insanlar için yönetim) fikrine sadakatte kusur etmeyerek, sıcak havayı soğutmak gibi mecburi bir göreve yapılmış küçük bir katkıdır.

Bu derlemeye dahil edilmiş ve gerekli olduğu yerleri güncelleştirilmiş olan makaleler, çoğunlukla çeşitli toplantılarda bir araya gelen insanlara sunulan, dünyanın -ya da onun büyük kısmının- bugün kendini içinde bulduğu durumu serimleyip açıklama getirmeye çalışan konferans ve konuşma metinleri olarak kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla bu makaleler, hepimizin yeni yüzyılın başında yüz yüze geldiğimiz problemleri tanımlamaya yardımcı olabilir, ama yine de herhangi bir program veya pratik çözüm önermeye kalkmazlar. 2000 ile 2006 yılları arasında kaleme alınmış oldukları için de, 2001'de ABD hükümetinin, o zamana değin genel kabul gören uluslararası anlaşmaları hükümsüz sayarak, dahası gerek gördüğü ve dilediği her durumda saldırı savaşları ya da başka askeri operasyonlar başlatma hakkını kendinde alıkoyarak, ayrıca fiilen bu yönde hareket ederek, tek odaklı bir dünya hegemonyasını dayatmaya karar vermesiyle belirlenen bu dönemin özgül uluslararası kaygıları ve meselelerini yansıtırlar. Irak Savaşı'nın bozguna varacak bir şekilde sarpa sarması dikkate alındığında, bu projenin hiç de gerçekçi olmadığını ortaya koymak artık şart değildir. Zaten bizim bu projenin başarılı olup olmadığına ilişkin sorumuz da bu yüzden ta-

mamen akademik bir çerçevede kalmaktadır. Yine de, kendi imzamı taşıyan bu denemelerin, ABD'nin söz konusu projesine kökten eleştirel açıdan yaklaşan bir yazarın elinden çıkmış olduğu açıkça bilinsin ve okurlar da bunu mutlaka akıllarında tutsunlar isterim. Bunu vurgulamamın sebebi, kısmen, yazarın siyasal inançlarının (ister onları fethederek kurbanlarına iyilik yaptıklarını iddia eden büyük devletlerden, isterse renkli derili insanların davranışları karşısında kendi düzenlemeleri lehine ve kendi adlarına doğal bir üstünlük atfeden beyazlardan kaynaklansın, emperyalizme düşman olması dahil) kuvveti ve yıkılmazlığıysa; kısmen de, güçleri ya da başarılarının sınır tanımadığına inanan devletlerle egemenlerin meslek hastalığı sayılan megalomaniye karşı mantıki bir temeli bulunan şüpheci eğilimlerimdir.

2001 yılından beri ABD'li ve Britanyalı politikacılar, paralı parasız avukatlar, retorikçiler, haber ajansları, lobiciler ve amatör ideologlar tarafından yayılıp, ABD'nin her türlü girişimini mazur göstermeye yarayan argüman ve yalanların çoğu, artık bizi hiçbir şekilde oyalayamıyor. Öte yandan, insan haklarını muhafaza etmeye ya da yerleştirmeye yönelik silahlı sınır ötesi müdahalelerin, küresel barbarlığın, şiddetin ve düzensizliğin büyüyüp azgınlaştığı bir çağda meşru, bazen de gerekli olduğu şeklindeki genel önermenin haklılığını savunmak -hele ki Irak Savaşı dikkate alındığında- artık daha az mümkündür. Bazılarına göre, bu durum, dünya çapında bir emperyal hegemonyanın (ki, özellikle de bu hegemonyayı sağlayabilecek tek bir devletin, ABD'nin hegemonyasının) istenilir bir şey olması görüşünü içermektedir.

İnsan hakları emperyalizmi diye de nitelenebilecek olan bu önerme, kamusal tartışmalara, komünist Yugoslavya'nın çözülmesinden sonra patlak veren, en acı sonuçları Bosna'da (bitmek bilmeyen karşılıklı katliamlara ancak dışarıdan bir silahlı gücün -ki böyle bir gücü kullanabilecek ve kullanmaya istekli olan taraf da yine sadece ABD'ydi- son verebileceği izlenimi uyandırılan bir ülkede) yaşanan Balkan çatışmaları sırasında girmişti. ABD'nin o bölgede tarihsel, siyasal ya da ekonomik, hiçbir özel çıkarının bulunmaması, onun müdahalesini daha etkileyici ve görünüşte fedakârca bir tutum olarak göstermeye yarıyordu. Değişik yer ve zamanlardaki makalelerimde bu noktaya kendim bilhassa değinmişimdir. Her ne kadar benim yazılarım -özellikle "Demokrasiyi Yaymak" başlıklı makalem- bu görüşü yadsıyan sebepleri derli toplu bir şekilde sıralıyorsa da, bu noktada bazı ek gözlemlerde bulunmak yersiz kaçmayabilir.

Uluslararası politikalarını hayata geçirme arzusu içindeki büyük devletlerin/güçlerin insan hakları savunuculuğuna uyan tutumlar takınabilecekleri, bu yönde bir politika izlemenin sağlayacağı 'iyi tanıtım'ın farkında oldukları görüşü esastan kusurludur. Büyük devletler bu doğrultuda adımlar atmaya bazen mecbur kalsalar da, günümüzde esasen 20. yüzyılın mirası olan acımasız barbarlığı devam ettirmektedirler. Büyük insanlık davasını temelden benimseyenlerin kuracakları ilişki özel olarak bir ittifakı ya da karşı karşıya gelmeyi içerebilir, ancak bu ilişkinin sürekli birbiriyle özdeşleşmeyi gerektirmeyeceği de açıktır. Genç devrimci devletlerin hakikaten kendi evrensel mesajlarını yaymaya uğraştıkları ender durumlarda bile (mesela, 1792'den

sonra Fransa, 1917'den sonra Rusya, ama George Washington'ın izolasyoncu ABD'si tabii ki değil) böylesi girişimler hiçbir zaman uzun ömürlü olamamıştır. Her devlete atfedilen pozisyon, o devletin kendi çıkarlarının peşine düşmesinin doğru sayılmasıdır.

Bunun ötesinde, devletlerin birbirleriyle ilişkilerine silahlı yollarla müdahale etmenin insani amaçlara bağlanması temelde üç varsayıma dayanmaktadır: a) çağdaş dünya açısından daha fazla katlanılması mümkün olmayan koşulların -genellikle katliam, hatta soykırım şeklinde- ortaya çıkması; b) mütecaviz görünen tarafı durdurmanın başka hiçbir yolunun kalmaması; c) silahlı müdahalede bulunmanın yararlarının, doğuracağı zararlardan çok açık bir şekilde daha fazla olması. Irak ve İran vakalarının kanıtladığı üzere, 'katlanılması daha fazla mümkün olmayan durum'un nasıl bir tablodan oluştuğu konusunda genel bir fikir birliğine varmak nadiren mümkün olmasına rağmen, bu varsayımların üçü de yer yer benimsenen müdahalelere dayanak olmuştur.

Haklı müdahale konusunda apaçık bir genel konsensüsün bulunduğu herhalde iki örnekten söz edilebilir burada: Pol Pot'un 'ölüm tarlaları'nın (1978) dehşetengiz rejimini sona erdiren Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali ile Tanzanya'nın İdi Amin'in Uganda'daki terör rejimini yıkan müdahalesi. (Elbette, yerel krizlerdeki bütün hızlı ve başarılı yabancı silahlı müdahaleler aynı derece tatmin edici sonuçlar elde edilebilmiş değildir –Liberya ve Doğu Timor gibi sonucu daha belirsiz kalan örnekler de mevcuttur.) Yukarıda andığımız iki örnekte de kısa süreli müdahaleler

gerçekleştirilmiş ve doğrudan sonuçlar alınmıştır (hatta bazı kalıcı iyileşmeler sağlandığı bile söylenebilir); yine bu örneklerde, genel kabul gören bir ilke olan egemen devletlerin iç işlerine karışmama tutumunun sistemli bir şekilde çiğnendiğinden söz edilememiştir. Ayrıca, bu müdahaleler emperyal bir hedef gözetilerek gerçekleştirilmediği gibi, daha geniş kapsamlı bir dünya siyasetinin parçası da olmamıştır. İşin aslı, ilk örnekte, yani Kamboçya'da, hem ABD hem de Çin, devrik lider Pol Pot'u desteklemeyi sürdürmüşlerdir. Gelgelelim, böylesi özel ve istisnai dış müdahalelerin, ABD'nin egemenliğindeki bir dünya hegemonyasının istenilirliğiyle yakından uzaktan alakasının bulunmadığı besbellidir.

Son yılların seçilerek gerçekleştirilen silahlı müdahaleleriyse bu örneklerden esastan farklıdır (ki insani standartlara göre vahşetin en ağır örneklerinden biri sayılan Orta Afrika'daki soykırımın da görmezlikten gelindiği bir süreçtir bu). 1990'lı yılların Balkanlar'ında insani kaygı, müdahalenin tek etkeni olmasa bile kesinlikle önemli bir faktörüydü. Tam zıtı yönde görüşler ileri sürülmüş olsa bile, Bosna'da dış müdahalenin kanlı çarpışmaların -eğer Sırplar, Hırvatlar ve Bosna Müslümanları arasındaki savaşın sonuna dek sürdürülmesine izin verilseydi gerçekleşecek olandan daha önce- bitmesine katkıda bulunduğu herhalde doğrudur. 1999'da, Kosova'daki Arnavut milliyetçiler arasındaki aşırılık yanlısı bir azınlık grubunun Sırbistan'a başkaldırmasının çıkardığı sorunları çözmenin tek yolunun silahlı müdahale olup olmadığı, daha doğrusu, Sırbistan'ın uzlaşmaz tavrını Rusların yürüttüğü diploma-

siden daha ziyade işgal tehdidinin mi ortadan kaldırdığı bugün bile kesinlikle belli değildir. Buradaki politikanın insani bir temele oturmuş olması, Bosna'da gözlendiğinden çok daha şüpheli bir durumu yansıtıyordu; Sırbistan'ın birkaç ay boyunca bombalanması ve savaşın sivil kayıplarının yanı sıra Sırbistan'ın Kosovalı Arnavutları kitlesel olarak sürmeye kışkırtılması, fiilen insani durumu iyice kötüleştirmişti herhalde. Kuşkusuz Sırplarla Arnavutlar arasındaki ilişkilerin istikrara kavuşması söz konusu değildi. Bununla birlikte ve şimdiye değin hiçbir taraf -belki Hırvatistan dışında- sonuçtan tatmin olacak kadar geçerli bir kazanım elde edememiş olsa da, en azından Balkanlar'daki müdahalelerde hızlı davranılmış ve kısa vadede kesin sonuç alınmıştı.

Öte yandan, 2001'den itibaren Afganistan ve Irak'ta yürütülen savaşlar, ABD'nin insani sebeplerle girişmesinin söz konusu olmadığı askeri operasyonlarıydı –yine de insani duyarlılıkla hareket eden kamuoyu nezdinde, son derece rezilane bir rejimin ortadan kaldırılmakta olduğu gerekçesiyle meşru kılınmaya çalışılmıştı. Ancak 11 Eylül'den beri, ABD bile her iki ülkedeki durumu, doğrudan işgali gerektirecek bir tabloda gösterememişti. Başka devletler Afganistan operasyonunu eski usul 'gerçekçi' gerekçelerle kabul ederlerken, Irak'ın işgali neredeyse bütün dünya tarafından mahkûm edilmekteydi. Taliban ve Saddam Hüseyin rejimleri hızla devrilirken, iki savaş da zafer getirmeyecekti –hele başlangıçta ilan edilmiş olan hedeflere (bölgede henüz demokratikleşmemiş toplumlara işaret fişeği işlevi görecek şekilde, Batı değerleriyle uyumlu

demokratik rejimlerin tesis edilmesi hedefine) hiç ulaşılamayacaktı. Her iki savaş da -ama özellikle feci sonuçlar ve kaos doğuran Irak Savaşı- uzun sürmüş, muazzam yıkımlara yol açmış ve inanılmaz bir kan banyosuna dönmüştü (ve bu durum, şu satırların yazıldığı sırada, herhangi bir sonuca varılması ihtimali bulunmaksızın aynı şiddetiyle sürüp gitmektedir).

Bu olayların hepsinde silahlı müdahale, çok daha üstün askeri güce ve kaynaklara sahip dış devletlerden gelmiştir. Ve yine hiçbirinde şimdiye değin istikrarlı sonuçlara ulaşılabilmiş değildir. Sözü geçen bütün ülkelerde yabancı güçlerin askeri işgali ve siyasal vesayeti devam etmektedir. En iyi örneklerdeyse (Afganistan ve İran kesinlikle bunlara dahil değildir) müdahaleyle kanlı savaşlar sona erdirilmiş ve bir tür barış sağlanmıştır, ancak olumlu sonuçlar -Balkanlar'daki gibi- hayal kırıklığı düzeyinden öteye gidememiştir. En kötü örnekteyse (Irak), kurtuluşları savaşın resmi gerekçesi olarak gösterilen insanların durumunun eskisinden daha kötü olduğunu biraz ciddiyet sahibi hiç kimse yadsıyamaz. Dolayısıyla, başka ülkelerin işlerine -özellikle süpergüçlerce- yapılan silahlı müdahalelerin son dönemlerdeki sicili hiç de başarılı sayılamaz.

Bu şekilde ifade ettiğim başarısızlığın temeli, kısmen, insan hakları emperyalizmi denen şeyin de arkasında yatan bir varsayımdır: 'Barbarlık ve tiranlıkla yönetilen rejimlerin içeriden değişmeleri mümkün değildir, o rejimleri ancak dışarıdan gelecek bir güç yıkabilir, oralardaki değişim ancak bizim değerlerimiz ve siyasal ya da hukuksal kurumlarımızın yayılmasıyla mümkün olabilir.' Bu tür

varsayımlar, Soğuk Savaşçıların 'totalitarizm'i mahkûm ettikleri günlerden kalan miraslardır. SSCB'nin ortadan kalkmasının ardından, dahası, Asya ve Güney Amerika'daki bir zamanların komünist-olmayan otoriteryan, militarist ve diktatoryal rejimlerinde 1980'den sonra apaçık bir süreç haline gelen ülke içindeki demokratikleşmeyle birlikte, bu argümanların da artık geçerliliğinin kalkmaması gerekirdi aslında; ayrıca bu argümanların dayanağı, güce başvurmanın anında köklü kültürel dönüşümler gerçekleştirebileceği inancıydı. Fakat gerçek hayat öyle seyretmedi. Kurumların ve değerlerin yayılmasının, eğer onların yerel zeminlerde uyarlanabilirliği ve benimsenebilirliğini sağlayacak koşullar olgunlaşmamışsa, dışardan bir güç tarafından ani dayatmalarla mümkün olamayacağı çok çıplak bir şekilde görülmüştür. Demokrasi, Batılı değerler ve insan hakları, faydası hemen ve açık bir şekilde gözlenebilen, ayrıca onları kullanıp yararlanan herkes tarafından aynı şekilde benimsenebilecek olan dışarıdan teknoloji ithal etmeye benzemez; yani, havaalanları gibi teknik hizmetler, bisiklet gibi barış dönemi vasıtaları, ya da cani AK47'ler gibi savaş silahları getirmeye benzemez. Şayet öyle olsaydı, hepsi de (teoride) benzer demokratik anayasalarla yönetilen Avrupa, Asya ve Afrika'nın çeşitli devletleri arasında daha fazla siyasal benzerliğe rastlanması gerekirdi. Bir başka deyişle, tarihte çok az kestirme yol vardır. Ve bu, okumakta olduğunuz kitabın yazarının sadece geçtiğimiz yüzyılın önemli bir kısmını fiilen yaşayıp görerek değil, aynı zamanda bu yüzyıl üzerinde uzun uzun düşünüp kafa patlatarak öğrenmiş olduğu bir derstir.

Bu sunuş kısmında son olarak, elinizdeki kitaba aldığımız incelemelerin ilk defa okunduğu ve yayınlandığı yerlerde katkıları ve emekleriyle bana yardımcı olan kişilere teşekkür etme fırsatını değerlendirmek isterim. 1. Bölüm, Nobel Barış Ödülü'nün 100. yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenlenen kollokyum (Oslo, 2001) için kaleme alınmış bir makaledir. 2. Bölüm, *Indian Review of Books*'un davetiyle 2004'te Delhi'de düzenlenen Nikhil Chakravarty Anma Konferansı'na sunulan tebliğin metnidir. 3. Bölüm, 2005'te Harvard Üniversitesi'nde Massey Dersi olarak, 4. Bölüm'se 2004'te Yunanistan, Selanik Üniversitesi'nde bir fahri doktorluğun takdimi sırasında yapılan konuşmalar olarak hazırlanmıştır. 5. Bölüm, *Milletler ve Milliyetçilik* adlı kitabımın Almanca çevirisinin yeni bir baskısına (Campus Verlag, Frankfurt, 2004) yazılmış bir önsözün geliştirilmiş halidir. 6. Bölüm ilk olarak 2000'de aynı isimli kulüpte Athenaum Konferansı olarak sunulmuş ve basılmıştır. 7. Bölüm, *Foreign Policy*'nin 'dünyanın en tehlikeli fikirleri'ne ayrılmış bir sayısına (Eylül/Ekim 2004) katkı olarak yayınlanmıştır. 8. Bölüm, başlangıç fikri olarak, 1990'ların başlarında New York, Columbia Üniversitesi'nde yapılan terör konulu bir seminerin tebliği şeklinde tasarlanmıştır. 9. Bölüm, 2006'da "Şiddet" üzerine bir dizi halka açık konferansın metni şeklinde Birckbeck College için kaleme alınmıştır. 10. Bölüm, 2003'te *Le Monde Diplomatique* için yazılmış ve o dergide yayınlanmıştır. Burada ayrıca, özellikle Yeni Delhi, Harvard ve New York'ta beni dinleme ve metinlerimi tartışma zahmetine katlanan meslektaşlarımla dinleyicilere teşekkür etmek isterim. Profes-

yonel bir yazar olarak, böylesi bir derlemenin, kendi içinde tutarlı bir bütün olarak kitap haline dönüştürülmesinin yararlı olacağı fikrini bana ilk öneren İtalyan yayıncılarıma, yine hem beni hem de başka yayıncıları ikna eden Bruce Hunter ile Ania Corless'e de teşekkür borçluyum.

Öte yandan, çeşitli konferanslarda sunulmuş ve ayrı ayrı vesilelerle düşünülüp hazırlanmış yazılara dayalı böyle bir kitaptaki kaçınılmaz tekrarlardan dolayı bütün okurlardan özür dilemek durumundayım. Bu tip pasajların bazılarını kaldırdım, fakat hepsini kaldırmaya kalkmak da her bölümdeki argümanların sürekliliğine, tutarlı bir bütün oluşturan kitabın dokusuna zarar verirdi. Ayrıca bu tekrarlar sayesinde, belki bazı metinlerde okuru sıkabilecek aşırı yoğunluğu biraz seyreltmeyi sağlamış olabiliriz. Bunların dışında, birazcık tekrarı, ömrü boyunca öğretmek isteme, yani yorumlamanın yanı sıra başkalarını ikna etmeye çalışma alışkanlığından kurtulamamış bir yazarın avadanlığı saymanızı dilerim. Umarım ölçüyü kaçırmamışımdır.

Londra, 2007

KÜRESELLEŞME, DEMOKRASİ VE TERÖRİZM

1
20. YÜZYILDA SAVAŞ VE BARIŞ

20. yüzyıl, yazılı tarihin en caniyane yüzyılıydı. 20. yüzyılda savaşlar yüzünden ya da savaşlarla ilintili olarak meydana gelen insan ölümlerinin toplam sayısı 187 milyon olarak hesaplanmıştır (bu sayı, 1913'teki dünya nüfusunun yüzde 10'undan daha fazlasına karşılık gelmektedir).[1] Başlangıç tarihi 1914 olarak alınacak olursa, 20. yüzyıl (herhangi bir yerde düzenli silahlı çatışmanın görülmediği çok az ve kısa dönemler dışında) neredeyse kesintisiz bir savaş yüzyılı olmuştur. 20. yüzyıla dünya savaşları (başka bir de-

1) Bu tahmini rakam için bkz. Z. Brzezinski, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century* (New York, 1993); nüfus tahmini için de bkz. Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (OCED, Paris, 2001), s. 241.

yişle, bölgesel devletler ya da müttefik devletler arasında yapılan savaşlar) damgasını vurdu. 1914'ten 1945'e kadar geçen dönem, yalnızca 1920'li yıllarda bir ara dönemle (1922'de Japonların Sovyet Uzakdoğu'sundan nihai olarak çekildikleri yıl ile yine Japonların 1931'de Mançurya'ya yönelik saldırılarının başladığı dönem arasındaki zamanla) kesilen tek bir 'Otuz Yıl Savaşı' sayılabilir. Bunun -neredeyse- hemen arkasından, büyük filozof Thomas Hobbes'un 'yalnızca muharebe ya da göğüs göğüse çarpışmayla sınırlı kalmayan, savaşarak rakibini alt etme arzusunun geçer akçe olduğu bir zaman diliminde yaşandığına da işaret eden bir karşı karşıya gelme' şeklindeki savaş tanımına çok iyi uyan kırk yıllık bir Soğuk Savaş dönemi gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren yeryüzünün çeşitli bölgelerinde ABD ordusunun karıştığı harekâtların, ne ölçüde dünya savaşı çağının devamını oluşturduğu halen yaygın bir tartışma konusudur. Buna rağmen, 1990'lı yılların Avrupa'da, Afrika'da, Batı ve Orta Asya'da resmi ve gayri-resmi savaşlarla dolup geçtiğinden de şüphe edilemez. Dünya, bir bütün olarak 1914 yılından beri barış yüzü görmemiştir ve şu anda da barış içinde yaşayan bir dünyadan söz etmemiz herhangi bir şekilde mümkün değildir.

Öte yandan, bu yüzyılı ne kronolojik ne de coğrafik bakımdan tek bir blok yapı olarak görebiliriz. Kronolojik açıdan baktığımızda, 20. yüzyıl üç döneme ayrılır: odağı Almanya'da olan dünya savaşı çağı (1914-1945 arası); iki süper-gücün kapıştığı çağ (1945-1989 arası); klasik uluslararası güç sisteminin sona erişinden sonraki çağ. Ben bu çağları I. Dönem, II. Dönem ve III. Dönem olarak adlandıracağım. Coğrafik açıdan bakıldığında, askeri harekâtların

etkisi son derece eşitsiz olmuştur. Tek bir istisnayı (1932-1935'teki Paraguay-Bolivya Savaşı) dikkate almazsak, 20. yüzyılda batı yarımküresinde (Amerikalar'da) iç savaşlardan ayrı olarak devletler arası savaşlar olmamıştır. Düşman askeri harekâtları da bu bölgelere, genelde batı yarımküresine pek dokunmamıştır; 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nin ve Pentagon'un bombalanmasının yol açtığı şok dalgasının sebebi budur. 1945'ten sonra devletler arası savaşlar, o zamana değin bu tür savaşların başlıca muharebe alanı olan Avrupa'da da görülmemiştir. III. Dönem'de savaş Güney Avrupa'ya geri dönmesine rağmen, kıtanın diğer bölgelerine sıçrama ihtimali hemen hemen hiç yoktur. Öte yandan, II. Dönem'de devletler arası savaşlar - mutlaka küresel çaplı bir kapışma niteliğini taşımamakla birlikte- Ortadoğu'da ve Güney Asya'da yaygın bir şekilde devam etmiş, ayrıca Doğu ve Güneydoğu Asya'da (Kore, Hindiçin) dünya çapındaki bir kapışmadan kaynaklanan önemli savaşlar patlak vermiştir. Aynı zamanda, I. Dönem'de savaştan görece etkilenmeden kurtulan Alt-Sahra Afrikası gibi bölgeler (1935-1936'da gecikmiş bir şekilde İtalya'nın sömürgeci fethiyle yüz yüze gelen Etiyopya dışında) II. Dönem'de silahlı çatışma sahaları olmaya başlamış, III. Dönem'de de ciddi kırım ve ıstırap sahnelerine tanıklık etmiştir.

20. yüzyılda savaşa dair, ilki ikincisinden daha az belirgin sayılan iki ayırt edici özellikten daha söz edilebilir. 21. yüzyılın başında hepimiz kendimizi, silahlı operasyonların artık esas olarak hükümetlerin ya da onların yetkili kurumlarının eliyle yürütülmediği, birbirleriyle ihtilaf halindeki tarafların -şiddete başvurma arzusu dışında- ortak ayırt edi-

ci özellikler, statüler ya da hedeflere sahip olmadıkları bir dünyada bulmuş durumdayız. I. ve II. Dönem'lerin önemli bir kısmında 'savaş resmi'ne devletler arası savaşlar hakimdi ve bu durum, mevcut devletler ya da imparatorlukların toprakları dahilindeki iç savaşlarla başka türde silahlı çatışmaları bir parça gölgede bırakıyordu. Ekim Devrimi'nin ardından Rus İmparatorluğu'nun topraklarında meydana gelen ya da Çin İmparatorluğu'nun yıkılışının akabinde patlak veren iç savaşlar bile, ayrı bir kapsamda tarif edilemedikleri sürece uluslararası çatışmalar çerçevesinde değerlendirilebilirdi. Latin Amerika'daysa 20. yüzyılda orduların başka bir devletin sınırlarını aştığına hemen hemen hiç rastlanmazken, önemli iç çatışmalara sahne olduğu da kuşkusuzdu: 1911'den sonra Meksika'da, 1948'den sonra Kolombiya'da ve II. Dönem boyunca çeşitli Orta Amerika ülkelerinde büyük iç çatışmalar yaşanmıştı. İç çatışmaların devletler arasındaki savaşlardan daha yaygın hale geldiği 1960'lı yılların ortalarından beri uluslararası savaşların sayısının sürekli azalmakta olduğu yolunda bir genel kabul bulunmamakla birlikte, devlet sınırları içindeki çatışmaların sayısının 1990'lı yıllarda dinene kadar hızla yükselmeye devam ettiği herkesin bildiği bir gerçektir.[2]

Daha bildik bir tabloysa, savaşan güçler ile savaşçı-olmayan kesimler arasındaki ayrım sınırlarının gittikçe silinmeye yüz tutmuş olmasıdır. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı, savaşa giren ülkelerin bütün nüfuslarını kapsıyordu; dolayısıyla, bu savaşlarda çekilen ıstıraplar hem savaşan güçler hem de savaşçı-olmayan kesimler paylaşmış-

2) Bkz. Stiftung Entwicklung und Frieden, *Globale Trends 2000: Fakten, Analysen, Prognosen* (Frankfurt a/M, 1999), s. 420, Schaubild 1.

lardı. Ancak yüzyılın akışı içerisinde savaşın yükü giderek silahlı güçlerden sivillere doğru kaymaya başladı; siviller artık hem kurbandılar, hem de zaman geçtikçe daha fazla askeri harekâtların ya da askeri-politik operasyonların hedefi oluyorlardı. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki zıtlık bu açıdan dramatiktir: Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin sadece yüzde 5'i sivil iken, İkinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden sivillerin sayısı bütün savaş kayıpları içinde yüzde 66'ya çıkmıştı. Bugün içinse, savaşlardan etkilenen insanların yüzde 80-90'ının siviller olduğu genel kabul gören bir varsayım durumundadır. Kaldı ki, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra bu oranın daha da arttığına tanık oluyoruz, zira 1989'dan beri gerçekleştirilen askeri operasyonların çoğu muvazzaf askerlerin bulunduğu ordularca değil, pek çok durumda ileri teknolojiye dayalı silahlarla harekete geçen ve ağır kayıplar verme riskinden kurtulmayı başaran, oldukça küçük çaplı düzenli ya da düzensiz birliklerce yapılmıştır. İleri teknolojiye dayalı silahların bazı durumlarda askeri ve sivil hedefler arasında, dolayısıyla savaşan güçler ile savaşçı-olmayan kesimler arasında ayrım yapma imkânını yeniden sağlamış olduğundan söz edilebilmekle birlikte, savaşların asıl kurbanlarının yakın ve orta vadede yine siviller olacağından şüphe etmek için herhangi bir sebep yoktur.

Dahası, sivillerin ıstıraplarının ölçüsünün, askeri operasyonların ölçeği ya da yoğunluğuyla kıyaslanabilmesi bile mümkün değildir. Kesin askeri terimlerle fikir belirtecek olursak, 1971'de Bangladeş'in bağımsızlığı konusunda Hindistan ile Pakistan arasında meydana gelen iki haftalık savaş görece küçük çaplı bir olaydı, fakat 10 mil-

yon mülteci gibi son derece ağır bir sonuç doğurmuştu. 1990'lı yıllarda Afrika'da silahlı kabileler arasındaki ihtilafların, çoğunlukla kötü silahlı birkaç bin savaşçıyla yürütülen çatışmalardan daha ileriye gittiği pek söylenemezdi, oysa son derece ağır bir yıkımla ve Soğuk Savaş'ta, kıtanın süper-güçlerin kapışmasına sahne olduğu dönemlerde rastlanandan çok daha büyük bir sayıyla, neredeyse 7 milyon mülteci yaratmıştı.[3]

Üstelik bu olgu yoksul ve kıyıda kalmış bölgelerle sınırlı değildi. Bazı açılardan savaşın sivil hayat üzerindeki etkisi, küreselleşmenin ve dünyanın giderek daha geniş kapsamda sürekli, kesintisiz iletişim, teknik hizmet, sevkiyat ve tedarik akışına sahip olma imkânlarına kavuşmasının sonucunda büyüyordu. Söz konusu akışın görece kısa süreliğine (sözgelimi, ABD'nin 11 Eylül'ün ardından hava sahasını kapattığı birkaç günde) kesildiği zaman dilimleri bile küresel ekonomi üzerinde önemli, belki de kalıcı etkiler doğurabiliyordu.

İkisi arasındaki farklılık 20. yüzyılın başında, 1899 ve 1907 Lahey Konvansiyonları'nın savaş kurallarını belirli yasalara bağladığı günlerde tahmin edildiği derecede keskin kalsaydı, 21. yüzyılda savaş ve barış konusu hakkında bir metin kaleme almak kesinlikle daha kolay olurdu. Bu anlayışa göre, çatışmaların ağırlıklı olarak egemen devletler arasında geçmesi; belirli bir devletin toprakları içinde patlak verirse de başka egemen devletlerce savaşçı statüsü tanınmasının sağlanacağı ölçüde örgütlenmiş kuvvetler arasında yürütülmesi öngörülüyordu. Askeri operasyon-

3) Veriler için bkz. UNHCR, *The State of the World's Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action* (Oxford, 2000).

larda, açık bir şekilde savaşan taraflar (giydikleri askeri üniformalarla ya da örgütlü bir silahlı güce ait olunduğunu gösteren başka işaret ve giysilerle kim oldukları anında anlaşılan taraflar) ile savaşçı-olmayan kesimler arasında temelden ayrım gözetilecekti. Özetle, savaş, savaşan taraflar arasında yürütülecekti. Savaş zamanlarında savaşçı-olmayan kesimler mümkün olduğu sürece korunacaktı. Fakat bu anlaşmaların bütün iç ve uluslararası sivil çatışmaları kapsamadığı, özellikle Batılı devletlerin, uluslararası düzeyde tanınmış bir egemen devletin resmi yetki alanına girmeyen bölgelerde emperyal genişlemelerinin sonucu olan çatışmalar açısından geçerli olmadığı da her seferinde anlaşılacaktı. Söz konusu çatışmaların bazılarının (ama kesinlikle hepsinin değil) 'savaşlar' şeklinde kabul görmesi de bu durumu değiştirmeyecekti. Aynı şekilde, Hint Ayaklanması örneğinde görüleceği üzere, mevcut devletlere karşı başkaldırıları temsil eden geniş çaplı isyanlar ile, devletlerin ya da emperyal yetkililerin fiili kontrol alanlarındaki bölgelerde yürütülen, Afganistan ya da Fas dağlarındaki baskınlar veya kan davaları gibi silahlı kapışmalar da bu kapsama girmiyordu. Bununla birlikte, Lahey Konvansiyonları Birinci Dünya Savaşı'nda yol gösterici ilkeler olarak benimsenmeye devam edilmişti. Fakat bu göreli belirginlik, 20. yüzyıl içerisinde yerini zamanla karışıklığa ve kargaşaya bırakacaktı.

Birincisi, 20. yüzyılın karakteristik özelliğinin yalnızca savaşlar yüzyılı değil, aynı zamanda devrimler ve imparatorlukların dağılış yüzyılı olmasından dolayı, devletler arası çatışmalar ile devletler içindeki çatışmalar arasındaki (başka bir ifadeyle, uluslararası savaşlar ile iç savaşlar ara-

sındaki) sınır bulanıklaşmıştı. Bir devlet içinde gerçekleştirilen devrimler ya da kurtuluş/özgürlük mücadeleleri, bilhassa Soğuk Savaş'ın geçerli olduğu dönemde, uluslararası tabloya da yansıyan sonuçlar doğuracaktı. Buna karşılık, Rus Devrimi'nin ardından bazı devletlerin, rejimlerini onaylamadıkları başka devletlerin iç işlerine -en azından görece risksiz görünen durumlarda- müdahale etme eğilimlerinin yaygınlaştığı başka bir gerçekti. Bu durum halen geçerliliğini korumaktadır.

İkincisi, savaş ile barış arasındaki belirgin ayrım ortadan kalkmıştı. Bazı istisnaları bir kenara koyarsak, İkinci Dünya Savaşı ne savaş ilanlarıyla başlamış, ne de barış antlaşmalarıyla sona ermişti. Çünkü onu, ya savaş ya da barış sınıfına sokmanın son derece zor olduğu, tanımlamak için 'Soğuk Savaş' diye bir tabirin icat edilmesinin gerektiği bir dönem izlemişti. Soğuk Savaş'tan sonraki durumun belirsizliği ve bulanıklığının en iyi göstergesiyse, şu anda Ortadoğu'da geçerli olan fiili durumdur. Irak Savaşı'nın öncesinde, Körfez Savaşı'nın bittiğinin resmen ilan edilmesinin ardından Irak'ta hüküm süren durumu tanımlamaya kalktığınızda ne 'barış' ne de 'savaş' terimi buna uygun düşüyordu –ülke hemen her gün yabancı güçlerin bombardımanı altındaydı. Bu iki terim ayrıca, Filistinliler ile İsrailliler arasındaki ilişkileri veya İsrail ile komşuları Lübnan ve Suriye arasındaki ilişkiyi de tam olarak anlatmaya yeterli gelmiyordu. İşte bütün bu yeni gelişmelerin ortaya çıkardığı genel tablo, hem 21. yüzyılın dünya savaşlarının, hem de savaşın giderek daha güçlü bir kitlesel propaganda aracı olmasının talihsiz bir mirasıdır; buna bağlı olarak da, geçmişin din savaşlarında görülenle kıyaslanabilecek şekilde sa-

vaşlara bir haçlı seferi boyutu katan birbirleriyle bağdaşmaz ve iki tarafın da tutkulu olduğu ideolojilerin karşı karşıya gelip kapıştıkları bir dönemde yaşıyor olmamızın mirasıdır. Yine bu çatışmalar, uluslararası güç sisteminin egemen olduğu dönemin geleneksel savaşlarından farklı olarak, giderek 'kayıtsız şartsız teslim olma' gibi sonucu belirgin ve müzakere edilebilir olmayan amaçlara bağlı olarak meydana gelmektedir. Artık gerek savaşlar gerekse zaferler total bir kapsamda değerlendirildiğinden, bir savaşçı tarafın kazanma kapasitesinin 18. ve 19. yüzyılların genel kabul gören savaş kurallarına tabi kılınarak herhangi bir şekilde sınırlanması da mümkün olmamaktadır. Galip çıkan tarafın kendi iradesini dayatma gücüne getirilmiş olan kısıtlamalar için de artık aynı durum geçerlidir. Yaşanan deneyimler göstermiştir ki, barış antlaşmalarıyla varılan uzlaşma koşulları çok kolayca yırtılıp atılabilmektedir.

Son yıllarda, kamusal söylemde 'savaş' teriminin, toplumkarşıtı sayılan ulusal ya da uluslararası çaplı faaliyetlere karşı örgütlü gücün mevzilenmesine atıfla (örneğin, 'mafyaya karşı savaş', 'uyuşturucu kartellerine karşı savaş', vb. şeklinde) kullanılması eğiliminin baskın çıkması da bu durumu iyice karmaşıklaştırmıştır. Yalnızca, büyük savaş harekâtlarından çok farklı olarak, küçük çaplı terörist gruplar dahil bu tür örgütlenmeler ya da ağları/şebekeleri kontrol altında tutma ya da yok etmek için yürütülen mücadeleler açısından söylemiyorum bunu; iki türde silahlı gücün eylemlerini de birbirine karıştıran bir etki yapmıştır bu dönüşüm. Bir tarafın -onlara 'askerler' diyelim- eylemi kendilerini yenilgiye uğratmayı amaçlayan başka silahlı güçlere yönelikken; diğer tarafın -onlara da 'polis' diyelim- eylemi, mevcut bir siyasal

birim içinde, tipik olarak bir devletin sınırları dahilinde, asgari düzeyde hukuku ve kamusal düzeni tesis etme ya da yeniden sağlama hedefine yöneliktir. Kendi başına hiçbir zorunlu moral ve ahlâki çağrışımı olmayan zafer düşüncesi, 'askerler' dediğimiz tarafın amacıdır; kendi başına moral ve ahlâki bir çağrışımla yüklü olan yasaya karşı gelen suçluları adalete teslim etmek de diğer gücün amacıdır.

Tabii ki böyle bir ayrımı teorik olarak yapmak, pratikte yapmayı başarmaktan daha kolaydır. Cephede savaşan bir askerin bir başka insanı öldürmesi, başlı başına hukuk ihlali değildir; bu, fiili bir işlerliğe sahip bütün teritoryal devletlerde işlenen cinayetlerden farklı bir durumdur. Peki ya bir IRA mensubu, resmi İngiliz yasaları onu cani sayarken kendini bir savaşçı olarak görürse ne olacak? Kuzey İrlanda'daki operasyonlar IRA'nın iddia ettiği gibi bir savaş mıydı, yoksa yasaları çiğneyenlerin karşısında, Birleşik Krallık'ın eyaletlerinden birinde kurulu düzeni muhafaza etme çabası mı? Egemen devletin yalnızca muazzam bir yerel polis gücü olduğu için değil, otuz küsur yıldır IRA'ya karşı seferber edebildiği bir ulusal ordusu olduğu içindir de, bunun bir savaş olduğu, fakat sistematik olarak, o eyaletteki hayatın akışını elden geldiğince bozmadan ve mümkün olan en az kayıp verdirmeyi amaçlayan bir polis operasyonu şekline bürünerek yürütüldüğü sonucunu çıkarabiliriz. Netice olarak, İrlanda'da müzakerelerle ulaşılan bir noktaya varılmıştı ve bu, tipik biçimde, şimdiye değin kalıcı barış getirmemiş olan, sadece geniş çaplı çatışmalara girmekten geri durulan bir uzlaşmaydı. Yeni yüzyılın başında barış ile savaş arasındaki ilişkilerin yol açtığı karmaşıklık ve karışıklıklar için de aynı saptamada bulunabiliriz. ABD'yle müttefiklerinin şim-

dilerde fiilen içine girmiş bulundukları askeri ve başka türden operasyonlar bu sürecin en iyi örnekleridir.

Bütün 20. yüzyılda görüldüğü gibi şimdi de, silahlı ihtilafları kontrol etmeye ya da bir çözüme bağlamaya yeterli kudrette dünya çapında tek bir otorite hâlâ yoktur. Küreselleşme hemen her bakımdan, ekonomik, teknolojik, kültürel, hatta dilsel düzeylerde büyük ilerlemeler kaydetmiştir, bir tek alan hariç: Siyasal ve askeri bakımdan biricik etkili otoriteler hâlâ teritoryal devletlerdir. Dünya yüzünde resmi olarak 200 civarında devlet bulunmakla birlikte, yönlendirme kapasitesine sahip devletlerin sayısı ancak bir avuçtur ve bunlar içinde ezici bir üstünlükle en güçlü olanı da Amerika Birleşik Devletleri'dir. Kaldı ki zaten hiçbir devlet ya da imparatorluk, bırakın sadece bütün yeryüzünde siyasal ve askeri üstünlük kurmayı, siyasal dünyada hegemonyayı sağlayıp muhafaza edecek denli geniş, zengin ya da kudretli olmamıştır. Dünya çok büyük, karmaşık ve çoğuldur. Dolayısıyla, ABD'nin ya da akla gelebilecek başka bir tek devlet gücünün, arzusu ve niyeti o yönde olsa bile, kalıcı bir denetim tesis edebilme ihtimali hâlâ söz konusu değildir.

Aynı şekilde ve özellikle halihazırda büyük devletlerin canı gönülde bağlayıcı sayacakları -sözgelimi, uluslararası silahsızlanmayla ya da silah denetimiyle ilgili- antlaşmaların bulunmadığı göz önüne alındığında, dünya çapındaki otorite ihtiyacını -eğer duyuluyorsa böyle bir eksiklik- tek bir süpergüç karşılayamaz. Böylesi otoriteler yok değildir, vardır; özellikle Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi çeşitli teknik ve finansal kurumlar ve bazı uluslararası mahkemeler bu-

nun örnekleridir. Fakat söz konusu kurumlardan hiçbiri, devletler arası anlaşmalarca kendilerine tanınan, ya da güçlü devletlerin desteğine bağlı olup diğer devletlerce iradi olarak benimsenen yetkilerden fazla bir güce sahip değildir. Bu ne kadar şikayet edilebilecek bir genel tabloyu temsil ederse etsin, öngörülebilir gelecekte bu durumun değişme ihtimali de ufukta görünmüyor.

Gerçek zoru sadece devletler kullandıklarından, savaş suçları gibi tecavüzlerle baş etmeleri gerektiğinde bu uluslararası kurumların etkisiz kalmaları ya da evrensel bir meşruiyete dayanamamaları gibi fiili bir riskten de söz etmek gerekir tabii.[4] Genel anlaşma sonucu kurulan savaş mahkemelerinde (örneğin, 17 Temmuz 1988 tarihli BM Roma Statüsü uyarınca kurulan Uluslararası Savaş Mahkemesi'nde) bile, kudretli devletlerin onları tanımama güçleri ve ihtimallerinin bulunmasına bağlı olarak, bu kurumların verdikleri kararları meşru ve bağlayıcı sayma şartı yoktur. Güçlü devletlerle kurulacak bir konsorsiyum, zayıf devletlerin işledikleri bazı suçlarla ilgili davaların bu mahkemelerde görülmesini, bazı bölgelerdeki silahlı çatışmalarda uygulanan zulümlerin azalmasını sağlayacak güçle donanabilir aslında. Ancak yine de bu, uluslararası hukukun uygulanmasının değil, uluslararası devlet sistemi içerisindeki geleneksel güç ve nüfuz uygulama modelinin bir örneği sayılabilir.*

---

4) Bu konuda en iyi rehber olarak bkz. Roy Gutman ve David Rieff (ed.), *Crimes of War: What the Public Should Know* (New York ve Londra, 1999).

*) Tanımı gereği, tek tek devletlerin uluslararası insani hukuku kabul etmeleri ve tek taraflı olarak bu hukuku kendi ulusal mahkemelerinde başka ülkelerin yurttaşlarına karşı uygulama hakkına sahip olduklarını iddia etmeleri açısından da durum aynıdır (buna çarpıcı bir örnek olarak, İspanyol mahkemelerinin General Pinochet davası örneğinde Britanya Lordlar Kamarası'nca desteklenmesi gösterilebilir).

Öte yandan, 21. ve 20. yüzyıllar arasında şöyle bir önemli farklılığa değinmek gerekir: Savaşın, kamusal güç ve baskı araçları üzerinde tekel yetkisine sahip fiili hükümetlerin otoritesine bağlı teritoryal bölgelere bölünmüş olduğu bir dünyada meydana geldiği fikri artık geçerliliğini kaybetmiştir. Devrim deneyimi yaşayan ülkelerde ya da dağılan imparatorlukların bazı bölgelerinde zaten böyle bir uygulamanın fiilen mümkün olmadığı gerçeği bir yana, son zamanlara değin devrimle kurulan rejimler ya da sömürgesonrası rejimler de (başlıca istisna olarak 1911-1949 yılları arasındaki Çin'i ayırıyorum burada) oldukça hızlı bir süreçle az çok örgütlü ve işlerlikli rejimler ve devletler haline gelmeyi başarmışlardır.

Yine de teritoryal devlet, son otuz yılı aşkın bir süredir çeşitli sebeplere bağlı olarak silahlı güç üzerindeki geleneksel tekel konumunu (ya da eski istikrarı ve gücünün büyük kısmını ve giderek de meşruiyet duygusunu) kaybetmiş durumdadır; ya da en azından bu konumun, hükümetlerin insanların iradeleriyle kabullenecekleri vergiler koyma ve askere alma uygulamasını sürdürme gibi külfetleri yurttaşlarına dayatma imkânlarının kalıcı olma ihtimali epeyce azalmıştır. Devlet-dışı savaşları finanse etme vasıtalarında gözlendiği şekilde, savaş için gerekli maddi donanıma sahip olma ayrıcalığı da, yaygın bir şekilde özel kuruluş ve organlara kaymaktadır. Bu anlamıyla, devlet örgütü ile devlet-dışı örgütlenmeler arasındaki dengenin değiştiği rahatlıkla söylenebilir.

Devletler içindeki silahlı çatışmalar önümüzdeki süreçte daha ciddi boyutlara ulaşabilir ve herhangi bir tarafın zafer kazanması ya da (Keşmir, Angola, Sri Lanka, Çeçenistan ve

Kolombiya örneklerindeki gibi) bir anlaşmaya varılması ihtimali olmadan onyıllarca devam edebilir. Afrika'nın bazı kısımlarında tanık olduğumuz türden aşırı örneklerde, fiilen devletin varlığı bile ortadan kalkabilir; ya da Kolombiya'daki gibi, devletin artık kendi topraklarında güç kullanma imkânı yok olabilir. Güçlü ve istikrarlı devletlerde dahi küçük, gayri-resmi silahlı grupları (Britanya'da IRA, İspanya'da ETA) ortadan kaldırmak son derece zor olmaya başlamıştır. Böylesi bir durumun yeniliğinin en iyi göstergesi, gezegenimizin en güçlü devletinin, bir terörist saldırıyla yüz yüze geldiğinde, hem bir toprak parçasından hem de gözle görülebilir bir ordudan yoksun olan küçük, uluslararası, hükümet-dışı bir örgütlenmeye ya da ağa karşı resmi bir operasyon tasarlama zorunluluğunu hissetmesidir.

Yukarıda özetlediğim bu değişiklikler önümüzdeki yüzyılda savaş ile barış arasındaki dengeyi değiştirir mi? Gerçekleşmesi muhtemel savaşlar ya da onların muhtemel sonuçları hakkında öngörülerde bulunmayı kendi payıma hiç tercih etmem. Gelgelelim, hem silahlı çatışmanın yapısına hem de anlaşma yöntemlerine baktığımızda, dünyadaki egemen devletler sisteminin derin ve köklü bir dönüşüm geçirmekte olduğu sonucuna varmak zor olmasa gerektir.

SSCB'nin dağılması, neredeyse iki yüzyıldır uluslararası ilişkilere yön veren ve belli istisnalarla devletler arası çatışmalarda fiili bir denetim uygulayabilen Büyük Devlet sisteminin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Büyük Devlet sisteminin fiilen geçersiz kalması, devletler arası savaşların ve birtakım devletlerin başka devletlerin işlerine karışarak silahlı müdahalede bulunmasının önündeki önem-

li bir engelin kalkması sonucunu da doğurmuştur (Soğuk Savaş döneminde bir ülkenin silahlı güçlerinin yabancı bir ülkenin sınırlarını geçmesi örneklerine çok az rastlanmıştı). Gerçi uluslararası sistem, o zaman bile küçük, bazen oldukça zayıf, fakat BM'nin resmi 'egemen' üyeleri arasına dahil edilmiş devletlerin çoğalmasından dolayı ciddi istikrarsızlık potansiyelleri taşıyordu. İşte, SSCB'nin çözülmesi ve Avrupa'daki komünist rejimlerin çökmesi bu istikrarsızlığı açık bir şekilde daha da derinleştirdi. Britanya, İspanya, Belçika ve İtalya gibi o zamana değin istikrar içerisinde yaşayan değişik güçlerdeki ulus-devletlerde yeni ayrılıkçı eğilimlerin ortaya çıkması bu süreci daha da vahim boyutlara ulaştırabilir. Aynı zamanda, dünya sahnesinde boy gösteren 'özel' aktörlerin sayısı artmış durumdadır. Böylesi koşullarda, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren sınır-ötesi savaşların ve silahlı müdahalelerin arttığının gözlenmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Öyleyse şu soruya bakalım şimdi: Bu tür çatışmaları denetim altında tutmak ve bir çözüme bağlamak açısından elimizde hangi mekanizmalar vardır? Ne yazık ki, fiili durum pek vaatkâr değildir. 1990'lı yıllarda meydana gelen silahlı çatışmaların hiçbirisi, istikrarlı bir anlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmadı. Soğuk Savaş dönemine ait kurumlar, varsayımlar ve retoriğin varlığını sürdürmesi, Avrupa'nın güneydoğusunda komünist dönem sonrası dağılmalığı şiddetlendirerek ve bir zamanlar Yugoslavya diye bilinen bölgede barış içinde yaşanma ihtimalini iyice zora sokarak, eski şüpheleri canlı tutmaya yetti.

Soğuk Savaş dönemine ait olup, hem ideolojik nitelik taşıyan hem de meşruiyetini güç siyasetinden alan bu var-

sayımlar, eğer silahlı çatışmaları kontrol altında tutmaya muktedir bir araç geliştirmek istiyorsak, bir şekilde geçersiz kılınmak zorundadır. Kaldı ki ABD'nin, şu anda güç ilişkileri ne ölçüde kendi lehine gelişiyor olursa olsun, tektaraflı gücüne bağlı olarak (herhangi bir türde), hatta bir ittifak sağlayarak (ki böyle bir ittifakın kısa ömürlü sürmesi hiçbir yolla önlenemez) desteklense bile, yeni bir dünya düzeni dayatmakta başarılı olamadığı ve kaçınılmaz olarak yakın bir gelecekte de başarılı olamayacağı çok açık bir şekilde ortadadır. Uluslararası sistem yine çoktaraflı olarak kalacaktır ve bu sistemin düzenlemeleri çeşitli büyük birimlerin -içlerinden hiçbiri diğerlerine karşı bir askeri üstünlük kuramamış olsa bile- birbirleriyle anlaşma sağlama becerisine dayanacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin girişti̇ği türden uluslararası askeri eylemlerin ne derecede başka devletlerin müzakereler yoluyla anlaşmaya varmış olmalarına bağlı kaldığı hepimizin gözünde çok açıktır. İçinde ABD yer alsa bile savaşlarla siyasal uzlaşmalara varmanın, tektaraflı dayatmalarla değil, yine müzakereler yoluyla yürütülmesinin gerekeceği de açıktır. Dolayısıyla, öngörülebilir bir gelecekte kayıtsız şartsız teslim olmayla sona eren savaşlar çağının geri dönmeyeceğini rahatlıkla iddia edebiliriz.

Kuşkusuz, mevcut uluslararası organların -özellikle Birleşmiş Milletler'in- rolü de yeniden düşünülüp ele alınmak zorundadır. Hep var olmakla ve durmadan bir misyonu üstlenmeye çağrılmakla birlikte Birleşmiş Milletler'in çatışmaların çozumünde belirlenmiş bir rolü yoktur. O yüzden, BM'nin uyguladığı strateji ve girişti̇ği operasyonlar hep değişen güç siyasetinin insafına kalmıştır. Gerçekten tarafsız gö-

züyle bakılan ve Güvenlik Konseyi'nin ön iznine gerek duymadan harekete geçebilecek uluslararası aracı organların bulunmayışı, ihtilafların çözüm gözetilerek ele alındığı bir sistemin en belirgin boşluğudur.

Soğuk Savaş'ın sona erişinden beri barışa ve savaşa yönelik müdahelelerle belirli ilerlemeler kaydedilmiştir. En iyi örnekte (Balkanlar'daki gibi) silahlı çatışmalar dışarıdan silahlı müdahaleyle durdurulmuş ve üçüncü taraflarca düşmanlıkların sona erdirilmesi sonucunda statüko muhafaza edilmiştir. Bu türden uzun vadeli müdahaleler yıllardan beri tek tek güçlü devletlerin kendi nüfuz alanlarında (Suriye ve Lübnan örneği gibi) zaten gündeme gelmektedir. Yine de kolektif bir eylem olarak bu tür müdahaleler, fiilen sadece ABD ve onun müttefiklerince (bazen Birleşmiş Milletler'in kanatları altında, bazen bu şemsiyeye ihtiyaç duymadan) uygulanmıştır. Ancak böylesi örneklerde ortaya çıkan fiili durumlar şimdiye değin bütün taraflar açısından tatmin edici sonuçlar doğurmuş değildir. Örneğin bu girişimler, müdahaleyi fiilen uygulayan tarafların askeri birliklerini, aslında hiçbir çıkar beklenmeyen ve dişe dokunur faydaların da sağlanamayacağı o ülkede belirsiz bir süreliğine ve oran tanımaz maliyetlerle bulundurmaya yol açmaktadır. Ayrıca, kendilerini işgal altındaki nüfusun pasifliğine bağlı duruma düşürmek gibi bir ihtimal de söz konusudur; eğer bir silahlı direniş patlak verecek olursa, küçük çaplı silahlı 'barış güçleri'nin yerini daha büyük çaplı birliklerin alması gerekecektir. Yoksul ve zayıf ülkelerse bu tür müdahaleleri, özellikle yerel ekonominin önemli bir kısmının işgalci güçlerin ihtiyaçlarına göre asalak konuma düşürüldüğü hallerde, sömürge ve

prektora devirlerini hatırlatıyor olmasından dolayı büyük bir öfkeyle karşılayabilmektedirler. Son olarak, böylesi müdahalelerden hareketle gelecekte silahlı çatışmaların denetim altına alınmasına yönelik bir genel modelin geçerlilik kazanıp kazanmayacağı tamamen belirsizdir.

21. yüzyılda savaş ile barış arasındaki denge, müzakere ve anlaşma konularında daha etkili mekanizmalar tasarlamaya değil, ülke içi istikrara ve askeri çatışmalardan kaçınma becerisine bağlı olacaktır. Birkaç istisnayı dışarıda tutarsak, mevcut devletler arasında geçmişte silahlı çatışmaya yol açmış olan rekabetler ve sürtüşmeler, artık günümüzde aynı etkiyi yapma gücüne sahip değildir. Sözgelimi, hükümetler arasında uluslararası sınırlar konusunda ciddi ihtilafların bulunduğu örneklerin sayısı son derece azalmıştır. Öte yandan, iç çatışmalar kolaylıkla şiddet sahnelerine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla, asıl savaş tehlikesi yabancı devletler ya da askeri aktörlerin bu ihtilaflara karışma ihtimalinde yatmaktadır.

Gelişmekte olan, istikrarlı ekonomilere ve yurttaşları arasında görece adil bir mal bölüşümüne sahip devletlerin toplumsal ve siyasal açıdan sarsıntı geçirme ihtimali, yoksul, muazzam eşitsizliklerin olduğu ve ekonomik açıdan istikrarsız devletlere kıyasla daha az olacaktır. Ülkeler içinde (ve ülkeler arasında) ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerde görülen dramatik artışlar barış ihtimalini gittikçe ortadan kaldırmaktadır. Kaldı ki, ülke içindeki silahlı şiddetten kaçınmak ya da onu kontrol altında tutmak, artık daha da doğrudan bir şekilde, ulusal hükümetlerin yetkilerine ve etkin performansına, ayrıca onların kendi topraklarında yaşayan insanların çoğunluğunun gözlerindeki

meşruiyetlerine bağlıdır. Günümüzde hiçbir hükümet, ülke içindeki silahlı azınlıkları küçümseyecek ya da onları gerçekten ortadan kaldıracak konumda değildir. Yine de dünya, kendi topraklarını ve yurttaşlarını (İngiltere'deki gibi, iç düşmanın onyıllarca silahlı mücadele yürütebildiği durumlarda dahi) etkin bir şekilde idare edebilecek devletler ile resmen tanınmış uluslararası sınırlara bağlı olup, sayıları çoğalan ve ulusal hükümetleri ya zayıf ve yozlaşmış, ya da fiilen esamesi okunmayan bölgelere doğru bölünmektedir. Orta Afrika'ya baktığımızda gördüğümüz gibi, bu bölgeler kanlı iç mücadelelere ve uluslararası çatışmalara sahne olmaktadır. Buna rağmen, bu bölgelerde kalıcı bir ilerleme kaydetme ihtimali de ufukta görünmez. Haliyle, istikrarsız ülkelerde merkezi hükümetin giderek zayıflaması ya da dünya haritasında başka Balkanlaşma örneklerinin çıkması, silahlı çatışmalar tehlikesini kuşku götürmez bir şekilde arttırmaktadır.

Şimdi, doğruluğundan tabii ki emin olamadığım bir tahminde bulunayım: 21. yüzyıldaki savaşların, 20. yüzyıldaki kadar caniyane tablolarla yürütülmesi pek mümkün değildir. Ancak silahlı şiddet, ölçüye vurulmaz ıstıraplara ve kayıplara yol açarak, dünyanın önemli bir bölümünde görülmeye ve yayılmaya -doğrusu, yer yer yayılmaya- devam edecektir. 21. yüzyılın bir barış yüzyılı olma ihtimali son derece düşüktür.

2
21. YÜZYILIN BAŞINDA SAVAŞ, BARIŞ VE HEGEMONYA

Benim asıl konum savaş, barış ve hegemonya, fakat burada bu sorunlara -tarihçilerin pratiklerine uygun olduğu üzere- geçmişin perspektifinden yaklaşacağım. Şu dönemde tarihin -başka bir deyişle, insan hayatı ve toplumdaki değişim süreci ile insanın yerküredeki doğal ortam üzerindeki etkisinin- baş döndürücü bir hızla ilerlemekte olduğu bir dünyada yaşadığımızı aklımızda tutmadıkça, dünyanın siyasal geleceği hakkında doğru bir zeminde fikir belirtmemiz mümkün değildir. Gerçekten de şu anda hepimizin, hem insan ırkının hem de doğal çevrenin geleceğini riske atan bir hızla yol aldığımız kesindir. Berlin Duvarı yıkıldı-

ğında ihtiyatsız bir Amerikalı 'tarihin sonu'nu ilan etmişti; ben de, açık bir şekilde çürütülmüş olan bu deyişi kullanmakta hep müteredditdavranmışımdır. Yine de, geçen yüzyılın ortasında dünya tarihinin, on bin yılı aşkın bir zamandır (yani, yerleşik tarımın icat edilişinden beri) bildiğimiz şekliyle tarihe son veren yeni bir aşamasına girdiğimiz besbellidir. Ayrıca, hangi istikamete doğru yol aldığımızı hiçbirimiz bilmiyoruz.

'Kısa 20. yüzyıl'ı anlattığım tarih kitabımda, dünya tarihindeki bu dramatik ve ani kopuşu ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştım. Aynı dönemde teknolojik ve üretken dönüşümlerin gerçekleştirilmiş olduğu besbellidir. Buna ikna olmak için, zamanı ve mekânı fiilen ortadan kaldıran iletişim devriminin hızını düşünmeniz bile yeterlidir. İnternet bile ancak 2004'te daha onuncu yılını doldurmuştur. Zaten bu yüzden, sözünü ettiğim sürecin uluslararası boyutta geleceği ilgilendiren şu dört toplumsal yönünü ayırmayı tercih ediyorum: a) 19. yüzyıla kadar gerek insan ırkının gerekse ekonominin temelinin büyük kütlesini oluşturan köylülüğün dramatik bir şekilde gerileme ve çöküş içine girmesi; b) bu dönüşüme denk bir süreçle, ağırlıkla kentli bir toplumun yükselişe geçmesi, özellikle de sekiz haneli nüfuslarıyla telaffuz edilen hiper-kentlerin kurulması; c) sözlü iletişime dayalı dünyanın yerini, elle ya da makineyle evrensel düzeyde okuma ve yazmaya dayalı bir dünyanın alması; d) son olarak, kadınların durumundaki köklü dönüşüm.

Tarım alanında çalışan insanların sayısında gözlenen azalma, gelişmiş dünyada açık bir durumdur. Bugünkü rakam, OECD ülkelerinde yaşayan nüfusun yüzde 4'ü, ABD'deyse yüzde 2'sidir; başka yerlerde de yaklaşık oranlar

söz konusudur. 1960'lı yılların ortalarında, yaşayan nüfusun yarısından fazlasının bu alanda çalıştığı Avrupa'da beş, Kuzey ve Güney Amerika'da on bir, Asya'da sekiz ülke bulunuyordu, Afrikada'ysa üçü (Libya, Tunus ve Güney Afrika) hariç bütün ülkelerde ağırlıklı nüfus tarımla uğraşmaktaydı. Oysa günümüzdeki durum, yukarıda çizdiğimiz tablodan taban tabana zıttır. Pratik amaçları gözetirsek, Avrupa ya da Amerikalar'da, yaşayan nufusun yarısından fazlasının tarımda çalıştığı tek bir ülke kalmamıştır artık. Aynı tablo İslam dünyası açısından da geçerlidir. Türkiye dörtte üç oranındaki köylü nüfusunu üçte bire indirirken, Pakistan bile yüzde 50 diliminin altına inmiştir. Köylü tarımının başlıca kalelerinin bulunduğu Güneydoğu Asya'da bile büyük değişiklikler olmuştur: Tarımla geçinen nüfus Endonezya'da yüzde 67'den yüzde 44'e, Filipinler'de yüzde 53'ten yüzde 37'ye, Tayland'da yüzde 82'den yüzde 46'ya, Malezya'da yüzde 51'den yüzde 18'e düşmüştür. 2006 yılı itibariyle, 1950'de nüfusunun yüzde 85'i köylü olan Çin bile bu oranı yüzde 50 civarına indirmiş haldedir. Aslına bakarsanız, alt-Sahra Afrikası'nın büyük kısmını istisna sayarsak, köylü toplumunun geriye kalmış tek sağlam dayanakları, Britanya ve Fransa'nın eski güney Asya imparatorluklarının bulunduğu bölgededir: Hindistan, Bangladeş, Myanmar ve Hindiçin ülkeleri. Gelin görün ki, sanayileşmenin hızla yol aldığı düşünüldüğünde bu durum daha ne kadar böyle sürebilecektir? 1960'ların sonlarında tarımla uğraşan nüfus Tayvan ve Güney Kore'de nüfusun yarısını oluşturuyordu; bugünse aynı ülkelerdeki oranlar sırayla yüzde 8 ve yuzde 10'a inmiş durumdadır. Önümüzdeki yirmi-otuz yıllık zaman diliminde de, insanlığın ortaya çıkı-

şından beri var olan halinin (üyeleri esasen yiyecek toplama, avlanma ya da gıda üretimiyle uğraşıp beslenen bir insan türünün) fiilen değişmiş olduğuna tanıklık edeceğiz.

Dolayısıyla, esasen kırsal bölgelerde yaşayan bir tür olarak insanlık da ortadan kalkacak. 1900'de dünya nüfusunun sadece yüzde 16'sı şehirlerde yaşıyordu; 1950'de bu rakam hâlâ ancak yüzde 26'ya çıkabilmişken, bugün neredeyse yarıya ulaşmıştır (yüzde 48).[1] Gelişmiş ülkelerle yeryüzünün başka birçok köşesinde kırsal bölgeler (tarım üretimi yapılan alanlar da dahi), insanların arabalarının ve küçük yerleşim yerlerinin dışında zorlukla görülebildiği bir yeşil çöle dönüşmüştür. Yalnız bu noktada değerlendirme yapmak biraz daha zordur. Eski gelişmiş ülkelerin ağırlıkla kentleşmiş oldukları doğrudur, ancak bunlar, kırsal bölgelerden benim daha önce hiper-kentler dediğim birimlere doğru umutsuzca kaçan kalabalıklardan müteşekkil bir cisme bürünen kentleşmenin geçerli modeli bakımından artık tipik örnekler değillerdir. Gelişmiş dünyadaki kentlerin -nominal olarak büyüyenler dahil olmak üzere- geçirdiği dönüşüm, asıl merkezin ya da merkezlerin civarındaki bölgelerin alt-kentleşmesidir. Bugün, dünyanın en büyük elli şehrinin ancak on tanesi ve yine nüfusu 10 milyon civarında seyreden on sekiz dünya kentinin sadece ikisi Avrupa'da ve Kuzey Amerika'dadır. 1 milyonun üzerinde nüfusa sahip olup en hızlı şekilde büyümeye devam eden şehirler, bir tek (Portekiz'de Porto) istisnayla Asya'da (yirmi), Afrika'da (altı) ve Latin Amerika'dadır (beş). Bu süreç -başka nitelikte doğurduğu sonuçlar ne olursa olsun-, özellikle de seçimle

1) Paul Bairoch, *De Jéricho à Mexico: Villes et économies dans l'histoire* (Paris, 1985), s. 634

başa gelen temsili meclislerin ya da devlet başkanlarının bulunduğu ülkelerde, fazlasıyla yoğunlaşmış kentsel nüfuslar ile coğrafik bakımdan yayılmış bir yapıdaki kırsal nüfuslar arasındaki siyasal dengeyi kökünden değiştirmektedir.

Eğitim alanındaki dönüşümler konusunda söyleyecek fazla sözüm yok, çünkü genel okuryazarlığın toplumsal ve kültürel etkilerinin, hepimizi dahil ederek gerçekleşmiş bulunan, kamusal ve kişisel iletişim vasıtaları bakımından ani ve asla benzeri görülmemiş devrimin toplumsal ve kültürel etkilerinden ayrılması pek kolay değildir. İzninizle, burada tek bir önemli olguya değineyim. Bugün, ilgili yaş gruplarının yüzde 55'inden fazlası ortaöğrenimden sonra okumaya devam eden 20 ülke bulunmaktadır ve bu ülkelerin hepsi (bir tek Güney Kore'yi istisna tutarsak) Avrupa'da (eskiden beri kapitalist ve yakın bir zamanda sosyalist olan ülkelerde), Kuzey Amerika'da ve Avustralasya'dadır. İnsan sermayesi üretme bakımından eski gelişmiş dünya, 21. yüzyılın yeni sahneye çıkan ülkeleri karşısında hâlâ önemli bir üstünlüğe sahiptir. Burada kritik soru şudur: Asya -ve özellikle Hindistan ile Çin- onları ne kadar büyük bir hızda yakalayabilecektir?

Yine burada, geçen yüzyılın en büyük toplumsal değişimini temsil eden tek bir olgu hakkında bir şey söyleyebilecek durumda değilim. Sadece az önce ifade ettiğim düşüncelerimi tamamlayacak bir gözlemimden bahsedebilirim: Kadınların kurtuluşunun derecesinin en iyi göstergesi, onların eğitim alanında erkekleri yakalamış, hatta onları aşmış olmalarıdır. Hindistan'ın bu kapsamda dünyanın hâlâ nal toplayan köşelerinden birisini oluşturduğunu söylemeye bilmem gerek var mı?

Şimdi izninizle, geçen yarım yüzyılın benzeri görülmedik dönüşümlerine kuş bakışı göz atarak, 21. yüzyılın başında savaş, barış ve iktidar meselelerini etkileyen faktörleri daha yakından irdeleyeyim. Gerçi bu açıdan genel eğilimlerin mutlaka pratik gerçekliklere yol göstermesi beklenemez. Sözgelimi, 20. yüzyıl boyunca dünya nüfusunun (Amerikalar'ı dışarıda bırakırsak) büyük ölçüde tepeden aşağı yönetilen, mirasla devreden prensler tarafından veya yabancı devletlerin ajanlarınca idare edilen halklardan oluşmadığı ortadadır. Hatta, tek tek her birinde başa gelen hükümetleri meşruiyetlerini 'halk'a, 'ulus'a referanslara dayandıran, çoğu durumda (totaliter denen rejimler dahil olmak üzere) yetkilerini gerçek ya da uydurma seçimler ya da plebisitlerle ve/veya otorite ile 'halk' arasındaki bağın sembolik temsili olan periyodik kamusal törenlerle pekiştiren, teknik açıdan bağımsız devletlerin meydana getirdiği bir topluluğun dünyaya damgasını basmış olduğu da herkesçe bilinmektedir. Açıkça söylenebilir ki, halk (ki 20. yüzyılda, yalnızca erkekler değil kadınlar da dahil olarak) şu ya da bu şekilde teba olmaktan yurttaş statüsüne yükselmiştir. Yine de şöyle bir soru yöneltmekten kendimizi alamayız: Bazen geçici bir süre diye başlatılan, fakat genellikle epeyce uzunca bir süre iktidarı bırakmayan askeri idarelerle askıya alınsa bile çoğu yönetimin -teknik anlamda- liberal-demokratik anayasaların çeşitlerini oluşturduğu bir dönemde, bütün bunlar bizi gerçekliğe ne kadar yaklaştırmaktadır? Besbelli ki çok yakına değil.

Buna rağmen, herhalde gezegenimizin çoğu açısından şöyle bir genel eğilimin gözlendiğinden bahsedilebilir: 20. yüzyıl boyunca insanların içinde yaşadığı temel siyasal ve

kurumsal birim haline gelmiş olan bağımsız teritoryal devletin kendisinde bir değişim olmuştur. Asıl yurdu Kuzey Atlantik bölgesi olan bu bağımsız teritoryal devlet, gücünü Fransız Devrimi'nden itibaren gerçekleştirilen çeşitli yeniliklerden almaktaydı. Ayrıca, iktidar ve baskı araçlarında - silahlar, silahlı insanlar, hapishaneler- bir tekel konumundaydı ve merkezi bir otorite aracılığıyla, o devletin topraklarında meydana gelen her türlü olay karşısında, gittikçe fazlalaşan enformasyon ve bilgi toplama kapasitesine de dayanarak gün geçtikçe daha fazla denetim uyguluyordu. Tabii, böyle bir devletin faaliyetlerinin kapsamı ve kendi yurttaşlarının gündelik hayatı üzerindeki etkisi, bu gelişmelere paralel olarak çoğalmaktaydı; aynı şekilde, devlete ve ülkeye sadakatlerinden faydalanarak kendi sınırları içerisindeki insanları harekete geçirip seferber etmekte oldukça başarılıydı. Devletin gelişmesinin işte bu aşaması doruk noktasına kırk küsur yıl önce ulaşmıştı.

Öyleyse, 1970'li yıllarda Batı Avrupa'nın 'kamusal tüketim'in, yani GSMH'nın özel tüketime ya da yatırımlara değil de kamusal amaçlarla harcanan payının kabaca yüzde 20 ila 30 arasında bir orana ulaştığı 'refah devleti' üzerinde bu çerçevede yeniden düşünmenizi öneririm. Daha sonra da, yurttaşların yalnızca kendilerinden muazzam miktarlarda vergi toplama konusunda tasarrufu devlet yetkililerine bırakmaya değil, milyonlarcasının geçen yüzyılın büyük savaşlarında 'ülkeleri uğruna' savaşıp öldürülmek üzere askere alınmaya fiilen hazır olmaları konusunda düşünmekte büyük fayda vardır. İki yüz yılı aşkın bir süreden beri modern devletin yükselişi -herhalde 1970'li yıllara değin- ideoloji ve siyasal örgütlenme konusundaki farklılıklar ne olursa olsun (yöne-

tim rejimleri ister liberal, isterse sosyal demokrat, komünist ya da faşist olsun), süreklilik arz eden bir seyir izlemiştir.

Fakat durum şimdilerde böyle değildir. Eğilim, tersine dönmektedir. Artık, bir devletin hukuku ve vergilerinin kapsamı dışında faaliyet yürütmek için ellerinden gelen her şeyi yapan ve bu suretle büyük hükümetlerin bile ulusal ekonomilerini denetleme yeteneklerine ağır sınırlar getiren, ulusaşırı özel şirketlere dayalı ve hızla küreselleşmekte olan bir dünya ekonomisinde yaşıyoruz. Gerçekten de, egemen teoloji olan serbest piyasa imanı sayesinde, devletler en geleneksel doğrudan faaliyetlerinin birçoğunu (posta hizmetleri, polis, hapishaneler, hatta silahlı kuvvetlerin hayati birimleri) fiilen kâr amaçlı özel taşeronlara bırakmaktadırlar. Sözgelimi, şu anda Irak'ta bu türden 30 bin ya da daha fazla silahlı 'özel taşeron firma'nın faal olduğu tahmin edilmektedir.[2] Bu gelişmeye ve Soğuk Savaş sırasında yeryüzünün küçük ama oldukça etkili silahlarla dolup taşmış olmasına bağlı olarak şu söylenebilir ki, silahlı güçler artık tümden devletlerin ya da onlara bağlı kurumların tekelinde değildir. Britanya, İspanya ve Hindistan gibi güçlü, istikrarlı devletler dahi, belli sürelerde, devleti tehdit etmeleri söz konusu olmasa da fiilen yok edilip ortadan kaldırılamayan silahlı muhalif odaklarla birlikte yaşamayı öğrenmişlerdir. Dolayısıyla ve çeşitli sebeplerden ötürü, hepsi olmasa da çoğu 20. yüzyıl imparatorluklarının ürünleri olan ve resmi hükümetleri kendi devletlerinin toprakları ve nüfuslarını, hatta bizatihi kendi kurumlarını idare edemeyen ya da etkili bir de-

2) Patrick Radden Keefe, "Iraq, America's Private Armies", *New York Review of Books*, 12 Ağustos 2004, s. 48-50.

netim uygulayamayan Birleşmiş Milletler'in birçok üye devletinin hızla dağılmasına şahit olmaktayız.

Neredeyse aynı derecede çarpıcı başka bir olgu, ister yurttaş ister teba olsunlar belli bir ülkenin topraklarında yaşayan insanların, o devletin meşruiyetini kabullenme, yönetici kesimlere ve onların çıkardıkları yasalara gönüllü olarak boyun eğme eğilimlerinin gittikçe azalmasıdır. Oysa geçmişte, nüfusun büyük kesimlerini oluşturan kalabalıkların fiilen kurulmuş -hatta görece bir avuç yabancı tarafından idare edilen- bir devlet iktidarını meşru saymaya hazır olmalarını hesaba katmadan, 19./20. yüzyıllarda yaşanan emperyalizm çağını anlamak mümkün olmazdı. Yabancı güçler ancak insanların bu tür bir kabule hazırlıklarının yakın bir zamanda beklenmediği ender bölgelerde (Afganistan ve Kürdistan gibi) kaybeden konumundadırlar. Gelgelelim, Irak'ın bize gösterdiği üzere, halkın iktidar karşısındaki, hatta ezici askeri üstünlük karşısındaki doğal itaati kaybolmuştur –ve bu, beraberinde imparatorlukların geri dönüşünü getirmiş durumdadır. Yurttaşların itaati de aynı derecede çabukça aşınmaktadır. Ben bugün, herhangi bir devletin, en keskin amaçlarla 'ülkeleri uğruna' savaşıp ölmeye hazır ordularla büyük savaşlar yürütüp yürütemeyeceği sorusuna büyük bir şüpheyle yaklaşıyorum. Artık çok az Batılı devlet, 'gelişmiş ülkeler' denen devletlerin bir zaman güvenebileceği türden, (toplumsal düzenin kenarlarında yaşayan potansiyel suçlular ya da uyumsuz kümeler dışında) temelde yasalara bağlı ve düzenli nüfusları oluşturan bir insan kütlesine güvenebilecek haldedir. Yurttaşları her an gözetim altında tutmanın teknolojik ve başka araçlarının (CCTV kameraları, telefon dinleme, kişisel verilere

ve bilgisayarlara ulaşma) olağanüstü derecede çoğalması, yurttaşları daha az özgür kılmaya yarasa bile, devleti ve hukuku daha etkin hale getirmeye yetmemiştir.

Üstelik bütün bu gelişmeler, küreselleşmenin muazzam derecede süratlendiği, dünyanın her köşesinde bölgesel ayrılıkların boy attığı ve küreselleşmenin doğası gereği dengesiz ve asimetrik büyüme doğurduğu bir çağda meydana gelmektedir. Ayrıca yine bu gelişmelerden dolayı, çağdaş hayatın küreselleşmeye ve küresel standartlaşmanın baskılarına maruz yönleri (bilim ve teknoloji, ekonomi, çeşitli teknik altyapılar ve -daha az ölçüde- kültürel kurumlar) ile bunlara maruz kalmayan yönleri (bilhassa devlet ve siyaset) arasındaki çelişki iyice belirginleşmektedir. Örneğin, küreselleşme mantıki olarak yoksul bölgelerden zengin bölgelere emek göçü akışını çoğaltmakta, fakat bu akış da, dünya çapında bu hareketin ölçeği ılımlı seviyelerde kalmakla birlikte, ilgili devletlerin pek çoğunda -çoğunlukla eski Kuzey Atlantik bölgesinin zengin ülkelerinde- siyasal ve toplumsal gerilim doğurmaktadır. Gerçi bugün bile, dünya nüfusunun ancak yüzde 3'ü doğdukları ülkenin dışında yaşamaktadır. Sermayenin, metaların ve iletişim vasıtalarının hareketinden farklı olarak devlet ve siyaset, şimdiye değin emek göçlerinin önüne etkili engeller dikmeyi becermiştir.

Ekonomik küreselleşmenin yarattığı (1990'lı yıllarda eski Sovyet ve Doğu Avrupa sosyalist ekonomilerinin sebebiyet verdiği dramatik sanayisizleştirmeyi saymazsak) en çarpıcı yeni dengesizlik, dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Kuzey Atlantik'te sınırı olan bölgelerden, Asya'nın çeşitli kesimlerine kaymasıdır. Bu eğilim henüz ilk aşamalarındadır, fakat hızlanan bir süreç olarak yaşanmaktadır. Dünya

ekonomisinin son on yılı aşkın zaman dilimindeki büyümesinin büyük ölçüde Asya'daki dinamolarına, özellikle de Çin'de sanayi üretiminde gözlenen olağanüstü büyüme hızı ve oranına bağlı olduğundan en ufak bir şüphe duyulamaz (2003 yılında Çin'deki yüzde 30'luk büyümeye karşılık, bu oran dünya genelinde yüzde 3'ü aşmamış, Kuzey Amerika ve Almanya'daysa yüzde 0.5'un altında kalmıştı).* Açıkçası bu tablo Asya ile eski Kuzey Atlantik'in göreli ağırlığını fazla değiştirmiş değildir (ABD, Avrupa ve onların arasındaki Japonya, hâlâ dünya çapındaki GSMH'nın yüzde 70'ini oluşturmaktadır), fakat Asya'nın büyüklüğü ve çapının etkisini şimdiden hissettirdiği de açık seçik ortadadır. Satın alma gücü açısından bakıldığında, Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya, şimdiden ABD'ye kıyasla yaklaşık olarak üçte iki oranında daha büyük bir pazarı temsil etmektedir. Dünya ölçeğinde görülen bu kaymanın ABD ekonomisinin göreli ağırlığını nasıl etkileyeceği, doğal olarak 21. yüzyılın uluslararası geleceği açısından temel bir sorudur. Bu mesele üzerinde daha sonra yeniden duracağım.

Şimdi, yeni yüzyılda savaş ve barış sorunu ile uluslararası düzenin kurulması ihtimalini daha da yakından irdeleyeyim. İlk bakışta göründüğü kadarıyla, gelecekte dünya barışına ulaşılması ihtimali, sicili emsali görülmedik dünya savaşlarıyla ve astronomik ölçüdeki ölüm sahalarıyla dolu olan 20. yüzyılın umutlarına göre daha fazladır. Yine de, Büyük Britanya'da yakın bir dönemde yapılan ve Britonlara ilk defa 1954'te yöneltilen sorulara alınan cevaplarla, aynı soruların 2004'te sorulması üzerine alınan

*) Avustralya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Benelüks ülkelerindeki büyüme oranı eksideydi (19 Ekim 2004, CIA World Factbook).

cevapların karşılaştırıldığı bir kamuoyu anketi, günümüzde dünya savaşı çıkması korkusunun o zamandaki ruh haline kıyasla fiilen daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.[3] Korkunun kaynağı da, büyük ölçüde, silahlı çatışmaların dünyanın her tarafına salgın gibi yayıldığı (ve bu çatışmaların, tipik biçimde, devletler içinde başlayıp, yabancı müdahalelerle daha zorlaştırılan) bir çağda yaşadığımıza dair apaçık kanıtların her gün biraz daha çoğalmasıdır. 20. yüzyılın askeri ölçekleriyle bakıldığında oldukça sınırlı ve küçük de kalsa bu tür çatışmaların, gittikçe daha fazla esas kurbanlar haline gelen siviller üzerindeki etkisi görece korkunçtur ve anlaşıldığı kadarıyla epeyce uzun süreli bir kalıcı etkiye sahiptir. Berlin Duvarı'nın yıkılışından itibaren, Afrika'nın değişik kısımlarında, Güneydoğu Avrupa'da ve Asya'da şahit olunduğu üzere, bir kez daha bir soykırım ve zorla kitlesel nüfus transferleri çağında yaşadığımızı söyleyebiliriz. 2003 yılının sonunda, kendi ülkelerinin içinde ve dışında herhalde 38 milyon kadar insanın mülteci olarak bulunduğu hesaplanmıştır (bu rakam, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin akabinde yerlerinden yurtlarından olmuş kişilerin sayısıyla kıyaslanabilecek ölçüdedir). Basit bir örnek verelim: 2000'de Birmanya'da silahlı çarpışmadan kaynaklanan ölümlerin sayısı 500'ü aşmıyordu, fakat -büyük ölçüde Myanmar ordusunun aldığı tedbirler sonucunda- 'ülke içinde yurtlarından koparılan' insanların sayısı yaklaşık olarak 1 milyon kişiydi.[4] Ayrıca Irak da, küçük savaşların -20. yüzyılın stan-

3) *Daily Mail* (Londra), 22 Kasım 2004, s. 19

4) Margareta Sollenberg (ed.), *States in Armed Conflict 2000* (Uppsala, 2004); *Internal Displacement: A Global Overview of Trends and Developments in 2003* (http://www.idpproject.org/global_overview.htm).

dartlarıyla- muazzam çapta felaketlere yol açtığını doğrulayan bir örnektir.

20. yüzyılın tipik savaş biçimi olan savaşların devletler arasında yapılması, ciddi bir dönüşüm içindedir, yani büyük ölçüde azalmıştır. Şimdilerde, Afrika ve Asya'nın çeşitli bölgelerinde bu tür çatışmaların çıkma ihtimali yok sayılamazsa da, geleneksel haliyle devletler arasında yürütülen, ya da mevcut devletlerin iç istikrarı veya bütünlüğünün risk altına sokulduğu tek bir savaş yoktur. Öte yandan, muhtemelen ABD'nin Çin'in rakip bir süpergüç olarak boy göstermesini kabullenmek istememesinden kaynaklanan büyük bir küresel savaş çıkması tehlikesi, acil bir tehlike olarak görünmese de henüz ortadan kalkmış değildir. Gerçi böylesi bir çatışmadan kaçınma ihtimali, 1929'dan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini önleyebilmiş olma ihtimalinden daha fazladır. Yine de böyle bir savaş, önümüzdeki birkaç on yıl düşünüldüğünde hâlâ gerçek bir ihtimal olarak önümüzde durmaktadır.

Geleneksel devletler arası -küçüklü büyüklü- savaşlar söz konusu olmasa bile, bugün gerçekçi gözlemciler, yüzyılımızın silahlarla şiddetin hep ön planda olmadığı bir dünya getirmesini bekliyorlar. Ancak bu noktada, Başkan Bush'un ve Başbakan Blair'in başında bulunduğu hükümetlerin bir küresel imparatorluk politikası izlemeyi haklı çıkarmaya dayanak yapmak istedikleri türden, bir irrasyonel korku retoriğine de karşı koymamız gerekiyor. Bir metafor olarak kullanılması dışında 'teröre karşı savaş' ya da 'terörizme karşı savaş' türü ibarelerin herhangi bir gerçeklik taşıması mümkün değildir; bu tür deyişler ancak terörizmi bir program olarak değil, bir taktik olarak kullanan belirli siyasal aktörlere kar-

şı kullanıldığında anlam taşıyabilir. Taktik olarak terör hiçbir ayrım gözetmez; ister gayri-resmi gruplar isterse devlet tarafından başvurulsun, ahlâki açıdan da kabul edilemez. Uluslararası Kızıl Haç, Irak Savaşı'nda her iki tarafı da mahkûm eden bir kurum olduğu için, yükselen barbarlık dalgasının çok iyi farkındadır. Bunun yanında, küçük terörist grupların biyolojik silah kullanabileceği korkusu da ciddidir; fakat ne yazık ki bu ihtimal, insan hayatı dahil hayat süreçleriyle oynamayı kapsayan yeni hünerlerin kontrolden çıkması halinde -ki çıkacağı kesindir- gündeme gelecek olan daha büyük ve öngörülemez tehlikeler karşısında çok daha devede kulak kalmaktadır. Yine de, ABD'nin onlara karşı küresel savaş ilan ettiği pan-İslamik terör şebekelerinin faaliyetlerinin, hatta şu anda faal olan bütün terörist hareketlerin toplamının, dünyanın istikrarı (ya da, herhangi bir istikrarlı devlet) açısından fiili bir tehlike oluşturduğu iddiası, şu aşamada görmezlikten gelinebilecek bir durumdur. Söz konusu gruplar kendi atalarından çok daha fazla (devletlerdense çok daha az) sayıda insanları katletmiş ve katlediyor olsalar bile, onların hayatlarımız açısından yol açtıkları risk, istatistiki bakımdan asgari düzeydedir. Askeri saldırı bağlamında değerlendirildiğindeyse dikkate alınmaları söz konusu bile edilemez. Bu tür gruplar nükleer silahlara ulaşamadıkları sürece (ki şu aşamada bu akla gelmez bir durum değildir, fakat yakın zaman için doğrudan bir tehdit unsuru sayılmaz) terörizm histeri doğurmayı başaramayacak, serinkanlı insanlar tarafından kontrol altında tutulacaktır.

Bütün bunlara rağmen söyleyebiliriz ki, dünyanın düzensiz olduğu bir gerçektir ve önümüzdeki yüzyılın 'silahlı

çatışmalar ve insani felaketler yüzyılı' olma ihtimali de oldukça yüksektir. Peki bu tablo, Waterloo'dan SSCB'nin çöküşüne kadar geçen 175 yıllık dönemde hepi topu 30 yıl için geçerli olabildiği şekilde, yeniden bir tür küresel denetim sağlanma ihtimalini de arttırabilir mi?

İki sebeple bu soruna çözüm bulmak bugün daha zordur. Birincisi, kontrolsüz serbest piyasa küreselleşmesinin yarattığı ve çok daha hızlı yollarla derinleşen eşitsizlikler, huzursuzluğun ve istikrarsızlıkların doğal kuluçka makinesidir. Yakın zamanlarda gözlenen bir durum olarak, "En ileri askeri sistemlerin bile hukuk düzenindeki genel bir çöküşle baş etmeleri beklenemez".[5] Benim daha önce de atıfta bulunmuş olduğum devletler krizi, bu ihtimali eskisinden çok daha ciddi bir boyuta getirmektedir. İkincisi, artık genel bir çöküşün küresel savaşa dönüşmesi tehlikesini -1914-1945 yılları arasındaki felaket çağını dışarıda tutacak olursak- bertaraf edebilecek konumdaki, çoklu bir uluslararası Büyük Devlet sistemi yoktur. Zaten bu sistem, kökeni 17. yüzyılın Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdiren antlaşmalara kadar uzanan, ilişkileri kurallarca (özellikle de başka bir devletin iç işlerine müdahale etmeme kuralınca) belirlenen ve savaş ile barışın birbirlerinden kalın çizgilerle ayrıldığı bir devletler dünyası içinde yaşadığımız varsayımına dayanıyordu. Bugünse, değindiğimiz bu iki durum ve kural da artık geçerli değildir. Eski sistem ayrıca, küçük bir kümeyi oluşturan bir avuç 'büyük devlet'in dahil olduğu (1945'ten sonra iki süpergüçün ortaya çıkmasıyla sayıları ikiye inmişti) 'birinci lig' devletlerinde bile çoğulcu gücün egemen ol-

5) John Steinbrunner ve Nancy Gallagher, "An Alternative Vision of Global Security", Daedalus, Yaz 2004, s 84.

duğu bir dünya gerçekliğine dayanıyordu. Dolayısıyla, bu devletlerin hiçbirisi mutlak bir egemenlik kuramaz ve iddia edemezdi; batı yarımküresinin dışındaysa, bölgesel hegemonyalar bile ancak geçici sürelerle kurulabilmişti. Fakat SSCB'nin ortadan kalkması ve ABD'nin ezici askeri üstünlüğü bu güç sistemini sona erdirdi. Dahası, ABD'nin 2002'den beri izlediği politikalar, hem bu ülkenin antlaşmalarla üstlendiği yükümlülüklerini yok sayıyordu, hem de uluslararası sistemin ileri teknolojiye dayalı saldırı savaşında muhtemelen kalıcı bir üstünlük kurulmasına dayandırdığı uzlaşmaların aleyhine bir çizgide seyretmekteydi. Böylece ABD, dünyanın herhangi bir tarafında kısa süre içerisinde büyük bir askeri eyleme girişebilecek tek ülke durumuna yükseldi.

ABD'nin ideologları ve onları destekleyenler, bu durumu, hayırsever küresel Amerikan imparatorluğunun gözetimindeki yeni bir dünya barışı ve ekonomik büyüme çağının başlangıcı olarak görüyorlar; hatta bu görüşlerini, tamamen yanlış bir şekilde, 19. yüzyılın Pax Britannica'sıyla kıyaslıyorlar. Kanımca bu kıyaslama tamamen yanlıştır, zira imparatorluklar, tarihsel açıdan bakıldığında, kendi topraklarındaki uygulamalarının yanında hiçbir zaman kendi çevrelerindeki dünyada barış ve istikrar getirmemişlerdir. İmparatorlukların özel bir katkısı olduysa, bu da, Britanya İmparatorluğu örneğindeki gibi, varlıklarını sürdürmelerine imkân tanıyacak bir şekilde o dönem için ciddi bir uluslararası çatışmanın olmamasından kaynaklanmıştır. Fatihlerin iyi niyetlerine ve bu iyi niyetlerin hayırlı sonuçlarına gelince, böylesi iddialar 'emperyal retorik' alanına girer. İmparatorluklar kendilerini her zaman -ba-

zen de oldukça samimi şekilde- ahlâki bir temelde haklı göstermeye çalışmışlardır: Bu, ister uygarlığı ya da dini cahillere yayma iddiası şeklinde olabilir, ya da baskı (başkalarının uyguladıkları baskının) kurbanlarına (herhangi bir versiyonuyla) özgürlük getirme olma şeklinde, isterse -bugün olduğu gibi- insan hakları savunucuları olma şeklinde. Açıktır ki, geçmişteki imparatorluklar bazı olumlu sonuçlar da doğurmuştu. İmparatorlukların geri bir dünyaya modern fikirler taşıdığı iddiası, bugünkü muadilleri için hiçbir geçerlilik taşımasa bile, 19. yüzyıl açısından tamamen uydurma değildir. Yine de, imparatorlukların emperyal bakımdan bağımlı ülkelerin ekonomik büyümesini kayda değer derecede hızlandırdığı iddiası (en azından Avrupa'nın denizaşırı ülkelerinin dışındaki bölgeler için) fazla bir dayanak bulamaz. 1820 ile 1950 yılları arasındaki dönemde, on iki Avrupa devletinin ortalama kişi başına GSMH'sı 4,5 katına çıkarken, aynı dönemde bu oran Hindistan'da ve Mısır'da doğru düzgün bir artış bile göstermemiştir.[6] Demokrasiye gelince, hepimiz biliyoruz ki, güçlü imparatorluklar demokrasiyi sadece kendi ülkeleri için istemişler, onu da güçleri yettiğince güdük ve budanmış haliyle uygulamaya çalışmışlardır.

Asıl sorun, tarihsel bakımdan benzeri görülmedik bir proje olan tek bir devletin dünya çapındaki egemenliğinin mümkün olup olmadığı; buna bağlı olarak, ABD'nin ezici boyutlarda olduğu kabul gören askeri üstünlüğünün böyle bir egemenliği kurmaya ve daha sonra da o konumunu mu-

6) Angus Maddison, *L'Économie Mondiale 1820-1992. Analyse et Statistiques* (OECD, Paris, 1995), s. 20-21. Mısır'la ilgili rakamlar 1900 yılından itibaren geçerlidir.

hafaza etmeye yetip yetmeyeceğidir. Her iki sorunun da cevabı 'hayır'dır. İmparatorlukları kurmayı genellikle silahlar sağlar, ancak imparatorlukları muhafaza etmek için, onu kurmaya yeterli olandan daha fazla silah gerekir. Kaynağı Napoleon'a götürülen şu sözü unutmayalım: "Süngülerle her şeyi yapabilirsiniz, ama onların üstüne oturamazsınız." Özellikle bugün, ezici askeri üstünlüğün bile artık kendi başına zımni bir onay sağlamadığı bir dönemde bu söz çok daha fazla geçerlidir. Aslına bakılırsa, tarihteki imparatorlukların çoğu dolaylı yollarla, genellikle de yerli kurumları idare eden yerli elitler aracılığıyla varlıklarını korumuşlardır. Tebaları arasında yeterli sayıda dost ve işbirlikçi kazanma yeteneklerini kaybettikleri anda, ellerindeki silahların da yeterli bir güç olmadığını görürler. Fransızlar, 1 milyon beyaz nüfus, 800 bin kişilik işgal ordusu ve isyancıların sistematik katliamlar ve işkenceyle yenilgiye uğratılmasının bile Cezayir Fransası'nı ellerinde tutmaya yetmediğini kendi deneyimleriyle öğrenmişlerdi.

Fakat niçin bu soruyu sormamız gerekiyor şimdi? Çünkü bu soru ve onun cevabı beni, konuşmamı onunla bağlamak istediğim yapboza getiriyor. Amerika Birleşik Devletleri, yeryüzünün büyük kısmı, yani komünist-olmayan, nötralist de olmayan kısmı üzerinde gerçek bir hegemonya kurmasını sağlayan politikaları 1945'ten sonra niçin bırakıtı? ABD'nin bu hegemonyasını sürdürme kapasitesi, doğrudan askeri eyleme başvurarak düşmanlarını yok etmeye ya da kendine bağımlı konumdaki ülkeleri hizaya sokmaya dayanmıyordu çünkü. Ayrıca, nükleer intihar korkusu da bu hegemonyasını sınırlayan bir etki yapmaktaydı. ABD'nin askeri gücü, ancak başka askeri güçler karşısında

tercih edilebilir olduğu kadarıyla (sözgelimi, Soğuk Savaş sırasında NATO Avrupası, SSCB'nin silahlı kuvvetine karşı onun desteğini istediğinde) hegemonyaya dahil ediliyordu.

ABD'nin geçen yüzyılın ikinci yarısındaki hegemonyasının temeli bombalar, bombardımanlar değil, ülkenin muazzam serveti ve dev ekonomisinin (özellikle 1945'ten sonraki onyıllarda) dünyada oynadığı merkezi roldü. Bu hegemonya siyasal bakımdansa, komünist rejimlerde yaşayan toplumlar karşısında tercih edilebilecek toplumları olan dünyanın zengin kuzeyinde varılmış genel bir konsensüse dayanmaktaydı; ve zengin kuzeydeki bu konsensüs, Latin Amerika'daki, toplumsal devrimden ölü gibi korkan ulusal egemen elitlerin ve orduların ittifakına dayalı konsensüsten tamamen farklıydı. Kültürel bakımdansa, ABD'nin keyfini sürdüğü ve dilediğince propagandasını yaptığı müreffeh tüketim toplumunun ve onun öncülüğünde Hollywood'un dünyayı fethetmesinin göz alıcı cazibesi temel önemdeydi. Son olarak, ideolojik bakımdan da Amerika Birleşik Devletleri, özgürlük düşmanlarıyla apaçık ittifaklar kurduğu bölgeler dışında, 'tiranlığa' karşı 'özgürlüğün' savunucusu ve emsali olmanın korkunç faydalarını görmekteydi.

Bütün bu etkenler Soğuk Savaş'ın sona erdiği koşulların kolayca atlatılmasını sağlamaya yeterliydi ve nitekim yetmişti de. Böylesi koşullarda, dünyanın önderliği niçin, diğer devletlerin çoğunun benimsemiş olduğu seçim demokrasisini temsil eden bir süpergüce, ekonomik gücün en büyüğüne sahip olup, yeryüzünü kasıp kavuran neo-liberal ideolojiye sonuna kadar bağlı bir ülkeye verilmesindi? Dolayısıyla, ABD'nin ve onun ideologlarıyla şirketlerin en üst kade-

melerinin etkisi muazzam boyutlara ulaşacakır. Bugün de ABD ekonomisi, dünyadaki merkezi rolünü yavaş yavaş kaybediyor olmakla ve artık endüstride, ya da, 1980'lerden beri doğrudan dış yatırımlarda* egemen konumda olmamakla birlikte, muazzam bir büyüklük oluşturmayı ve korkunç servetler doğurmayı sürdürmektedir. ABD'nin emperyal politikasını yürütenler, ABD'nin müttefikleri karşısındaki üstünlüğünü örtmeye, özenle sürdükleri yumuşatıcı kremle bu durumu 'iradesiyle karar verenler koalisyonu' olarak göstermeye her zaman dikkat etmişlerdir. Çünkü onlar, SSCB'nin dağılışından sonra bile, dünyada tek başına kalmadıklarını biliyorlardı. Ama bunun yanında, küresel oyunu kendi kardıkları kartlarla ve kendi lehlerine işleyen kurallarla oynadıklarını, kendileriyle kıyaslanabilir bir kuvvete ve küresel çıkarlara sahip başka bir rakip devlet bulunmadığını da biliyorlardı. Birleşmiş Milletler'in ve uluslararası topluluğun gerçekten desteklediği birinci Körfez Savaşı ile 11 Eylül'ün hemen akabinde gösterilen doğrudan tepkiler, ABD'nin Sovyetler'in dağılışından sonraki konumunun ne kadar kuvvetli olduğunun en açık göstergeleriydi.

Öte yandan, eski hegemonik etkinin siyasal ve ideolojik temellerini çok büyük ölçüde yok eden ve ABD'ye Soğuk Savaş'ın mirasını pekiştirecek çok az şey bırakan, ama onu ürkütücü bir askeri güçle donatan etken de, ABD'nin 11 Eylül'den sonra izlediği megalomanik politikalardır. Bu politikaların bir dayanağı yoktur. Muhtemelen tarihte ilk defa, uluslararası düzlemde neredeyse yalnız bırakılmış durum-

*) 1980'de doğrudan dış yatırımların yüzde 40'ını kendinde toplayarak dünyanın ilk sırasında yer alan ABD, 1994 ile 2005 yılları arasında, Avrupa Birliği ülkelerinin yüzde 43'lük payına karşılık dış yatırımların sadece yüzde 13'ünün sahibiydi (UNCTAD *World Economic Outlook* [Cenevre, 2006], "Overview", s. 19).

daki bir ABD, dünyanın çoğu hükümetleri ve halkları nezdinde hiç sevilmemektedir. Askeri kuvvet, korkunç ticari açıkları Asyalı yatırımlarca (ki onların da düşen bir doları desteklemekteki ekonomik çıkarları gün geçtike ve hızla azalmaktadır) kapatılan bir ABD'nin ekonomik zayıflığını pekiştiren bir etkendir. Askeri kuvvet ayrıca, Avrupa Birliği, Japonya, Doğu Asya, hatta Üçüncü Dünya'nın ana mal üreticilerinin oluşturduğu örgütlü bloğun göreli ekonomik nüfuzunu pekiştirmektedir. ABD, Dünya Ticaret Örgütü'nde artık 'müşteriler'le müzakereye girememektedir. Gerçekten de, akla yatkın bir temeli bulunmayan 'Amerika'ya tehditler'le haklı çıkarılmaya çalışılan saldırganlık dili ve retoriğinin, ABD'nin küresel geleceğine güvenle bakmadığını göstermemesi mümkün müdür?

Samimi konuşacak olursak, benim şahsen, Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül'den sonra gözlenen, bir avuç siyasi çılgının dünyaya hakim olma konusunda kimsenin eşlik etmediği solo gösterilerle uzun vadeli planlar yapmasını sağlayan gelişmeleri makul bir çerçevede anlayabilmem mümkün değildir. Benim inancım odur ki, bu durum ABD toplumu içinde giderek büyüyen ve ifadesini, o ülkenin içinde İç Savaş'ın yaşandığı devirden beri rastlanan en derin siyasal ve kültürel bölünmede (ve ülkenin iki sahil şeridinin küreselleşmiş ekonomisi ile aradaki muazzam büyüklükteki, öfkeli hinterland ve kültürel bakımdan açık büyük şehirler ve diğer bölgeler arasında gözlenen keskin coğrafik bölünmede) bulan bir krize işaret ediyor. Bugün, radikal sağcı bir rejim, 'gerçek Amerikalılar'ı kötülüğü temsil eden dış güçlere ve ABD'nin biricikliğini, üstünlüğünü, apaçık kaderini tanımayan bir dünyaya karşı seferber etmenin yol-

larını arıyor. Bu noktada bizim farkında olmamız gereken şey, Amerika'nın küresel politikasının, dünyanın geri kalan bölümü üzerindeki etkisi ne kadar büyük ve tahrip edici olursa olsun, ülkenin dışını değil, içini hedef aldığıdır. ABD'nin küresel politikasının buradaki amacı, ya imparatorluk ya da etkili hegemonya yaratmak olmadığı gibi, Rumsfeld Doktrini'yle (zaaflı bir güce karşı çevik savaşlar ve onun arkasından çabuk geri çekilmeler) hedeflenen de fiilen küresel çaplı bir fetih harekâtı değildir. Kuşkusuz bu saydıklarımız bizim durumumuzu daha az tehlikeli yapmaz –bilakis: Şimdi açıkça görüldüğü üzere, bu durum istikrarsızlığı derinleştirmekte, öngörülemezliği arttırmakta, saldırganlığı çoğaltmakta ve hiç istenmeyen, fakat kesinlikle felaketli sonuçlar doğurmaktadır. Pratikte, günümüzde en açık savaş tehlikesi, Washington'daki kontrol altında tutulamaz ve anlaşılan akıldışı güdülerle hareket eden bir hükümetin küresel çaplı hırslarından kaynaklanmaktadır.

Toplumsal, siyasal, ulusal ve uluslararası düzlemlerdeki tektonik plakaların ciddi değişimler içinde olduğu koşullarda, bu tehlikeli, dengesiz ve patlayıcı dünyada nasıl yaşayacak, nasıl hayatlar süreceğiz? Eğer ben bu konuşmayı Londra'da yapıyor olsaydım, Batılı liberal düşünürleri, dünyanın çeşitli köşelerinde insan hakları ihlalleri sebebiyle ne kadar öfkeye kapılmış olurlarsa olsunlar, Amerika'nın ülke dışındaki silahlı müdahalelerinin kendileriyle aynı itici güçleri paylaştığına ya da muhtemelen kendilerinin de arzu ettikleri sonuçları doğuracağına inanarak kendilerini kandırmamaları için uyarırdım. İyi ki Delhi'de konuşurken bunları vurgulamam gerekmiyor. Hükümetlerin durumuna gelince, diğer devletlerin yapabilecekleri, ellerinden gelebi-

lecek en iyi şey, Washington'ın önerdiği, askeri eylemle sonuçlanabilecek olan (özellikle Ortadoğu ve Doğu Asya'daki) başka maceralara katılmayı kararlılıkla ama kibarca reddederek, ABD'nin dünyadaki gücünün tecrit edilmişliğini ve dolayısıyla sınırlarını göstermektir.

ABD'ye megalomaniden akılcı bir dış politikaya dönmeyi öğrenmesi için mümkün olan en iyi şansı vermek, uluslararası siyasetin en doğrudan ve acil görevidir. Hoşumuza gitsin gitmesin, ABD, kendisinin açıkça göreli ekonomik gerilemeye geçtiği bir çağda bile hâlâ bir süpergüç olarak, daha doğrusu bir emperyal devlet olarak kalacaktır. Bizim umabileceğimiz tek seçenek, ABD'nin daha az tehlikeli bir devlet olarak var kalmasıdır.

3
AMERİKAN HEGEMONYASI BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NDAN NEDEN FARKLIDIR?

Tarih söylemdir, denir. İnsanların düşündüğü, konuştuğu ve kararlar aldığı dili anlamadıkça bu cümleden bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Açıklama ve saptamalarını 'dilsel dönüş' terimiyle yapmaya bayılan tarihçiler arasında, bu yaklaşımın, dönemin karakteristiği olan ve neler olduğunu, bunların niçin meydana geldiğini açıklayan sözcüklerle ifade edilen fikir ve kavramlardan ibaret olduğunu ileri sürenlere bile rastlanır. Şu anda içinde yaşadığımız zaman ve benim Massey konferansımın konusu, böylesi önermelere şüpheyle bakmamız açısından yeterli birer işaret olmalıdır. Çünkü bunların ikisi de, filozof Thomas Hobbes'un 'ehem-

miyetsiz mukaleme' (hiçbir anlam içermeyen konuşma) dediği ve çeşitleri olarak 'hüsnitali' veya George Orwell'ın deyişiyle 'yenikonuş' olarak karşımıza çıkan, yanlış betimlemede bulunmak suretiyle karşımızdakini kasten yanıltma durumuna örnektir. Ancak olguların kendileri değişmedikçe, isimleri ne kadar değiştirirseniz değiştirin elinize hiçbir şey geçmeyecektir.

İmparatorlukla ilgili olarak şimdilerde yürütülen tartışmalar bu açıdan, literatürde rastlanan apaçık riyakarlığı ya da reklam yapma öğesini bir tarafa bıraksak bile, aslında iyi örneklerdir. Söz konusu tartışmalar bugünkü ABD hükümetinin küresel üstünlük iddialarının muhtemel sonuçlarıyla ilgilidir. ABD'nin bu iddiasından yana olanlar, imparatorlukların iyi olduğunu ileri sürmeye eğilimlidirler; yana olmayanlarsa, uzun bir geleneğe sahip olan anti-emperyalist argümanlara yeniden hayatiyet kazandırma yanlısıdırlar. Ancak bu iddialar ile onlara karşı ileri sürülen iddialar, gerçekte imparatorlukların fiili tarihiyle pek alakalı değildir; zira sadece, 'eski isimleri' doğası gereği eski gerçekliklere tekabül etmeyen, az da olsa bir tarihsel anlam farklılığı arz eden tarihsel gelişmelere yakıştırmaya çalışmakla uğraşırlar. Günümüzün tartışmaları özellikle belirsiz ve bulanık kalmaktadır ve bunun sebebi, bugünkü ABD hükümetinin sahip olduğunu iddia ettiği dünya çapındaki üstünlüğe en yakın analojinin, 20. yüzyılda neredeyse her kesimin gözünden düşen ve ABD'nin geleneksel olarak siyasal düzlemdeki kendine dair tanımlarıyla düpedüz çelişmekte olan bir dizi sözcükten ('imparatorluk', 'emperyalizm', vb.) ibaret kalmasıdır. Yine bu sözcükler, ABD'nin siyasal değer sisteminde aynı derecede güçlü biçimde savunulan, gerek ulke içinde gerekse uluslararası düzlemde benimsenen

'kendi kaderini belirleme' ve 'hukuk' benzeri pozitif inançlarla da çelişki halindedir. Ayrıca bu noktada, gerek Milletler Ligi'nin gerekse Birleşmiş Milletler'in, özünde, ABD başkanlarının tasarlayıp hayata geçirdiği ve onların baskılarıyla gerçekleştirilen projeler olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, ABD hükümetinin kurmaya çalıştığı küresel üstünlük konusunda tarihsel bir emsal bulunmaması da sorun yaratan bir etkendir, ancak bu projenin hemen hemen kesin bir şekilde fiyaskoyla sonuçlanacağı, her iyi tarihçinin ve dünya sahnesindeki bütün akılcı gözlemcilerin gözünde apaçıktır. Neo-emperyal ekolün en zeki beyni, o mükemmel tarihçi Niall Ferguson bile, benim gibi insanlardan farklı olarak bu mesele onu derin üzüntülere sevk etse de, gelecekteki bu muhtemel başarısızlıktan en ufak bir şüphe duymamaktadır.[1]

Dünya imparatorluğunu 21. yüzyıla uygun bir model olarak yeniden canlandırmaya yönelik bu tür girişimlerin arkasında dört gelişme yatar. Bu gelişmelerden birincisi, 1960'lı yıllardan itibaren küreselleşmede gözlenen olağanüstü büyük hızlanma ile, bu sürecin ekonomik, teknolojik, kültürel ve diğer yönleri ile, insan faaliyetinin şimdiye değin hiç sulandırılamamış bir kolu, yani siyaset arasında baş gösterip derinleşmiş olan gerilimlerdir. Serbest piyasa kapitalizminin şimdiki egemen formuyla küreselleşme, gerek ülkeler içinde gerekse uluslararası düzlemdeki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikte görmezlikten gelinemeyecek derecede büyük ve patlayıcı potansiyel taşıyan bir yükselişi de beraberinde getirmiştir.

---

1) Niall Ferguson, *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire* (Londra, 2005).

İkinci gelişme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hem küresel savaş tehlikesini savuşturan hem de dünyanın geniş kısımlarının düzensizliğe ya da anarşiye sürüklenmesini engelleyen uluslararası güç dengesinin çökmesidir. SSCB'nin dağılıp ortadan kalkması bu dengeyi de yıkmıştır, ancak bence bu denge zaten 1970'lerin sonlarından itibaren epeyce sallantıdaydı. Bu sistemin 17. yüzyılda yerleştirilmiş olan temel kuralları, en başta da ilkesel olarak egemen devletlerin resmi düzlemde birbirlerinin sınırlarına saygı göstermeleri ve başka devletlerin iç işlerine karışmamaları kuralı, 2002'de Başkan Bush'un ağzından resmi bir bildirim ayarında geçersiz addedilmiştir. İstikrarlı bir süpergüç dengesinin sona erdiğinin ilan edildiği koşullarda, yeryüzünün siyasal bakımdan istikrarlı bir hale kavuşturulması artık nasıl mümkün olabilecektir ki? Daha genel terimlerle ifade edecek olursak, çok sayıda devlete gore ayarlanmış bir uluslararası sistemin yapısı, yüzyılın sonunda geriye tek bir büyük devlet kaldığında nasıl olacaktır?

Sözünü ettiğimiz üçüncü gelişme, egemen denen ulus-devletin (20. yüzyılın ikinci yarısında dünya nüfusunun gözünde neredeyse evrensel yönetim şekli haline gelmiş ulus-devletin), kendi topraklarında meydana gelen olaylar karşısında denetimi sürdürmek gibi temel işlevlerini yerine getirme yeteneğinde ortaya çıkan krizdir. Dünya, yetersiz ve birçok bakımdan başarısız -ya da ellerini kaldırmış- devletler çağına girmiştir. İşte bu kriz de, İngiltere, İspanya ve Fransa gibi güçlü, istikrarlı devletlerin dahi IRA, ETA ve Korsikalı ayrılıkçılar gibi silahlı gruplarla (ortadan kaldırıp temizleme gücünden yoksun oldukları gruplarla) çatışarak geçen onyıllardan dersler çıkarmak

durumunda oldukları yaklaşık 1970'lerden itibaren şiddetleniyordu. O yüzden Uppsala veri bankası kayıtlarına baktığımızda, 2001 ile 2004 yılları arasında dünyanın 31 egemen devletinde silahlı iç savaş olaylarının saptandığını görünce hiç şaşırmayız.[2]

Dördüncü gelişme, halkların topraklarından toptan kovulmalarına ve soykırımlara kadar varmış olan ve bunlar dahil olmak üzere kitlesel/toplu insani felaketlerin geri dönüşüdür ve bunun da beraberinde genel korku atmosferini geri getirişidir. AIDS salgınında Ortaçağ'ın Kara Ölüm'üne benzer bir felaketin yeniden ortaya çıktığına tanıklık ettik; henüz otuz-kırk kişiden daha fazla ölüme sebebiyet vermeyen 'kuş gribi'nin genişleyip yayılma potansiyelinden dolayı, dünyanın her tarafında bir huzursuzluk yaşandığını gözlemledik; keza, küresel ısınmanın etkileri konusunda kamusal tartışmaların tonuna eskatolojik bir histerinin egemen olduğunu gördük. Savaşlar ve iç savaşlar geri döndü –Avrupa'ya bile. Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra meydana gelen savaşların sayısı, bütün Soğuk Savaş döneminde yaşanan savaşları geçti. Çarpışmalara katılanların ve kayıp düşenlerin sayısı 20. yüzyılın toplu savaşlarına kıyasla görece az kalsa da, savaşmayan nüfus üzerindeki etkileri nispet kabul etmez derecede çok daha korkunç oldu. 2004 yılının sonu itibariyle, kendi ülkelerinin dışında ve -giderek daha fazla da- içinde yaşamak zorunda kalan mültecilerin sayısı, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde yerlerinden yurtlarından edilen insanların sayısıyla kıyaslanabilir bir ölçeğe vararak, neredeyse 40 milyo-

2) Uppsala, *Uppsala Conflict Data Project (Armed Conflicts 1945-2004)*, prio.no/cwp/ArmedConflict. 17 Haziran 2006'daki rakamlar itibariyle.

na ulaştı.[3] Yeryüzünün birkaç bölgesinde toplanmış haliyle ve neredeyse olaylar patlak verdiği anda oturma odalarında ekrandan izlediğimiz bu görüntüler, artık zengin ülkelerde çok daha büyük ve daha doğrudan bir genel etki doğurmaktadır. Yalnızca 1990'larda Balkan savaşlarına gösterilen tepkiyi düşünün bir. Yeryüzünün zengin ülkelerindeki insanlar, yoksul bölgelerde hüküm süren dehşetengiz koşullar hakkında kesinlikle bir şeyler yapılması gerektiğini düşünmeye başlamışlar mıdır acaba?

Kısacası, dünya gün geçtikçe daha fazla, ulusüstü ya da ulusaşırı sorunlar için ulusüstü çözümler arayışında görünmektedir, fakat bu konuda ortada, bırakın onları uygulayan güce sahip olmayı, siyasal kararlar alma yeteneğine sahip tek bir küresel çaplı otorite de yoktur. Küreselleşme, iş gerek ülke içinde, gerekse uluslararası düzlemde siyasete geldiğince, nedense aniden frene basmaktadır. Birleşmiş Milletler'in bağımsız bir yetkisi ya da gücü yoktur. BM, devletlerin kolektif kararıyla işler ve bu devletlerden beş tanesinden birinin vetosu bile herhangi bir kararın uygulanmasını engellemeye yeterlidir. 1945-sonrası dünyanın Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası ve finansal kuruluşları bile, ancak Büyük Devletler'in himayesinde (yeni adıyla 'Washington Konsensüsü' doğrultusunda) fiilen harekete geçebilirler. GATT'ın (1995'ten itibaren Dünya Ticaret Örgütü'nün) şimdiye kadar herhangi bir devletin karşı çıkmasını anlaşmaya varmanın önünde fiili bir engel saymadığı tek bir kurum dahi olmamıştır. Etkili aktörler sadece devletlerdir. Küresel çapta büyük bir askeri

3) UNHCR, *The State of the World's Refugees: Human Displacement in the New Millennium* (Oxford, 2006), Cap. 7, Şekil. 7.1.

harekâta girişmek söz konusu olduğunda da, şu dönemde bunu başarabilecek güç ve kapasiteye sahip tek bir devlet vardır: Amerika Birleşik Devletleri.

Şöyle bir söz vardır: "En iyi imparatorluk, her zaman için düzeni sağlayan imparatorluktur."[4] Gittikçe daha düzensiz ve istikrarsız hale gelen bir dünyada, herhangi bir devletin kendisinin düzeni ve istikrarı sağlayabilecek yetenekte olduğunu hayal etmesi doğaldır. Zaten imparatorluk, böyle bir hayalin ismidir. Bu bir tarihsel mittir. Amerikan imparatorluğu, heves ettiği Pax Americana umutlarıyla, Britanya imparatorluğunun hegemonyası altında 19. yüzyıla özgü bir küreselleşme ve dünya barışı dönemi olan Pax Britannica'ya çevirmiştir gözünü (aslında Britanya da, antik Roma imparatorluğunun Pax Romana'sına bakıyordu ve ona uyarak Pax Britannica deyişini benimsemişti). Oysa bu tamamen uydurma bir terimdir. 'Pax' teriminin bu bağlamda herhangi bir anlamı varsa, uluslararası düzlemde değil de sadece bir imparatorluk içinde barışı sağlama iddiasına atıfla kullanılabilir. Kaldı ki bu da büyük ölçüde düzmece bir iddiadır. Tarihteki imparatorlukların kendi topraklarında askeri harekât yürütmekten vazgeçtiklerine çok ender olarak rastlanmıştır. Dahası, imparatorluklar sınırları söz konusu olduğunda her fırsatta askeri eyleme başvurmuşlardı, sadece bu tür harekâtların metropolitan sivil hayatı sekteye uğratması ender haller dışında pek söz konusu olmuyordu. Zaten 19. ve 20. yüzyılların emperyalizm çağında, imparatorlukların beyaz-olmayanlara ya da diğer aşağı milletlere -Kipling'in deyişiyle 'yasa bilmeyen aşağı türlere'-

4) Ferguson, *a.g.y.*, s. xxviii.

karşı girdikleri savaşları, alışılmış kuralların geçerli olduğu asıl savaşlar saydıklarına pek rastlanmamıştır. Hew Strachan'ın haklı olarak sorduğu gibi, "Boer Savaşı'nın [ki ona da, beyazlar arasında bir savaş gözüyle bakılırdı] dışında Britanya'nın sömürge çatışmalarında alınan esirler neredeydi? Usulüne uygun şekilde hangi hukuksal süreçlere başvurulmuştu?"[5] Gördüğümüz üzere, bu örnekler, Başkan Bush'un kendilerine ne hukuku ne de Cenevre Konvansiyonu'nu uygulamayı münasip gördüğü Afganistan ve Irak'taki 'yasadışı savaşçılar'ının emperyalist emsalleridir.

Dünya barışı, hatta bölgesel barış, şimdiye kadar tarihin görmüş olduğu bütün imparatorlukların gücünün ötesinde, modern çağın büyük devletlerinin gücününse kesinlikle ötesinde olan bir düştür. Eğer Latin Amerika neredeyse iki yüz yıldır büyük ölçüde dünyanın kapsamlı uluslararası savaşlarının çıkmadığı tek bölgesi olarak kalmışsa, bu göreli durumunu "onyıllar boyunca ... bir Yanki blöfü olmaktan öteye gitmeyen"[6] Monroe Doktrini'ne ya da ABD'nin hiçbir zaman Güney Amerika'da herhangi bir devlete doğrudan baskı uygulayabilecek bir konumda olmayan askeri gücüne borçlu değildir. Şu satırların yazıldığı zamana değin, ABD'nin askeri gücüne sarılma alışkanlığı ancak Orta Amerika'nın cüce devletlerinde ve Karayip adalarında söz konusu oluyordu ve bu da her zaman için doğrudan bir yardımı içeriyor değildi. Askeri müdahale -'rejim değişikliği' dayatma girişimleri dahil olarak- 1913 ile 1915 yılları arasındaki dönemde Başkan Wilson döneminde Meksika'da (ya da, 1848 savaşından sonra ondan kalmış olan kara par-

5) *TLS* (Londra), 29 Temmuz 2005.
6) Ferguson, *a.g.y.*, s. 42.

çasında) denenmişti.[7] Fakat bu müdahaleyi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ağırlığını arkasına alarak, "Meksika ulusunu kendisinin eksik düşünülmüş vasıflarına uymaya zorlamak için kesintisiz çabalar harcayan, bazen oldukça dolambaçlı yollara başvurmaktan çekinmeyen Wilson'ın ahlâki emperyalizm programı" şeklinde tanımlanan bir felaket izlemişti.[8] Bununla birlikte, Washington o zamandan beri, akıllıca bir tutumla, silahlı Pentagon oyunlarını Karayip'teki arka avlusunda bulunan tek büyük ülkeyle oynamamaya karar vermiştir. ABD'nin batı yarımküresindeki egemenliğini sağlayan şey, ABD'nin askeri üstünlüğü değildi.

Elbette Britanya, 'görkemli yalnızlık' deyişinin akla getirdiği üzere, kendisinin de bir parçası olduğu uluslararası güç sistemini denetimi altında tutamadığının ve Avrupa kıtasında çok önemli bir askeri varlığı bulunmadığının her zaman farkındaydı. Britanya imparatorluğu, devletler arasında tesis edilmiş bulunan barış yüzyılından çok büyük faydalar sağlamış, ancak bu barışı kendisi yaratmamıştı.

Şimdi de size, imparatorluklar, savaş ve barış arasındaki ilişkileri kendimce özetlemek isterim. İmparatorluklar esas olarak, Britanya imparatorluğu örneğindeki gibi, taarruzlar ve savaşlar sonucunda kurulmuştu. Dolayısıyla, savaşlar -Niall Ferguson'un haklı olarak işaret ettiği doğrultuda, rakip imparatorluklar arasındaki savaşlar- genellikle onların gelişmelerine hizmet ederdi. Büyük savaşlar kazanmak imparatorlukların nezdinde, büyük savaşlar kaybetmek kadar ölümcül sonuçlar doğuruyordu (Washington, Britanya İm-

7) Friedrich Katz, *The Secret War in Mexico: Europe, the United States and the Mexican Revolution* (Chicago ve Londra, 1981).
8) Howard F. Cline, *Mexico, Revolution to Evolution* (Oxford, New York ve Toronto, 1962), s. 141.

paratorluğu'nun tarihinden bu dersi çıkarmak zorundadır). Uluslararası barış, imparatorlukların yarattığı bir şey olmayıp, imparatorluklara hayatta kalma fırsatına tanıyan bir zemindi. Nefis bir kitap olan *Forgotten Armies,* Avrupa'nın Güneydoğu Asya'daki görünüşte o kadar görkemli ve sarsılmaz olan gücü ve hegemonyasının 1941-1942 yıllarında birkaç hafta içinde nasıl çöküverdiğinin canlı bir resmini çizmektedir.[9]

Bütün bunlara rağmen ve 16. yüzyıl İspanya'sını ve belki de 17. yüzyıl Hollanda'sını bir tarafa bırakırsak, 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına değin Britanya ile o zamandan beri Amerika Birleşik Devletleri, gerçekten dünya çapındaki biricik imparatorluk örnekleridir; siyasetteki ufukları ve güç kaynakları salt bölgesel olmakla sınırlı kalmayıp (19. yüzyıl Britanya'sı için deniz üstünlüğü, 21. yüzyıl ABD'si için hava üstünlüğü), dünya çapındadır ve bunu yine dünya çapında eşsiz bir üsler ağı desteklemiştir. Öte yandan, 19. yüzyıl Britanya'sı ile 20. yüzyıl ABD'si, önceki hiçbir imparatorluğun sahip olmadığı, daha doğrusu sahip olamayacağı bir koza sahiptiler: modern çağdaki ekonomik küreselleşmenin olmaması. İkisi de endüstriyel dünya ekonomisine egemen olan ülkelerdi. Üstelik bu konumlarını, salt 'dünyanın atölyeleri' olarak üretim aygıtlarının büyüklüğüne değil (ABD, 1920'lerde doruğuna çıktığında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yine, dünyanın endüstriyel -imalat- çıktısının yaklaşık yüzde 40'ını karşılarken,[10] 2005'te 'imalattaki katma değer'in ancak

9) Christopher Bayly ve Tim Harper, *Forgotten Armies: The Fall of British Asia 1941-1945* (Londra, 2004).
10) Milletler Ligi, *Industrialisation and Foreign Trade* (Cenevre, 1942), s. 13.

yüzde 22.4'ünü karşılama düzeyine[11] düşse de hâlâ en büyük payı elinde tutmaktadır), aynı zamanda ekonomik modeller, teknik ve örgütsel öncüler ve eğilim belirleyiciler olmalarına, ayrıca finansal ve meta akışlarına dayalı dünya sisteminin merkezleri işlevi görmelerine, bu akışların şeklini ve doğrultusunu büyük ölçüde kendi finansal ve ticaret politikalarıyla belirlemelerine bağlıydı.

Elbette iki imparatorluk da, ölçüsüz bir kültürel nüfuza sahiptiler ve bu, bir tek İngiliz dilinin dünya çapındaki yaygınlığından kaynaklanmıyordu. Kaldı ki kültürel hegemonya, emperyal gücün bir göstergesi değildir, ayrıca fazlaca bir etkisi yoktur. Zaten öyle olsaydı, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar uluslararası müzik hayatına ve sanata, dağınık, güçsüz ve yoksul durumdaki bir İtalya'nın egemen olması söz konusu bile edilemezdi. Dahası, kültürel gücün devletlerin gücü ve prestijinde görülen azalmaya rağmen ayakta kaldığı yerlerde (Roma İmparatorluğu ya da Fransız mutlak monarşisi), bu ancak -Fransızların çıkardığı askeri nomenklatura ya da metrik sistem gibi- geçmişin bir kalıntısından ibaret olmaktadır.

Doğrudan emperyal egemenliğin doğrudan kültürel etkilerini, ekonomik hegemonyanın etkilerinden, ayrıca bunların ikisini de yine bağımsız emperyal-sonrası kalkınmalardan elbette ayırmamız gerekir. Beyzbol ve kriketin yaygınlık kazanması gerçekten de emperyal bir fenomendi, zira bu oyunlar sadece eskiden Britanyalı askerlerin ya da ABD deniz piyadelerinin mevzilendiği yerde oynanıyordu. Gelgelelim bu durum, futbol, tenis ve -işadamları için- golf gibi, gerçekten dünya çapındaki spor dallarının zaferini

11) UNIDO *Research Update No.1* (Viyana, Ocak 2006), tablo, s. 5.

açıklamaya yetmez. Andığımız bu spor dallarının hepsi de, pratik olarak tamamı uluslararası düzeyde yapılan dağcılık ve kayak gibi sporlarda görüldüğü üzere, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılda getirdiği yeniliklerdi. Safkan at yarışları gibi bazı sporlar, organize olmalarını ve dünya çapında yaygınlıklarını muhtemelen, bunların yanında (tıpkı Paris'in prestijinin üst-sınıf kadın modasına bağlı olması gibi) üst-sınıf erkek giyim tarzını da dünyaya dayatan[12] 19. yüzyıl Britanya egemen sınıfının uluslararası prestijine borçluydular. Futbol gibi diğer sporların kökeni de, ülke dışındaki Britanya firmalarında çalışmak üzere işe alınan Britonların 19. yüzyılda dünya çapında oluşturdukları diaşporada yatıyordu; ancak başkalarının (golf) varlığı da, herhalde, İskoçların emperyal ve ekonomik gelişmede oransız bir pay almalarına bağlıydı. Dolayısıyla, bir sonraki Dünya Kupası'nı Büyük Britanya'nın 'yumuşak gücü'nün bir örneği saymak saçma olacaktır.

Şimdi, bu iki devlet, Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki can alıcı farklılıklara döneyim. Metropolün potansiyel büyüklüğü, aralarındaki ilk belirgin farklılıktır. Britanya gibi adaların sınırları sabittir. Britanya'nın Amerikan anlamında sınırı hiç olmamıştır. Britanya, bazı zamanlarda (Roma çağında, Norman istilasından sonra ve kısa bir süre, Mary Tudor İspanya Kralı Felipe'yle evlendiğinde) Avrupa çapındaki bir kıta imparatorluğunun parçası olmuştur, ama hiçbir zaman Amerika gibi bir imparatorluğun üssü olmamıştır. Britanya ülkeleri fazla nüfuslar doğurduğunda,

12) Anne Hollander, *Sex and Suits: The Evolution of Modern Dress* (New York, 1994).

başka yerlere göç etmişler ya da denizaşırı ülkelerde yerleşim yerleri kurmuşlardı. Britanya Adaları, önemli bir göç kaynağı haline gelmişti. ABD ise esasında nüfus gönderen değil, nüfus alan bir ülkeydi ve halen de öyledir. Amerika, kendi topraklarındaki boş yerleri yine kendisinin büyüyen nüfusuyla ve ülke dışından (1880'lere kadar asıl olarak kuzey-batı ve batı-orta Avrupa'dan) gelen göçmenlerle doldurmaktaydı. Amerika, Rusya'yla birlikte (19. yüzyılda batı Rusya topraklarında kurulan özel ve büyük Yahudi yerleşim bölgelerini saymazsak), asla kayda değer büyüklükte bir göçmen diasporası oluşturmamış olan tek büyük imparatorluktur. Ayrıca ABD, 1991'de parçalanmasından sonraki Rusya'dan farklı olarak, hâlâ herhangi düzeyde bir diaspora oluşturmuş değildir. ABD'den ülke dışına gidenler, herhangi bir OECD ülkesinin yerli doğumlu sakinlerinin, Japonya hariç diğer OECD ülkesininkilerden küçük bir oranıdır.[13]

ABD imparatorluğu, bana öyle geliyor ki, kıta çapındaki bu tür bir genişlemenin mantıksal yan ürünüdür. Genç ABD, kendi cumhuriyetini bütün Kuzey Amerika'yla sınırdaş sayıyordu. Beraberlerinde Avrupai usulde yoğun tarımı getiren göçmenlerin gözünde, bu topraklar uçsuz bucaksızdı ve neredeyse hiç verimli kullanılmıyordu. Gerçekten, Avrupa kaynaklı hastalıkların etkisiyle yerli nüfusun hızlı, amaçlanmamış 'soykırım'ı göz önüne getirildiğinde, aynı toprakların büyük kısmının çok geçmeden zaten çorak ve boş haline getirildiğinden de kimse şüphe edemezdi. Buna rağmen, Frederick Jackson Turner'ın Amerikan tarihinin yapılmasıyla ilgili ola-

13) Jean-Christophe Dumont ve Georges Lemaître, "Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective" *OECD Social Employment and Migration Working Papers No. 25* (OECD, Paris, 2003/2006).

rak ortaya attığı ve Fenimore Cooper'ın Amerika'sında da çok açık bir şekilde görülen ünlü 'sınır tezi'nin, Yerli Amerikalılarda hiç karşılık bulamaması bugün şaşırtıcıdır.[14] Kuzey Amerika kesinlikle 'bâkir toprak'[15] değildi, ancak Avrupai tarzdaki ekonominin yerine her iki örnekte de toprağın yerli usullerle ve ekstansif olarak kullanılması yöntemini geçirmek, kolonicilerin Tanrı'nın bu ülkeyi sadece kendilerine bahşettiği inancını bir tarafa bıraksak bile, fiilen yerlilerden kurtulmak gerektiği sonucunu doğuruyordu. Her şey bir yana, Amerikan Anayasası, yerli Amerikalıları, doğuştan gelen bir hak olan 'özgürlük nimeti'nden yararlanan insanların oluşturduğu siyasi topluluğun özellikle dışında bırakmaktaydı.[16] Elbette, yerlilerin fiilen ortadan kaldırılması ancak asıl nüfuslarının -Kuzey Amerika ya da Avustralya gibi- görece az olduğu yerlerde mümkündü. Cezayir, Güney Afrika ve Meksika gibi yerli nüfusun az olmadığı, Filistin gibi hiç az olmadığının da anlaşıldığı yerlerde, yeni gelen kabarık sayıdaki yerleşimci nüfuslar bile, muazzam sayılardaki yerli halklarla bir arada yaşamak, daha doğrusu onların sırtına basarak hayatlarını sürdürmek durumundaydılar.

Yine Amerika Birleşik Devletleri, gerek Britanya'dan gerekse diğer bütün Avrupa devletlerinden farklı olarak, kendini hiçbir zaman uluslararası rakip siyasal güçler sisteminde bir birim olarak görmemişti. Monroe Doktrini'nin batı yarımküresinden dışlandığını iddia ettiği sistem de buydu. Ayrıca

14) F.J. Turner, "Western State-Making in the Revolutionary Era", *American Historical Review 1*, 1 Ekim 1895, s. 70 dipnot.
15) Henry Nash Smith, *Virgin Land: The Amerian West as Symbol and Myth* (New York, 1957).
16) Eric Foner, *The Story of American Freedom* (Londra, Basingstoke ve Oxford, 1998), s. 38.

bir sömürgeci bağımlılık anlayışı söz konusu değildi, zira Kuzey Amerika kıtasının bütün bölgeleri, hatta Britanya İmparatorluğu'ndan kopmaya çalışan fakat bütün girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Kanada bile, er ya da geç ABD'nin parçası haline getirilerek birleştirilecekti. Dolayısıyla, ABD'nin hemen sınır komşusu olan, fakat benimsediği modele de uymayan topraklardaki insanlar ya da ülkelerle sorunları vardı ve bunun sebebi de çoğunlukla, söz konusu ülkelerin ya da halkların (örneğin Porto Riko, Küba ve Pasifik'teki ülkeler) beyaz İngilizlerce sömürgeleştirilmemiş ya da sömürgeleştirilememiş olmasıydı. Bu bölgede sadece Hawai bir devlet çıkarabilmişti. Özgür ve devasa büyüklükteki özgür-olmayan nüfus arasında farklılık bulunmasına ve Britanya'nın dünya çapındaki ticaret sistemine entegre edilmeye alışkın olan bağımsız köle Güney de, Avrupa imparatorluğunu geçen bir birime dönüşebilirdi, ne var ki egemenliği ele geçiren taraf Kuzey olmuştu: özgür, korumacı, sınırsız miktardaki iç insan pazarıyla kendi gelişmesine dayanarak hareket eden Kuzey.

Keza, ABD imparatorluğunun kendi kıta sahanlığı dışındaki karakteristik biçimi, ne Britanya Uluslar Topluluğu'na ne de Britanya'nın sömürge imparatorluğuna benzeyecekti. Doğal olarak dominyonlar kurmayı da düşünemezdi (yani, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, hatta Güney Afrika'da yerlilerle birlikte ya da onlarsız beyaz yerleşim bölgeleri tedrici bir süreçle ayıramazdı), çünkü ülke dışına hiç göçmen göndermemişti. Netice itibariyle, İç Savaş'ı Kuzey kazandığı için, Birlik'ten herhangi bir parçanın ayrılması hukuksal ve siyasal açıdan veya ideolojik bir gündeme bağlı olarak artık mümkün değildi. ABD devletinin kendi toprakları dışındaki karakteristik biçimi, doğrudan denetime dayalı bir sömürge çerçevesinde kolonyal ya da dolaylı yönetime değil, uydu ya

da itaatkâr devletler sistemine dayanıyordu. ABD'nin emperyal gücü İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünya çapında etkili olmayıp, ancak bölgesel kaldığından ve fiilen Karayipler ve Pasifik'in ötesine geçmediğinden bu sistem daha da önem kazanmaktaydı. Dolayısıyla, hiçbir zaman Britanya'nınkiyle (ki eski önemini kaybetmiş olsa bile onun üsleri hâlâ durmaktadır) kıyaslanabilir ölçekte, askeri üslerden oluşan ve tamamen kendine ait bir ağ oluşturamamıştı. Günümüze değin ABD'nin ülke dışındaki önemli üslerinin birçoğu, teknik açıdan, kullanılmasını engelleyebilecek başka bir devletin (Özbekistan gibi) topraklarındadır.

İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri bir devrimin (herhalde, Hannah Arendt'in ileri sürdüğü üzere, modern çağdaki, 18. yüzyıl Aydınlanma'sının seküler umutlarının körüklediği devrimler tarihinde en kalıcı devrimin) çocuğudur.[17] Bu yüzden ABD, eğer emperyal bir misyon üstlenecektiyse, bu, kendi özgür toplumunun başka bütün toplumların sistemine üstün olduğu ve dünyanın en uygun modeli olmaya yazıldığı şeklindeki inancın mesyanik bir yorumuna dayanabilirdi. Tocqueville'in savunduğu gibi, ABD'nin politikası kaçınılmaz olarak popülist ve anti-elitist olacaktı. Gerek İngiltere gerekse İskoçya kendi devrimlerini 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştirmişlerdi, gelgelelim bu devrimler kalıcı olamadı ve olumlu etkileri de modernleştirici ama toplumsal hiyerarşiyle idare edilen (20. yüzyıla kadar da toprak sahibi egemen sınıfın kan bağına dayalı zümrelerinin denetimindeki) bir kapitalist rejim tarafından yeniden özümsenerek massedildi. Sömürge imparatorluğu, İrlanda'da olduğu gibi bu çerçeveye kolaylıkla uydurulabilirdi. Britanya, başka toplumlardan üs-

17) Hannah Arendt, *On Revolution* (New York ve Londra, 1963).

tün olduğu konusunda üstün bir inanca sahip olmasıyla övünebiliyordu, fakat bu, Britanya'nın yönetim usullerinin, başka bir deyişle anti-Katolik Protestanlığın başka halklara dayatılması doğrultusunda mesyanik bir inancı kesinlikle içermediği gibi, bu yönde özel bir istek de söz konusu değildi. Britanya imparatorluğu misyonerler tarafından ya da misyonerler için kurulmamıştı; doğrusunu söylemek gerekirse, imparatorluk esas bağımlı ülkesi olan Hindistan'da kendi asli faaliyetlerinden bile geri durmaktaydı.

Üçüncüsü, Domesday Book'tan* beri İngiltere krallığı ve 1707'den sonra Britanya, Avrupa'daki en eski ulusal devleti yürüten kuvvetli bir hukuk ve yönetim merkezi etrafında inşa edilmişti. Özgürlük, hukuk ve toplumsal hiyerarşi, eşsiz bir egemen devlet hiyerarşisiyle, 'parlamentoda kral' düsturuyla birlikte yürüyordu. Bu açıdan, İngiltere'nin 1707'de, İskoçya her bakımdan (hukuk, devlet dini, idari yapı, eğitim, hatta dili) İngiltere'den ayrı bir birim olarak varlığını korumasına rağmen federal bir düzenlemeyle değil, tek bir merkezi hükümetle İskoçya'yla beraber bir Birliğe girdiğini akılda tutmanızı isterim. Amerika Birleşik Devletleri'ndeyse, özgürlük, merkezi hükümetin, daha doğrusu her türlü devlet otoritesinin düşmanıdır ve her şartta güçler ayrılığı prensibince kötürüm bırakılmıştır. Bu noktada, ABD sınırının tarihini, Kanada'daki muadili olan Britanya'nın tarihiyle kıyaslayabilirsiniz. ABD'deki Vahşi Batı'nın kahramanları, hukuksuz topraklarda John Wayne usulüyle kendi yasalarını

*) Sözlük anlamı "Kıyamet Günü Kitabı" demek olan Doomsday Book, 1086'da tamamlanan ve İngiltere Krallığı'nın bütün yerleşim alanı ve yerlerinin kadastrosu ve nüfus sayımını (insan, hayvan ve ağaçlar) bünyesinde barındıran çalışmadır. Kıyamet gününde bütün her şeyin hesabının tutulacağı inancından hareketle bu isim verilmiştir

uygulayan silahlı adamlardır; Kanada Batısı'mn kahramanlarıysa, 1873'te devletin hukukunu korumak üzere kurulmuş bir silahlı federal polis gücü olan Mounty'ler. Kaldı ki, Britanya'da çıkarılan ve Kanada Dominyonu'nu kuran 1867 tarihli Kuzey Amerika Yasası, bu ülkenin amacını 'hayat, özgürlük ve mutluluğun aranması' olarak değil de 'huzur, düzen ve iyi yönetim' olarak belirlememiş miydi?

Şimdi kısaca, ülke sayılan bu iki birim arasındaki başka bir farklılığa değineyim: tarihi süre. Bayrak ve marş gibi ulus-devlet de, modern inşaya, antik tarihin en elverişli birim olarak doğurduğu uluşa uygun bir kuruluş mitine ihtiyaç duyarlar. Oysa ABD, İngiltere'nin ve hatta devrim Fransası'nın yararlanabildiği (Stalin'in bile Almanlara karşı Rus yurtseverliğini harekete geçirmek için Alexander Nevski'yi kullanabildiği) biçimde, antik tarihten bir kuruluş miti olarak faydalanamazdı. ABD'nin kendi topraklarında faydalanabileceği, kökeni ilk İngiliz yerleşimcilerden daha eskilere uzanan herhangi bir atası yoktu, zaten Püritenler de kendilerini kesinlikle Yerli olarak, Kurucu Babalar'ın 'halk' tanımı dışında kaldıklarından tanım gereği köle sayılan Yerli Amerikalılar olarak tanımlamayı istemiyorlardı. Ayrıca, İspanyol Amerikalı göçmenlerden farklı olarak, yürüttükleri bağımsızlık mücadelelerinde yerli imparatorlukların (Aztekler, İknalar) hatıralarını canlandıramazlardı; entelektüelleri onlara hayranlık beslese bile, sırf yerleşimci politikaları, tüm-Amerikan ideolojisinde birleşmeye en aday birim olan İrokua Federasyonu'nu çoğunlukla İngilizlerle ittifaka zorlamış olması sebebiyle, Yerli Amerikalı savaşçı halklarının kahramanca gelenekleriyle bütünleşemezlerdi. Ulusal kimliğini Amerikan Yerlileriyle

bağlayan tek halk, Avrupa halkıydı; küçük ve tecrit halindeki, romantik kâşifleri, kendilerinin, Kolomb'dan önce Amerika'yı keşfettiğine inandıkları Prens Madoc'un torunları olduğunu düşünen ve Missouri'de Galce konuşan Mandan'lar olarak Galliler.[18] Amerika Birleşik Devletleri de Britanya'ya karşı gerçekleştirilen bir devrimle kurulduğundan, eski ülkeyle kopmamış olan tek süreklilik bağı kültürel, daha doğrusu dilseldi. Yalnız bu noktada, Noah Webster'ın ayrı bir ortografide ısrar ederek, bu sürekliliği koparmak için olağanüstü bir çaba gösterdiğini ayrıca hatırlatmakta büyük fayda var.

Dolayısıyla, ABD'nin ulusal kimliği de, Anglo-Sakson olmayanların toplu göçünden önce bile ortak bir İngiliz geçmişinden çıkarılarak değil, esasen kendi devrimci ideolojisinden ve yeni cumhuriyetçi kurumlarından kurgulanabilirdi. Çoğu Avrupa ülkesinin bir deyişle 'kalıtsal ötekiler'i vardı; bazen çatışmayla geçen yüzyılların bellekte durduğu ve kendilerini onlara karşı bir zeminde tanımladıkları sürekli komşulardı bunlar. Varlığı hiçbir zaman İç Savaş'tan daha büyük bir tehditle karşılaşmayan ABD ise, düşmanlarını (mümkün olduğu yerde Amerikan hayat tarzını reddedenleri) yalnızca ideolojik bir zeminde tanımlama imkânına sahip olabilmişti.

Devletler için söylediklerimiz aslında imparatorluklar için de geçerlidir. Yine bu açıdan da Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri birbirlerinden oldukça farklıdır. İmparatorluk -formel veya informel olarak- hem Britanya'nın ekonomik kalkınması hem de uluslararası gücü açısından

18) Gwyn A. Williams, *Madoc: The Making of a Myth* (Oxford, 1987).

temel öğelerinden biriydi. Fakat ABD için aynı kapsamda bir önemden bahsedilemezdi. ABD için hayati önem taşıyan şey, başka devletler arasında herhangi bir devlet olmayı değil, kıta devi olma -ve buna bağlı olarak, kıta çapında bir nüfusa sahip olma- yönünde verilen ilk karardı. Böyle bir gelişmenin asli unsuru da deniz değil, karaydı. ABD, başından itibaren genişlemeciydi, ama bu, 16. yüzyıl Kastilyalıları ve Portekizlileri, 17. yüzyıl Hollandalıları ve Britanyalıları gibi, mütevazı boyutlar ya da nüfuslarla yürütülebilecek ve genellikle de onlara dayanmış olan denizaşırı imparatorluklar tarzında bir genişlemecilik sayılmazdı. ABD'nin genişlemeciliği daha çok, Muscovy'deki merkezi bir çekirdekten yola çıkıp, sınırlarının 'denizden parıltılı deniz'e, yani Baltık Denizi'nden Karadeniz'e ve Pasifik'e ulaştığını iddia edebilene kadar ovalar üzerinden yayılan Rusya'ya benziyordu. Bir imparatorluk olmadan ABD, batı yarımküresinde en büyük (bütün gezegeninse en kalabalık üçüncü) nüfusuna sahip ülke olarak yine de büyük devlet olurdu. Büyük Petro'dan önceki büyüklüğüne dönen Rusya bile, muazzam genişlikteki topraklarında sahip olduğu doğal kaynakları bir tarafa bırakırsak, onun yanında göreli bir dev olarak kalıyordu. Britanya ise, imparatorluğu olmadan başka devletlerin yanında ancak orta büyüklükte bir ekonomiye sahipti ve günümüzdeki durumu da bundan ibarettir; Britanya'yı yönetenler, dünya toprakları ve nüfusunun dörtte birini idare ettikleri zamanlar bile bu gerçeğin çok iyi farkındaydılar.

Bu noktada daha önemlisi, Britanya ekonomisinin esasında dünya çapında ekonomik işlemlere bağlı olmasından dolayı, Britanya imparatorluğunun pek çok bakımdan 19. yüz-

yıl dünya ekonomisinin gelişmesinin temel unsurlarından birisini oluşturmasıydı. Üstelik bunun sebebi, kendisinin formel bir imparatorluk olması değildi. Karayipler bölgesi dışında Latin Amerika'da kayda değer büyüklükte Britanya sömürge toprakları yoktu; zaten, bunu kolaylıkla başarabilecek durumda olduğu halde, o bölgeye deniz ya da askeri gücüyle müdahale etmekten hep geri durmuştu. Yine de Latin Amerika, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, ABD'yle bağlantılı olmaktan ziyade Britanya'nın yönlendirdiği bir dünya ekonomisinin parçasıydı: Britanya'nın yatırımları 1914'te ABD'nin yatırımlarından en az iki kat daha fazlaydı[19] ve onların akıbetini, (Küba'yla birlikte) Amerikan sermayesinin yoğunlaştığı Meksika'da bile yakından takip edebiliyordu.[20] Pratiğe baktığımızda, 19. yüzyıl Britanya'sı, gelişmekte olan dünyayı tamamlayan bir ekonomiydi. 1950'li yıllar boyunca Britanya'nın muazzam yatırımlarının en az dörtte üçü gelişmekte olan ülkelere ayrılmıştı.[21] İki dünya savaşı arasındaki dönemde bile Britanya'nın ihracatının yarısından epeyce fazlası resmi ya da gayri-resmi Britanya bölgelerine gidiyordu. İşte bu yüzden Britanya bağlantısı, Latin Amerika'nın güney konisini müreffeh bir düzeye çıkartırken, ABD'nin Meksika bağlantısı esasen kuzey komşusuna ucuz emek sağlamaktan öteye gitmiyordu. Fakat Avrupa'nın ve ABD'nin sanayileşmesiyle birlikte Britanya, uluslararası nakliyecilik yapısının ku-

19) Angus Maddison, *L'Économie Mondiale 1820-1992. Analyse et Statistiques* (OECD, Paris, 1995), Tablo 3.3.

20) Rakamlar için bkz. Herbert Feis, *Europe, The World's Banker 1870-1914* (New Haven ve Londra, 1930), s. 23, ve Cleona Lewis, *America's Stake in International Investments* (Washington DC, 1938), Ek D, s. 606. Dolar/sterlin paritesi kabaca 4.5:1 olarak hesaplanmıştır.

21) Eric J. Hobsbawm, Christoher Wrigley'le birlikte, *Industry and Empire* (Londra, 1999, yeni basım), Tablo n32a.

ruluşu haricinde kısa sürede dünyanın atölyesi olma konumunu kaybedecek, fakat dünya taciri, dünya bankeri ve dünyanın başlıca sermaye ihracı yapan ülkesi olarak kalmaya devam edecekti. Yine unutmamamız gereken başka bir ayrıntı, Britanya'nın ekonomik üstünlüğünün doruk noktasındayken fiilen ana mallar -gıda ve hammaddeler- için dünya pazarı olduğuydu. Büyüklük ve nüfus bakımından mütevazı ölçülerde kalmış olsa bile, 1880'li yıllar gibi geç bir tarihte dahi uluslararası ticarete sokulan ham pamuğun büyük kısmını ve yine aynı şekilde uluslararası ticarete sokulan yünün yüzde 35'ini Britanya karşılıyordu. Uluslararası dolaşıma giren buğdayın, etin ve çayın yarısını ya da çoğunu kendisinin tükettiği de tartışmasızdı.[22]

ABD ekonomisinin dünya ekonomisiyle böyle organik bağları hiç olmamıştı ve halen de yoktur. Büyük farkla yeryüzünün en geniş sanayi ekonomisi olarak, bütün kıtayı etkiliyordu ve halen de etkilemektedir, ayrıca teknoloji ve iş organizasyonunda Yanki özgünlüğüyle, kendisini 1870'lerden itibaren (özellikle de ilk kitlesel tüketim yapan toplum olarak ortaya çıktığı 20. yüzyılda) dünyanın geri kalan kısmı nezdinde bir model haline getirmeyi başarmıştır. İki dünya savaşı arasındaki döneme kadar ağırlıkla korumacı çizgide seyreden bu ekonomi, çok büyük ağırlıkla iç kaynaklara ve iç pazara dayanıyordu. Britanya'dan farklı olarak, 20. yüzyıl sonuna değin görece sınırlı bir meta ithalatçısıydı; mal ve sermaye ihracı da nispeten sınırlıydı: ABD ekonomisi endüstriyel gücünün doruğuna ulaştığında, yani

22) Dr. F.X. von Neumann-Spallart, *Uebersichten der Weltwirthschaft von Dr F.X. von Neumann-Spallart Jahrgang 1883-84* (Stuttgart, 1887), s. 189, 226-227, 352-353, 364-366.

1929 yılında, GSMH'sının yüzde 5'ine kadar varan bir miktarını (1990 fiyatlarıyla) ihraç etmekteydi --aynı rakamlar Almanya için yüzde 12.8, İngiltere için yüzde 13.3, Hollanda için yüzde 17.2 ve Kanada için yüzde 15.8'di.[23] Gerçekten, 1870'lerden itibaren, dünya sanayi üretiminin yüzde 29'una sahip olmasıyla kurduğu dünya çapındaki endüstriyel üstünlüğüne rağmen, dünya çapındaki ihracattaki fiili payı 1929 buhranına gelinceye değin Britanya'nınkine eşit değildi.[24] Şimdi de ABD, (Euro bölgesi dahil olmak üzere) dünyanın ticarete bağımlılığı en az ülkelerinden biridir.[25] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD hükümeti Amerikalı ihracatçıları vergi indirimleriyle ve anti-tröst yasasından muaf tutarak teşvik etmesine rağmen,[26] ABD'li girişimciler 1920'lerin ortalarına değin Avrupa ekonomilerine sızmayı ciddi biçimde öngöremiyorlardı; zaten hemen sonra patlak veren Büyük Bunalım da ilerlemelerini zayıflatan bir rol oynamıştı. Genel hatlarıyla Yeni Dünya'nın Eski Dünya'yı ekonomik bakımdan fethi, Soğuk Savaş sırasında meydana gelen bir durumdur. Çok fazla süreceği konusunda da herhangi bir kesinlikten söz edilemez.

19. yüzyıl Britanya'sının dünya çapında kaydettiği ilerlemelerden farklı olarak bu fetih, ancak kısmen, sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan (ana mal üreten) ülkeler arasında dünya çapında işbölümü denebilecek bir paylaşımın sonucuydu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bü-

23) Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (OECD Kalkınma Merkezi, Paris, 2001), Ek F 5.
24) W.W. Rostow, *The World Economy: History and Prospect* (Londra ve Basingstoke, 1978), s. 72-73, 75.
25) *The Economist, Pocket World in Figures 2004 edition* (Londra, 2003), s. 32.
26) Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe* (Cambridge, Mass., ve Londra, 2005), s. 213.

yük sıçrama, gelişmiş sanayi ülkelerinin birbirlerine benzer ve rakip ekonomileri arasında giderek dünya çapında bir niteliğe kavuşan etkileşime dayanmıştı (gelişmiş ülkeler ile yoksul dünya arasındaki uçurumun dramatik ölçülerde derinleşmesinin sebebi de buydu). Ama yine bu yüzden, serbest piyasa küreselleşmesine dalmak, en güçlu ulusal ekonomiyi bile, denetimi altında tutamadığı güçlere bağımlı haline getirecekti.

Ekonomik gücün jeo-grafik dağılımında gözlenen ve Atlantik'in her iki tarafındaki eski merkezlerden, Hind-Pasifik okyanuslarına dahil bölgelere doğru seyreden yakın zamanlardaki değişimi (ve doğal olarak, bu değişimin sonucu olarak ortaya çıkan zayıflıkları) analiz etmenin yeri burası değil. Her iki olgu da yeterince açıktır. Kuzey Amerika'da yaşayan insanların çoğunun ve Avrupa, Japonya ve Avustralasya'nın ayrıcalıklı kısımlarının (yeni yüzyılın başında dünya ortalamasından en az beş kat yüksek kişi başına GSMH'yla[27] ve 1900 standartlarına göre asillere yaraşır hayat tarzları, ayrıca benzeri görülmemiş sosyal güvenlik normlarıyla) faydalanma imkânı buldukları tarihsel üstünlükler giderek aşınmaktadır. Geçmişte dünya çapına yayılmış bir piyasa ekonomisinden oransız ölçüde fayda sağlayanlar, artık bu konumlarını kaybedebilirler ve küreselleşmeye öncülük edenler de bu sürecin kurbanına dönüşebilirler. Amerika'daki reklam ajanslarının en büyüğü olan ve 20. yüzyıl pazarlama usulünü dünyaya tanıtan J. Walter Thompson, 1987'de, 83 ülkede 40 şirketi idare eden bir İngiliz pazarlama servisince satın alınmıştır, örneğin.

27) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *World Report on Human Development* (Brüksel, 1999), Tablo 11.

Karşısında Avrupa'nın ve ABD'nin hızla sanayileştiğini gören Viktorya Britanyası (hâlâ çok yoğun bir sanayileşmesi söz konusuydu, hâlâ dünyanın en büyük tüccarı ve yatırımcısıydı), pazarlarıyla sermaye yatırımlarını resmi ve gayriresmi imparatorluğuna yöneltmişti. 21. yüzyılın başındaki ABD'nin böyle bir seçeneği yoktu ve zaten olamazdı, zira artık ABD büyük bir mal ve sermaye ihracatçısı konumunda değildir ve artık kendisinin üretemediği mallar için dünya endüstrisinin yeni merkezlerine borçlanarak bedel ödemektedir. Ayrıca ABD, büyük borçlular arasına girmiş olan tek büyük imparatorluktur. Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı ile 1988 arasındaki yetmiş yılı istisna sayarsak, ABD ekonomisinin dünya çapındaki bilançosu hiçbir zaman artıya geçmemiştir.[38] ABD ekonomisinin 1945'ten beri biriktirdiği görünür ve görünmez sermaye aktifleri büyük miktarlardadır ve hızla azalabilecek gibi değildir. Buna rağmen, ABD'nin üstünlüğü kendisinin göreli gerilemesinden ve endüstriyel güç, sermaye ve ileri teknolojinin Asya'ya kaymasından ciddi ciddi etkilenebilecek durumdadır. Küreselleşmiş bir dünyada, piyasanın ve kültürel Amerikanlaşmanın 'yumuşak güç'ü artık ABD'nin ekonomik üstünlüğünü pekiştirecek halde değildir. Sözgelimi, süpermarketlerin öncülüğünü ABD çekmişti, fakat bugün Latin Amerika ve Çin'de süpermarketler Fransız Carrefour zincirince idare edilmektedir.

Amerikan imparatorluğu, Britanya imparatorluğuna benzemeyen yanlarından biri olarak, tutarlı bir şekilde kendi siyasal kudretine ve kalelerine güvenmek durumundaydı. Amerika'nın dünya çapındaki girişimleri de başından itiba-

28) Jeffry A Frieden, *Global Capitalism* (New York ve Londra, 2006), s. 132, 381.

ren, en azından 1916'da, Başkan Wilson Detroit'te bir satıcılar kuruluna hitap ettiğinden ve kendilerine Amerika'nın 'iş demokrasisi'nin 'dünyanın barışçı fethi mücadelesi'nde liderliği ele alması gerektiğini söylemesinden beri siyasetle iç içe yürüyordu.[29] Kuşkusuz Amerika'nın dünyadaki etkisi, hem bir iş girişimi modeli olmasına ve büyüklüğüne, hem de, kendi ekonomisi gelişmeye devam ederken Avrupa'nın ve Uzakdoğu'nun ekonomilerini yerle bir edip tüketen iki dünya savaşının felaketlerini yaşamamış olmak gibi talihli ayrıcalığına dayanmaktaydı. Ayrıca ABD hükümetleri, bu sürecin dolar diplomasisine kazandırdığı muazzam ivmenin çok iyi farkındaydılar. "Biz önemli ölçüde dünyayı finanse etmek zorunda kaldık," diye düşünüyordu Woodrow Wilson, "Ve dünyayı finanse edenler, bunu anlamak ve kendi akılları, kendi becerileriyle onu yönetmek zorundadırlar."[30] İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, 1940 tarihli Lent-Lease'den (ABD'nin müttefik ülkelere yönelik savaş malzemesi destek programından) Başkan Truman'la imzalanan 1946 tarihli British Loan Anlaşması'na kadar Washington, Mihver güçleri karşısında zafer kazanmanın yanı sıra Britanya İmparatorluğu'nu zayıflatmayı da hedeflediğini hiç gizlemeye gerek duymamıştı.

Soğuk Savaş sırasında Amerikan girişimlerinin dünya çapında gelişmesi, Amerikalı büyük şirket genel müdürlerinin yanı sıra Amerikalıların çoğunun da kendilerini özdeşleştirdikleri ABD'nin siyasal projesinin kanatları altında gerçekleşmekteydi. Buna karşılık, bir dünya gücü olduğu göz önüne getirildiğinde ABD hükümetinin dünya-

29) De Grazia, *a.g.y.*, s. 1.
30) Frieden, *a.g.y.*, s. 133.

nın neresinde olursa olsun Amerikalıların dahil oldukları ihtilaflarda Amerikan hukukunun egemen olması gerektiği şeklindeki inancı, arkasında ciddi bir siyasal güç olmaksızın düşünülemezdi. 1950'lerin (genellikle yanlış aktarılıyor olsa da) gözde deyişi şöyleydi: "Ülke için iyi olan, General Motors için de iyidir, ve bunun tersi de doğrudur."[31] Elbette, dünyanın ilk büyük kitlesel tüketim ekonomisi, altın onyıllar sayılan 1950'li ve 1960'lı yıllarda Avrupa'nın müreffeh toplu tüketim toplumlarının yükselişinden korkunç faydalar sağlıyordu. Her şey bir yana, bu ekonomi üretken kapasitesini geliştirmiş, büyük üretici şirketleri ortaya çıkarmış, böyle bir toplumu kurumları, uzmanlığı, hatta diliyle dünyanın ön sırasına taşımıştı. Bir Fransız romancının 1930'lar gibi erken bir tarihte vurguladığı üzere, reklam yalnızca malları değil, onlar hakkındaki sözlerin sıfatlarını da satmayı sağlıyordu. İşte, Amerika'nın kültürel hegemonyasının özü -Britanya imparatorluğu sayesinde İngilizce'nin evrensel dünya dili niteliklerine sahip olması gibi talihli bir etkenden ziyade- buydu. Öte yandan, ABD'nin 20. yüzyıldaki ekonomik gelişmeye yaptığı belli başlı katkıların siyasal dayanakları vardı: Avrupa'da Marshall Planı, Japonya'da işgal topraklarında gerçekleştirilen reformlar, Asya'da Kore ve -daha sonra- Vietnam savaşları için kurulan askeri düzenler. Soğuk Savaş döneminde 'hür dünya'da kurduğu siyasal üstünlük olmasa, ABD ekonomisinin büyüklüğünün ('Washington Konsensüsü'nün uluslararası finans açısından önemi bir yana) tek başına bir etken olarak ABD'deki iş

31) E.D. Hirsch Jr, Joseph F. Kett ve James Trefil. *The New Dictionary of Cultural Literacy* (Boston ve New York, 2002).

görme tarzını, ABD'nin borç veren kuruluşlarını, muhasebe firmalarını ve ticari sözleşme modelini dünya standardı haline getirmeyi sağlaması mümkün olur muydu? Doğrusu, bundan şüphe etmek için çok fazla sebep vardır.

Dolayısıyla, eski Britanya imparatorluğunun tek bir nokta hariç, neden Amerika'nın dünyada üstünlük kurma projesine uygun bir model olmadığı ve olamayacağının sebebini burada aramak gerekir. Britanya kendi sınırlarını biliyordu; özellikle de askeri gücünün o andaki ve gelecek zamandaki sınırlarını çok iyi biliyordu. Dünyanın ağır siklet şampiyonluğu unvanını uzun süre korumasının mümkün olmadığını iyi bilen bir orta siklet ülke olarak, muhtemel dünya fatihlerinin meslek hastalığı olan megalomaniden sıyrılmış bir haldeydi. Yeryüzünün büyükçe bir kısmını işgal etmişti ve yönetiyordu, fakat dünyaya egemen olmadığının, olamayacağının farkındaydı ve hiçbir zaman böyle bir hayalin peşine takılmamıştı. Okyanuslarda uzunca bir süre egemenliğini korumuş bulunan donanması, bu amaca uygun bir güç değildi. Britanya başarılı taarruzlar ve savaşlarla dünyadaki konumunu sağlamlaştırınca, elinden geldiğinde Avrupa devletlerinin sürdürdüğü siyasetin dışında, batı yarımküresindeki ilişkilerinse tamamen dışında kalmayı tercih etti. Dünyanın geri kalanındaki istikrarı kendi işlerinin pürüzsüzce işlemesine yetecek kadar sağlamakla yetinmeye çalışıyor, ama hiçbir ülkeye ne yapılacağını empoze etmekle uğraşmıyordu. Özetle, Batılı denizaşırı imparatorluklar çağı 19. yüzyılın ortasında sona erdiğinde, Britanya 'değişim rüzgârları'nı diğer sömürgecilerden daha önce fark etmiş durumdaydı. Ekonomik gücü emperyal güce değil ticarete

bağlı olduğu için de, nasıl daha önceki tarihinde en dramatik gerilemesine (yani, Amerika'daki kolonilerini kaybetmeye) uyum sağlamayı becermişse, siyasal düzeydeki kayıplarına ondan da kolay uyum sağlayacaktı.

Amerika Birleşik Devletleri bu örneklerden ders çıkaracak mı, yoksa siyasal-askeri güce bel bağlayarak gittikçe aşınmakta olan küresel konumunu muhafaza etmeye çalışmanın cazibesine mi kaptıracak kendisini? Yine, bu yolla, fiilen küresel düzeni değil düzensizliği mi, küresel barışı değil çatışmaları mı, uygarlığın ilerleyişini değil barbarlığı mı körüklemiş olacak? Hamlet'in dediği gibi, sorun budur. Hangisinin geçerli olacağını tabii ki sadece tarih gösterecek bize. Tarihçiler -bereket versin- kâhin olmadıklarından, mesleki bakımdan da kendimi size bu konuda bir cevap vermeye mecbur görmüyorum.

4
İMPARATORLUKLARIN SONU ÜZERİNE

İlk olarak seçkin üniversitenizin beni fahri doktorlukla ödüllendirmesinden dolayı sizlere teşekkür etmek isterim. Selanik bana, gerek Akdeniz'deki en kalabalık Musevi topluluğunun yaşadığı şanlı günleri ve trajediyi hatırlamadan duramayan bir Yahudi, gerekse bir sosyalist ve emeğin tarihçisi olarak çok şey ifade eden bir şehrin ismidir. Yunan sosyalizmi İkinci Enternasyonal'e ilk olarak Selanik İşçiler Federasyonu aracılığıyla katılmıştı. Selanik uzun zamandır çokuluslu bir şehir olduğundan, buradaki işçi hareketi de güçlü bir enternasyonalizm sezgisine sahipti, öyle olmak zorundaydı. Buradaki işçi hareketi, ilk önderlerden birinin

sözlerinden aktaracak olursam, "bütün milliyetlerden insanların kendi dilleri ve kültürlerinden vazgeçmeksizin bağlı olabildikleri" bir hareket olmaya çalışmıştı. Selanik, 1936'da Metaksas hükümetine karşı ayaklanan ve Metaksas diktatörlüğünün kurbanı olan şehirdi. Dolayısıyla, sizin üniversitenizden fahri doktorluk unvanı almak, üstelik böyle bir şehirde düzenlenen bir törenin şeref konuğu olmak, benim açımdan büyük bir onurdur. Lütfen, teşekkürlerimi kabul edin.

Burada, bir gelenek olarak yeni doktorlardan bir açılış konuşması yapmaları bekleniyor. Onun için ben de sizi daha fazla bekletmeden, imparatorlukların sonu konusunda birkaç söz söylemek istiyorum.

Ben doğduğumda bütün Avrupalılar, İsviçre'nin yurttaşlarını, üç İskandinav devletini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki eski bağımlı topraklarındaki ülkeleri (ki bunların bazıları da, örneğin Selanik sakinleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ayrılmışlardı) saymazsak, geleneksel monarşik tarzdaki ya da sözcüğün 19. yüzyıla özgü sömürgeci anlamındaki imparatorlukların parçaları olan devletlerde yaşıyorlardı. Afrika'da yaşayan insanlar, neredeyse istisnasız olarak imparatorlukların egemenliği altındaydılar, aynı şekilde -ve yine istisnasız- küçüklü büyüklü Pasifik ve Güneydoğu Asya adalarının sakinleri de. Hatta, eski Çin İmparatorluğu'nun ben doğmadan altı yıl kadar önce ortadan kalkmış olduğunu dikkate alacak olursak, Asya ülkelerinin hepsi (belki bir tek, o zamanlar Siyam diye bilinen Tayland ve rakip Avrupalı devletler arasında bir tür bağımsızlık sürdürmeyi başaran Afganistan hariç) eski veya yeni imparator-

lukların parçalarıydı. Amerika Birleşik Devletleri'ninse yalnızca güneyindeki devletler, esas olarak daha önce ya da o sırada sömürgelere bağımlı ülkelerden oluşuyordu.

Yaşım ilerledikçe bu durumun tamamen ortadan kalkıp silindiğine tanıklık ettim. İlk savaş Habsburg İmparatorluğu'nu parçalara ayırdı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışına mührü koydu. Ekim Devrimi de, o sıralarda zaten ciddi derecede zayıflamış durumda olsa bile, Rus Çarı'nın imparatorluğunun yazgısı olacaktı –tıpkı aynı dönemde hem emperyal unvanını hem de sömürgelerini kaybetmiş olan Alman imparatorluğu gibi. İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın -Adolf Hitler döneminde kısa süreliğine gerçekleşmiş olan- emperyal potansiyelini tamamen yok etti. Fakat bu savaş aynı zamanda, emperyalist çağın büyüklü küçüklü sömürge imparatorluklarını, yani Britanya, Fransa, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Belçika ile İspanyol egemenliğinden geriye kalan -az da olsa- ne varsa ortadan kaldıracaktı. (Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, ABD'nin Filipinler ve birkaç başka ülkedeki, Avrupai modele dayalı resmi sömürgecilik tarzındaki görece kısa dönemlik macerası da bu dönemde başladığı gibi son bulmuştu.) En nihayet, geçen yılın sonunda Avrupa'nın komünist rejimlerinin çöküşü, gerek Çarlar döneminde olduğu şekliyle tek bir çokuluslu birim olarak Rusya'nın, gerekse Doğu-Orta Avrupa'daki daha kısa ömürlü Sovyet imparatorluğunun sonu anlamına gelecekti. Metropoller, bağımlı ülkelerini kaybetmeleriyle birlikte güçlerini de kaybetmiş oluyorlardı. Geriye bir tek potansiyel emperyal güç kalmıştı.

Otuz yıl önce çoğumuz, yeryüzünün siyasal çehresindeki bu dramatik değişimi sevinçle karşılamıştık, ki çoğu-

muz hâlâ aynı fikirdeyizdir. Bununla birlikte, bugün için, Soğuk Savaş çağının göreli düzeni ve öngörülebilir çerçevesinin artık geçerliliğini kaybettiği, sorunlu bir yeni yüzyıldan geçmişe bakmamız gerekmekte. Imparatorluklar çağı bitti gitti, fakat şu ana kadar onun yeri henüz etkili başka bir şeyle doldurulabilmiş değil. Bağımsız devletlerin sayısı 1913'ten bu yana dört katına çıktı (ve bunların çoğu eski imparatorlukların enkazıydı), fakat bizler şimdilerde teorik olarak, Başkan Wilson'a ve F.D. Roosevelt'e göre imparatorluklar dünyasının yerini almış olan özgür ulus-devletler dünyasında hayatımızı sürdürüyor görünürken, pratikte, hem uluslararası düzlemde hem de kendi devletlerimiz içinde istikrarsızlığın dizginlenemez olduğu, ciddi bir küresel düzensizlik çağında yaşıyor olduğumuzu inkâr edemeyecek bir haldeyiz. Söz konusu siyasal birimlerin birçoğu da -herhalde giderek çoğalan bir sayıdır bu-, teritoryal devletlerin temel işlevlerini yerine getirebilecek güç ve yetenekten yoksundur, ya da ayrılıkçı hareketler sebebiyle ciddi bir dağılma tehlikesiyle yüz yüzedir. Dahası, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren hepimizin kontrol altında tutulamaz ya da çok büyük zorlukla kontrol altında tutulabilir silahlı çatışmaların Asya, Afrika, Avrupa ve Pasifik'in bazı kısımlarındaki geniş bölgelerde pıtrak gibi çoğaldığı bir çağda yaşamakta olduğumuz da bir gerçektir. Soykırıma ve toplu sürülmelere varan katliamlar bir kez daha, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllardan beri hiç görülmemiş bir ölçekte gerçekleşmektedir. Bazı ülkelerde eski imparatorluklardan sağ kalanların eski günleri özlemle anmaları doğrusu şaşılacak bir durum mudur?

Bu imparatorlukları nasıl hatırlamalıyız? Resmi bellek ile halkın belleğinin doğası, bir ölçüde, bir imparatorluğun ortadan kalkışından itibaren geçmiş olan zamanın uzunluğuna ve geride herhangi bir mirasçı bırakıp bırakmamış olduğuna bağlıdır. Hem doğudaki hem de batıdaki haliyle Roma İmparatorluğu, çok uzun zaman önce o kadar kapsamlı bir çöküş yaşamış ve öyle bir alt üst oluşla harabeye dönmüştü ki, bu imparatorluk dünyada -hatta bir zamanlar fiilen işgal etmiş olduğu bölgenin dışında- muazzam bir etki uyandırmış olsa da, geriye tek bir mirasçı bırakmamıştı. İskender ebediyete karıştı, aynı şekilde Cengiz Han ve Timurlenk de; Emevi ve Abbasi imparatorlukları da. Daha yakın zamanlarda, Habsburg İmparatorluğu 1918'de o boyutlarda tam bir yıkım yaşamıştı ki, şimdi Avusturya diye anılan küçük ulus-devletle fiilen bir süreklilik taşıdığından hiç kimse söz edemiyor. Yine de, bir süreklilikten bahsedebileceksek eğer, bunun meşru dayanağı da birçok imparatorluğun sona erişinin henüz oldukça yakın bir zamanda meydana gelmiş olması ve eski metropolitan devletlerde bu sürece ciddi siyasal ve psikolojik çalkantıların eşlik etmesidir. Gerçi günümüzde, eskiden bir sömürge imparatorluğu yönetmiş olan hiçbir devlet aynı konumunu yeniden canlandırmayı niyet ya da umut etmiyor; fakat eski imparatorlukların metropollerinin etkili devletler olarak (genellikle ulus-devletler şeklinde tabii) ayakta kaldıkları yerlerde, eski büyüklük günlerine gururla ve nostaljiyle özlem duyma yönünde bir eğilim gözlenmiyor da değildir. Bunun yanında, imparatorlukların varlıkları sürelerince kendi tebalarına taşıdıkları faydaları (kendi topraklarında yasa ve düzenin egemen olması ve -daha meşru bir zeminde- fiilen yok

olup gitmiş çoğu imparatorluğun -ama hepsinin değil-, yerlerini alan ulus-devletlere kıyasla etnik, dilsel ve dinsel çokluklara daha hoşgörülü davranmaları) abartma yönünde anlaşılabilir bir eğilimden de söz etmek gerekir. Fakat buna rağmen, imparatorluklar konusunda çalışan bir yazarın, Profesör Mazower'ın kendi şehriyle ilgili harika toplumsal tarih çalışmasını değerlendirirken işaret ettiği gibi, "Bu imparatorluk teorisi doğru olamayacak kadar iyidir."[1] İmparatorlukların gerçekliği, kafaya estiği gibi seçilen nostaljik hatıraların insafına bırakılmamalıdır.

Emperyal belleğin günümüze değin yansımaları süren tek bir kolektif biçiminden söz edebiliriz şimdi. Bu da, imparatorluklara dünyayı fethetmeleri ve idare etmelerini sağlayan üstün gücün temelinin, kolaylıkla ahlâki, hatta ırksal üstünlükle özdeşleştirilen üstün uygarlık olduğu duygusudur. 19. yüzyılda bu duygular beraber yürüyordu, fakat Nazi Almanyası'nın sergilediği tarihsel deneyim, ırksal/etnik üstünlük iddialarında bu kibar söylemi tamamen ortadan kaldırmıştı. Yine de, Batı'nın ahlâki üstünlük iddiasının açıkça ifade edilmeden, üstü kapalı bir şekilde dile getirilmesine hâlâ yaygın biçimde rastlanmaktadır. Nitekim bu üstünlük iddiası, ifadesini, bizim değerlerimiz ve kurumlarımızın başkalarınınkine üstün olduğu, onların kendi hayırları için kendilerine zorla dayatılabileceği, hatta yeri geldiğinde silaha başvurarak dayatılması gerektiği inancında bulmaktadır.

Tarihsel düzlemde imparatorlukların ve emperyalizmin

1) Jan Morris, "Islam's Lost Grandeur", *Guardian*, 18 Eylül 2004, s. 9 (bkz. Mark Mazower'ın şu kitabının bir eleştirisi: *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Londra, 2004).

geri halklara uygarlık götürdüğü, anarşinin yerine düzeni tesis ettiği iddiası, bütünüyle uydurma olmasa bile elbette ihtiyat payıyla ele alınması gereken bir savdır. 3. yüzyıldan bizim çağımıza yaklaşan 17. yüzyıllara kadar imparatorlukların çoğu, Asya ve Akdeniz uygarlıklarının dış çeperlerinden gelen savaşçı kabilelerin askeri fetihlerinin ürünleriydi. Bu kabileler kültürel bakımdan geri oldukları için fethettikleri bölgelere pek bir şey kazandıramıyorlar, ileri bölgelere de kılıçlarından başka bir şey götüremiyorlardı; o bölgelerde kalıcı olmayı istedikleri durumlarda da, yenilgiye uğrattıkları bölgelerin altyapısı ve uzmanlığından faydalanmakla sınırlı kalmaktaydı fiili uygulamaları. Onlar içinde yalnızca, beraberlerinde yazılı dillerini ve yeni dinlerini taşıyan Araplar bir şeyler katmışlardı. İki Amerika'yı, Afrika'yı ve Pasifik bölgesini sömürgeleştirmiş olan Avrupalılar, 19. yüzyıla kadar Asya ve bazı İslam toplulukları karşısındaki durumlarını bir kenara bırakacak olursak, yerel topluluklar karşısında gerçekten üstün bir konumdaydılar. Zaten sömürge toprakları da süreç içerisinde batı merkezli dünya ekonomisiyle birleştirilmişti. Ancak biz, bu noktada durup, yeni göç ettikleri yerlere yerleşmiş Avrupalı göçmenlerden ziyade Amerikalar'da yaşayan halklar ve topluluklar (ya da, daha yakın bir örneğe bakarsak, alt-Sahra Afrika'sının kabileleri) açısından sömürge çağının bilançosunun ne kadar olumlu olduğu sorusunu yöneltebiliriz.

İmparatorluğun, eski tebalarındaki hatıraları daha belirsiz niteliktedir. Eski imparatorlukların çoğu sömürgesi ya da bağımlı ülkesi, bütün devletler gibi, ne kadar yeni ve emsalsiz olursa olsun bir bayrağa ihtiyaç duydukları gibi, bir tarihe de ihtiyaç duyan bağımsız devletlere dönüşmüş durumdadırlar.

Dolayısıyla, o toplulukların gözünde eski imparatorluktan kalanlarda ağır basan her zaman, kurucu mite dayalı bir mücadele ve kurtuluş şekline bürünmeye eğilimli yeni bir devletin yaratılmasının tarihi olmuştur. Ve yine doğal olarak bu imge, emperyal egemenlik çağına karşı tekbiçimli bir olumsuz bakışta somutlaşmıştır. Çoğu durumda bunun için tek gerekli olan tarihsel şüpheciliktir. Böylesi anlatılarda daha çok kurtuluşçu güçlerin bağımsız rolünün abartılmasına, özgürlük hareketlerine katılmayan yerel güçlerin küçümsenmesine ve imparatorluk ile ona tabi nüfus arasındaki ilişkilerin aşırı basitleştirilmesine rastlanır. Uzun bir özgürlük mücadelesi tarihine sahip ülkelerde bile, imparatorluktan ayrılma genellikle resmi milliyetçi tarihin kabul ettiğinden daha karmaşık bir süreç şeklinde seyretmişti. Gerçek şudur ki, imparatorlukları sona erdiren etkenin, tek başına bağımlı halkların başkaldırması olduğu durumlar çok enderdi.

İmparatorluklar ile tebaaları arasındaki ilişkinin karmaşık olmasının sebebi, kalıcı imparatorlukların gücünün temelinin de karmaşık olmasıdır. Yabancı işgaliyle geçen kısa dönemler esas olarak askeri güce, baskı ve teröre başvurma istekliliğine dayanmış olabilir, fakat bu eğilimler tek başına kalıcı bir yabancı egemenliğini (bu egemenlik, fiilen hep gözlendiği üzere, göreli olarak -genellikle de mutlak olarak- az sayıda yabancının varlığıyla kullanıldığında) güvence altına alamaz. Ki bu noktada, Hindistan imparatorluğunun 400 milyonluk nüfusunu yönetmekle görevli Britanyalı sivillerin sayısının hiçbir zaman yaklaşık 10 bin kişiyi geçmediğini akıldan çıkarmamak gerekir. Tarihsel olarak bakıldığında, imparatorluklar, askeri güçle fethedilmiş ve terör dalgasıyla (Pentagon'un bulduğu ifade olan 'şok ve

dehşet'le) yerleştirilmiş olabilir, fakat kalıcı olmak istiyorlarsa, başlıca iki aracıya dayanmak zorundaydılar: yerel çıkar çevreleriyle işbirliği yapmak ve düşmanlarıyla tebalarının birlik olmamalarından fayda sağlamayı sürdürürken fiili gücün meşruiyetini elde etmek. Irak'ta bugün mevcut olan durum, en güçlü işgalci devletin bu aracılar olmadığında ne kadar zorlu bir tabloyla karşı karşıya kalacağının en iyi göstergesidir.

Ancak tam da aynı sebeple, eski imparatorluklar çağının (en azından tek bir süper-güç tarafından) canlandırılması mümkün değildir. Batı emperyalizminin -resmi ya da gayri-resmi- en büyük avantajlarından birisi, ilk planda 'Batılılaşma'nın, geri ekonomilerin modernleştirilip zayıf devletlerin kuvvetlendirilebilmesinin tek yolu olmasıydı. Bu durum, Batılı imparatorluklara ya da geleneksel imparatorlukların modernleşmeci metropollerine, yerel geriliğin bir şekilde aşılmasında çıkarları olan yerel elitlerin iyi niyetini arkalarına alma fırsatı sağlıyordu. Yerli modernleşmecilerin eninde sonunda yabancı egemenliğine karşı ayağa kalktıkları (Hindistan ve Mısır gibi) örneklerde bile bu durum geçerliydi. Paradoksal olarak, Hint ulusal marşı, Britanya Raca'sının Hindistan Sivil Hizmetler Bürosu'ndaki kıdemli bir yerli üyesince kaleme alınmıştı. Fakat sanayi ekonomisinin dünya çapına yayılmasının modernleşmeye uluslararası bir nitelik kazandıracağı da muhakkaktı. Güney Kore'nin, yazılım uzmanlarını Hindistan'dan getirtip ofiş işlerini Sri Lanka'ya havale eden ABD'den öğrenecek fazla bir şeyi yokken, Brezilya sadece kahve değil, onun yanında işadamlarının kullanımına uygun yönetici jeti de üretiyordu. Asyalılara gelince, onlar çocuklarını öğrenim görmek için Batı'ya

göndermekte (ki orada genellikle göçmen Asyalı akademisyenlerden ders alıyorlardı) hâlâ bir fayda bulabiliyorlardı, fakat -bırakın sadece yerel siyasal iktidarı ve nüfuzu sağlamayı- toplumlarını modernleştirmek için bile kendi ülkelerinde Batılı bulundurmaya gerek görmemekteydiler artık.

Yine de, geleceğin muhtemel imparatorlukları daha da büyük bir handikapla karşı karşıyadırlar. Bir kere, artık 'tebaları'nın uysallığına güvenmeleri mümkün değildir. Yine, Soğuk Savaş'ın mirası sayesinde, emperyal güçlere boyun eğmeyi reddedenlerin, güçlü devletleri sıkıştırıp zor durumlara düşürmeye yetecek miktar ve etkililikte silahlara ulaşma imkânları çok daha fazladır. Geçmişte, bu ülkeler bir avuç yabancıyla bile yönetilebilirdi, çünkü -ister yerli isterse yabancı bir güç tarafından olsun- tepeden yönetilmeye alışkın olan halklar, fiili güce ve otoriteye sahip her rejimin egemenliğini baştan kabul ediyordu. Emperyal egemenlik bir kere kurulunca, onun karşısına ancak, yerli ya da yabancı, herhangi bir merkezi devlet gücünü reddeden ve genellikle Afgan, Berberi veya Kürt dağları gibi bölgelerde yaşayan, fiili sivil denetimin ötesinde kalan halklar dikilebilirdi. Hatta bu topluluklar, sultan, çar ya da racanın kendilerinden büyük devletiyle bir arada yaşamak zorunda olduklarını da biliyorlardı.

Bugün için, Afrika'daki eski Fransız bölgelerinde görüldüğü üzere, birkaç Fransız askeri birliğinin varlığı bile, sömürgecilik döneminin resmen sona ermesinden sonra onyıllarca olduğu gibi, tek başına yerel rejimleri muhafaza etmeye yetmektedir. Bugün, hükümetlerin bütün silahlı gücü, kendi topraklarındaki karşı konulmaz denetimi (Sri Lanka'da, Hindistan Keşmir'de, Kolombiya'da, Batı Şeria'da

ve Gazze Şeridi'nde, hatta Belfast'ın bazı kısımlarında) onyıllarca koruyabilecek ölçüde olmamıştır. Gerçekten de, İspanya ve İngiltere gibi eski ve istikrarlı Avrupa devletlerinin kendi topraklarında bile genel bir devlet gücü ve devlet meşruiyeti söz konusudur.

İşte bütün bu koşullarda, bırakın tek bir devletin -ABD-, askeri gücü ne kadar fazla olursa olsun tarihte benzeri görülmedik şekilde dünya çapında kalıcı bir emperyal hegemonya kurmasını, geçmişin emperyal dünyasına geri dönme ihtimali bile yoktur. İmparatorluklar çağı bitmiştir. Dolayısıyla, 21. yüzyılın küreselleşmiş dünyasını organize etmenin başka bir yolunu bulmak zorundayız.

5
YENİ YÜZYILDA MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK

Artık milletler ve milliyetçiliğin doğası ve tarihi üzerine, esasen 1980'lerde bir dizi etkili metnin yayınlanmasından sonra üretilmiş olan kapsamlı bir bilimsel literatür söz konusudur.[1] Bu konularda yapılan tartışmalar o dönemden

1) Özellikle bkz. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford, 1983 [Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, 1992]); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (Londra, 1983 [Türkçesi: *Hayali Cemaatler*, Sosi Dolanoğlu, Metis Yayınları, 2004]); ve A.D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra, 1983). Ayrıca bkz. Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780* (Cambridge, 1990 [Türkçesi: *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995]).

beri devamlı olarak sürdürülmektedir ve ben de şu sıralarda, 21. yüzyıla girerken, son birkaç onyılda bu tartışmayı etkilemiş olan çarpıcı tarihsel değişiklikleri ele almanın vakti gelmiştir diye düşünmekteyim. Söz konusu tarihsel değişikliklerden başlıcası, 1989'dan itibaren, henüz nereye varacağını önceden kestirmemizin kesinlikle mümkün görünmediği bir uluslararası istikrarsızlık çağına girmiş olduğumuzdur. İşte, okumakta olduğunuz yazının amacı da bu çağın sorunlarını ele almaktır.

Soğuk Savaş'ın sona erişiyle, bugünden geçmişe baktığımızda ikisini de siyasal bakımdan istikrar sağlayıcı güçler olarak görebileceğimiz SSCB'nin ve onun nüfuz alanındaki bölgenin dağılışının geniş kapsamlı sonuçlarını değerlendirmek artık daha kolaydır. 1989'dan sonra -ve 18. yüzyıldan beri Avrupa tarihinde ilk defa- ortada uluslararası bir güç sistemi kalmadı. Dünya çapında bir küresel düzen oturtmaya yönelik tek taraflı girişimler de şimdiye değin henüz başarılı olamadı. Bu arada, 1990'lı yıllarda, esas olarak SSCB'nin ve Balkanlar'daki komünist rejimlerin dağılışı sebebiyle eski dünyanın büyükçe bir kısmında dikkat çekici bir Balkanlaş(tır)ma'ya tanıklık edildi (başka bir ifadeyle, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erişi ile 1970'li yıllar arasındaki zaman diliminde, emperyalist çağın Avrupalı imparatorluklarının sömürgelerini kaybetmeleriyle birlikte, uluslararası düzeyde kabul gören egemen devletlerin sayısında muazzam bir artış görüldü). Birleşmiş Milletler'in üye sayısı 1988 yılından beri 33 devlet (yani, yüzde 20'den fazla) arttı. Bu dönem ayrıca, çeşitli sözde bağımsız devletlerin -özellikle Afrika'daki ve eski komünist ülkelerin devamı olan devletlerin- bazı bölgelerinde, ayrıca Latin

Amerika'nın en azından bir bölgesinde, deyiş yerindeyse 'fiyasko devletler'in çoğalışına, çatışmalarla etkili merkezi yönetimlerin fiilen çöküşüne, iç silahlı çatışmaların yaygınlaşmasına da tanıklık etti. Gerçekten, SSCB'nin sona erişinden birkaç yıl sonra, onun yerini alan büyük devlet olarak Rusya Federasyonu bile, sanki 'fiyasko devletler'in saflarına katılmaya yaklaşıyormuş izlenimi uyandırıyordu, fakat Başkan Putin hükümetinin devletin bütün topraklarında fiili hükümet gücünü restore etme yönündeki çabaları -Çeçenistan'ı saymazsak- bu gidişe bir son vermiş ve başarıya ulaşmış görünüyor. Yine de, gezegenimizin geniş bölgeleri hem uluslararası düzeyde hem de iç dengeler bakımından hâlâ istikrarsız bir tablo sunmaktadır.

Çok uzun süredir devletlerin kendi ellerinde bulundurdukları silahlı güç tekelinin gerileme içinde olması da bu istikrarsızlığı ciddi ölçüde koyultan bir etkendir. Soğuk Savaş, arkasında, dünyanın her tarafına dağılmış ve hükümetler-dışındaki güçlerle kullanılması mümkün, ayrıca büyük ölçüde genişlemiş küresel kapitalist ekonominin muazzam ve kontrol edilemez yarı-legal kesimlerinin ellerindeki finansal kaynaklarla kolaylıkla ele geçirilebilir olan, korkunç miktarda küçük ama çok etkili silah ve başka imha araçları bırakmıştı. Günümüz Amerika'sında yürütülen stratejik tartışmaların odak noktalarından sayılan 'asimetrik savaş', kesinlikle böylesi, yabancı ya da iç devlet gücüne karşı neredeyse belirsiz sürelerde kendilerini koruyabilecek kapasitedeki devlet-dışı silahlı gruplara dayanan bir politikaya tekabül etmektedir.

Söz konusu gelişmelerin rahatsız edici sonuçlarından birisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllardan

beri ilk defa yerkürenin her küresinde büyük çaplı katliam, soykırım ve 'etnik temizlik' eğiliminin nüksetmiş olmasıdır. 1994'te Ruanda'da boğazlanan 800 bin insan, 1990'lı yılların bir dizi kitlesel kırımın, batı ve orta Afrika'da, Sudan'da, bir zamanlar komünist Yugoslavya'nın bulunduğu toprakların enkazına dönüşen ülkelerde, Transkafkasya'da ve Ortadoğu'da gözlenen daha da kalıcı bir eğilim olan kitlesel kovulmaların sadece en büyük örneğidir. 1990'ların neredeyse kesintisiz süren savaşlar ve iç savaşlar serisinin sayılarını durmadan kabarttığı ölülerin ve sakatların toplamını artık tahmin edip hesaplamak bile imkânsız hale gelmektedir, ancak bu sefil onyıldaki savaşlar ve kargaşaların sonucu olan mültecilerin ve diğer yurtlarından koparılmış insan sellerinin büyüklüğü, İkinci Dünya Savaşı'nda ve onun hemen ertesindeki dönemde görülen kayıplar ve mağduriyetlerle -o ülkelerin nüfuslarıyla kıyaslandığında- kesinlikle aynı ayardadır. 2005'te Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, kendisinin dünya çapında toplam 20.8 milyon insanla ilgilenen bir örgüt olduğunu, bu insanların ezici çoğunluğunun batı ve güney orta Asya'da, Afrika'da ve güneydoğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde yaşadığını ya da oralardan göç ettiğini tahmin ediyordu. Dünya Kiliseler İdaresi'nin (Church World Service) hazırladığı Köklerinden Koparılmış İnsanlar İstatistiği'ne (Aralık 2005) göreyse, bu tarife uyan insanların sayısı 33 milyondu. Başka bir kurumsa bu rakama 2,5 milyon kişiyi daha eklemekteydi.

Soğuk Savaş sırasında süpergüçlerin oluşturduğu düopol, genelde, iç ve dış tehditler karşısında dünyadaki devletlerin sınırlarının muhafaza edilmesine yaramıştı. 1989'dan

itibarense, 1945 ile 2000 yılları arasında kurulmuş olup da sözde bağımsız egemen devletlerin birçoğunda, hatta köklü bir geçmişe sahip olan Kolombiya gibi bir ülkede bile, merkezi devlet gücünün çözülüşünün önünde duran böyle tek bir önsel savunma gücünden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, dünyanın geniş kesimleri, etkili güçlü ve istikrarlı devletlerin çeşitli sebeplerle ya da çeşitli gerekçelere bağlı olarak, artık uluslararası istikrarın fiilen koruma sağlayamadığı veya kendi hükümetlerince kontrol altında tutulamayan bölgelerde silaha başvurarak müdahale ettikleri bir tabloya geri dönmüş durumdadır. İslam dünyası gibi önemli bölgelerdeyse, emperyal dönemden kurtuldukları görece kısa bir dönemin ardından tekrar gelen işgalci ve istilacı Batılıların doğurduğu öfke ve hınç, bir kere daha siyasal bakımdan güçlü bir faktör katına çıkmıştır.

Milletler ve milliyetçilik sorununu etkileyen ikinci yeni öğe, son onyıllarda küreselleşme sürecinin olağanüstü bir derecede hızlanışı ve bu hızlanmanın insanların hareketi ve hareketliliği üzerinde doğurduğu etkidir. Söz konusu sürecin etkisi, hem devlet sınırlarında geçici ve kalıcı hareketlenmeleri çoğaltıyor, hem de bunları emsali görülmedik ölçülerde yoğunlaştırıyordu. 20. yüzyılın sonunda, her yıl yaklaşık 2.6 milyar insan uluslararası havayolları şirketleriyle seyahat etmiş, yeryüzünde yaşayan her iki insandan hemen hemen biri de bir hava yolculuğu yapmış durumdaydı. Uluslararası kitlesel göçteki -tabii esas olarak, yoksul ekonomilerden zengin ülkelere yapılan göçlerdeki- küreselleşmeye gelince, bu göçlerin kapsamı, göçe fiilen hiçbir sınırlama getirmeyen ABD, Kanada ve Avusturya gibi ülkeler örneğinde özellikle apaçık bir şekilde ortadadır. Adını andı-

ğım bu üç ülke, 1974 ile 1998 yılları arasında yeryüzünün hemen her köşesinden yaklaşık 22 milyon göçmen kabul etmiştir ve bu rakam, 1914'ten önceki büyük göç çağında yer değiştirmiş insan sayısından bile daha fazla, 1914'ten önceki yıl başına yer değiştirme oranına göreyse iki kat daha fazladır.[2] Sadece 1988-2001 yılları arasındaki kısa dönemde bu üç ülkeye gelen insanların sayısı 3.6 milyondu. Fakat, çoktandır bir toplu göç bölgesi olan batı Avrupa'ya bile, aynı dönemde hemen hemen 11 milyon yabancı gelmişti. Bu akışın oranı yeni yüzyıla girildikçe iyice hızlanıyordu üstelik. 1999'dan 2001'e kadar geçen sürede, Avrupa Birliği'ne dahil olan on beş devlete toplam 4.5 milyon kadar insan girmişti. Sadece bir örnek seçecek olursak, İspanya'da yasal olarak yaşayan yabancıların sayısı 1996 ile 2003 yılları arasındaki dönemde üçe katlanmış, yarım milyondan 1.6 milyona çıkmıştı ve bu insanların üçte ikisi Avrupa Birliği'nin dışından, çoğunlukla Afrika ve Güney Amerika ülkelerinden geliyordu.[3] Varlıklı ülkelerde büyük kentlerin hayretler uyandıracak ölçülerde kozmopolitleşmesi, bu sürecin gözle görülür sonuçlarından birisidir. Kısacası, milliyetçiliğin asıl yurdu olan Avrupa'da, dünya ekonomisinde gözlenen köklü dönüşümler, soykırımları ve kitlesel nüfus transferleriyle 20. yüzyıl savaşlarının doğurmuş göründüğü tablo (yerinde bir ifadeyle, etnik bakımdan homojen ulus-devletlerden oluşan mozaik) bir çırpıda ortadan kaldırılıp yok edilmiş haldedir.

Ulaşım ve iletişim alanlarındaki maliyetler ve hızlarda gerçekleştirilen teknolojik devrimden dolayı 21. yüzyılın

2) Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (OECD Development Centre, Paris, 2001), s. 128.
3) *El Pais*, 13 Ocak 2004, s. 11.

uzun vadeli göçmenleri, 19. yüzyılın göçmenlerinden farklı olarak, asıl memleketleriyle bağları artık -mektup gönderip almak, zaman zaman orayı ziyaret etmek ya da anayurtlarındaki siyasal kurumları finanse eden göçmen örgütlerinin 'uzun mesafe milliyetçiliği' görüşünü benimsemek dışında- fiilen kesilmiş durumda olan insanlardır. Refah içindeki göçmenler şimdilerde eski ve yeni ülkelerindeki evleri, hatta işleri ve şirketleri arasında mekik dokumaktadırlar. Resmi tatillerde Kuzey Amerika havaalanları, elektronik hediyeler taşıyarak bir Salvador ya da Guatemala köyüne seyahate çıkan Orta Amerikalılarla dolup taşmaktadır. Eski ya da yeni ülkedeki bir aile töreni, kısa süreliğine üç kıtadan gelen dostlar ve akrabalara konukluk etmektedir. En yoksul kesimler bile Bangladeş ya da Senegal'e ucuza telefon etme imkânı bulabilmekte ve 2001 ile 2006 yılları arasında doğdukları ülkelere, toplamı ikiye katlanmış olan düzenli para havalesi gönderebilmektedirler. Öyle ki bu insanların, Kuzey Afrika ve Filipinler'de GSMH'nın yüzde 10'unu, Orta Amerika ve Karayipler'de yüzde 10-16'sını, Ürdün, Lübnan ve Haiti gibi ülkelerin yolunda gitmeyen ekonomilerininse daha da fazlasını karşılayan bu paralarla, memleketlerinin ulusal ekonomilerini ayakta tutmaya önemli katkılarda bulundukları bile söylenebilir.[4] Çifte vatandaşlığa izin veren ülkelerin sayısı, 2004'e kadar gelen on yılda -sadece 93 devlette fiilen geçerli olmasına rağmen- iki katına çıkmıştır.[5] Pratiğe bakıldığında, göç artık ülkeler arasında kalıcı tercih yapmayı gerektiren bir durum değildir.

4) *Stalker's Guide to International Migration*, Tablo 5. "Developing Country Remittance Receivers" (2001); (http://pstalker.com/migration/mg_stats_5.htm).
5) (http://money.cnn.com/2004/10/08/real_estate/mil_life/twopassports/).

Sınırlar boyunca gözlenen bu olağanüstü hareketliliğin, eskiden beri kullanageldiğimiz milletler ve milliyetçilik kavramları üzerindeki tam etkisini değerlendirmek henüz mümkün değildir, ancak ortada ciddiye alınması gereken son derece önemli etkilerin söz konusu olacağı da bellidir. Benedict Anderson'ın keskin bir gözlemini takip edecek olursak, 21. yüzyıl kimliğinin hayati belgesi, ulus-devletin doğum kâğıdı değil, uluslararası kimlik belgesi olan pasaporttur. Fiili ya da potansiyel çok vatandaşlık (sözgelimi, eski komünist devletlerdeki politikacıların Amerikalı kökene sahip olması, ABD Yahudilerinin İsrail hükümetleriyle özdeşlik kurmaları) bir ulus-devlete yurttaş sadakatini ne kadar etkilemiştir, ya da etkilemesi ne kadar mümkündür?[6] Orada yaşayan insanların hatırı sayılır bir bölümünün ömürlerinin herhangi bir zaman diliminde ulusal topraklarda yaşamamış oldukları, ya da sürekli sakinlerinin yine hatırı sayılır bir bölümünün yerli yurttaşlara kıyasla daha alt düzeyde haklara sahip oldukları devletlerde 'yurttaşlık' hakları ve yükümlülüklerinin anlamı nedir? Ülkeler arasındaki yasal ve gizli hareketler göz önüne getirildiğinde, devletin kendi topraklarındaki gelişmeleri kontrol altında tutma gücünün, dahası, ABD'de ve Britanya'da yapılan nüfus sayımlarına giderek daha az güvenilebilmesinin ortaya koyduğu üzere, kendi topraklarında kimlerin bulunduğunu bilme yeteneğinin azalmasının etkisi ne olacaktır? Bunlar ivedilikle sormamız gereken, ancak henüz cevaplamamızın mümkün olmadığı sorulardır.

---

6) Benedict Anderson, *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World* (Londra ve New York, 1998), s. 69-71.

Milletler ve milliyetçilik sorununu etkileyen üçüncü öğe olan yabancı düşmanlığı da yeni değildir, fakat yabancı düşmanlığının (ksenofobinin) kapsamı ve etkileri benim modern milliyetçilikle ilgili çalışmalarımda fazla önemsenmemiş ve öne çıkarılmamıştır. Milletler ve milliyetçiliğin tarihsel yurtları olan ve büyük oranda kitlesel göçlerle kurulmuş olan Avrupa ülkelerinde ve daha az ölçüde ABD gibi ülkelerde, göç hareketlerinin yeni dönemde küresel bir nitelik kazanması, halkın tepkilerinde uzun bir geçmişe sahip olan toplu göçe ekonomik temelde düşmanlık besleme yönündeki eğilimleri ve grup kültürel kimliğine yönelik tehditlere direnişi pekiştirmekteydi. Yabancı düşmanlığının ölçüsünü gösteren olgu da, küreselleşmiş serbest piyasa kapitalizminin egemen ulusal hükümetleri ve uluslararası kurumları pençesinde tutan ideolojisinin, sermaye ve ticarette sağlanan küreselleşmeden farklı olarak, emeğin uluslararası düzlemde hareket etmesini asla gerçekleştirmemiş ve öngörmemiş olmasıdır. Hiçbir demokratik hükümet böyle bir politikayı desteklemeyi kaldıramaz. Yine de, yabancı düşmanlığının gözle görülür biçimde yükselişe geçişi, kitlesel uluslararası nüfus hareketlerinin yanı sıra 20. yüzyıl sonu ile 21. yüzyıl başına özgü olan ahlâki çözülmenin ve toplumsal afetlerin bir yansımasıdır. Ortaya çıkan bu nitelikteki bileşim, büyük yabancı akışlarına alışkın olmayan, bilhassa etnik, inanç ve kültürel bakımlardan homojen ülkeler ve bölgelerde patlayıcı bir özellik taşımaktadır üstelik. Dolayısıyla, artık kullanılmayan Protestan şapellerini, serpilip gelişmekte olan bir dine mensup göçmenleri gözeterek camilere çevirme şeklindeki bir öneri, Norveç gibi sükûnet içinde yaşayan ve

genelde hoşgörülü bir ülkede bile kısa süreliğine büyük gürültü patırtı kopartmıştır; aynı şekilde, milliyetçiliğin anayurdu olan Avrupa ülkelerinde benim bu kitabımı eline alan her okur, az önce değindiğim türden bir tepkiyi neredeyse kesinlikle anlaşılabilir bulacaktır.

Küreselleşme, ulusal kimlik ve yabancı düşmanlığı arasındaki ilişkilerin diyalektiği, bu üç öğeyi de birleştiren bir kamusal etkinlik olan futbolda dramatik örnekleriyle sergilenmektedir. Zira, evrensel düzeyde popüler olan bu spor, artık küresel bir nitelik taşıyan televizyon sayesinde dünya çapında bir kapitalist sanayi kompleksine dönüşmüş durumdadır (küresel çaplı başka işlerle ve ticari faaliyetlerle kıyaslandığında kapsamının görece ılımlı bir boyutta olması bu gerçeği değiştirmez). Bu noktada şu saptamaya kulak vermeyi öneririm: "Eski dünyanın hislerinin son sığınağı olan milli duygular ile yeni dünyanın sıçrama tahtası olan ulus-aşırılık arasında bölünmüş futbol taraftarları ve bu spor dalının çekim alanına kapılanlar, gerçek bir şizofreniden müstariptirler. En karmaşık görünümüyle bu tablo, hepimizin içinde yaşadığımız belirsizliğin kusursuz bir örneğidir."[7]

Hemen hemen kitlesel bir kamusal nitelik kazanmasından beri futbol, grup özdeşliğinin iki biçiminin katalizörü olmuştur: yerel grup özdeşliği (kulüp bağı) ile ulusal grup özdeşliği (kulüp oyuncularından toplanan milli takım). Geçmişte bunlar birbirlerini tamamlayıcı bağlardı, ancak futbolun küresel çaplı bir işe *(business)* dönüşmesi ve bütün bunların ötesinde 1980'li ve 1990'lı yıllarda (özellikle

7) Pierre Brochand, "Economie, diplomatie et football", Pascal Boniface (ed.), *Géopolitique du Football* (Brüksel, 1998), s. 69-71.

Avrupa Adalet Divanı'nın aldığı 1995 tarihli Bosman kararından sonra)[8] futbolcuların önünde açılan küresel pazarda olağanüstü derecede hızlı bir büyüme gerçekleşmesi, ulusal nitelikli ve küreselleşmiş iş, siyaset, ekonomi ve popüler duygular arasındaki çıkarları giderek birbiriyle bağdaşmaz hale getirmiştir. Özünde, küresel nitelikli futbol sektörüne *(business)* egemen olan, markaları dünya çapında değere sahip birkaç kapitalist girişimin (birkaç Avrupa ülkesinde* hem ulusal liglerde hem de -tercihen- uluslararası liglerde birbirleriyle rekabet edip duran az sayıdaki süper-kulübün) emperyalizmidir. Bu kulüplerin takımları ulus-aşırı bir kapsamda toplanmaktadır. Oyuncularının genellikle azınlık bir kesimi, bazen de küçük bir azınlığı, söz konusu kulüplerin kurulduğu ülkenin yerli futbolcularından oluşmaktadır. 1980'lerden beri de Avrupa-dışı ülkelerden, özellikle Afrika'dan gelen futbolcuların sayıları giderek artmaktadır (ki 2002 yılında Avrupa liglerinde oynayan bu nitelikteki oyuncuların sayısının 3 bin civarında olduğu bildirilmektedir).

Bu gelişmenin etkileri üç yönlüdür. Futbol kulüpleri söz konusu olduğunda, uluslararası süper-ligler ve süper-kupalar kümesine girmeyenlerin, ama özellikle de yoğun futbolcu ihraç eden ülkelerde (eskiden Brezilya ve Arjantin'in iftihar vesilesi takımlarının krize sürüklenmelerinde görüldüğü üzere, en çok Amerikalar'da ve Afrika'da) faali-

8) University of Leicester, Spor Sosyolojisi Merkezi, Döküm 16: *The Bosman Ruling: Football Transfers and Foreign Footballers* (Leicester, 2002).

*) Avrupa 'Süper Ligi' kurma peşindeki 18 kulübün, İngiltere, İtalya, İspanya, Almanya ve Fransa'dan üçer, Hollanda'dan iki, Portekiz'den bir takımla oluşturulması tasarlanmıştı. Burada belirtilmelidir ki, bir 'Atlantik Ligi' lehinde küçük Avrupa liglerindeki kulüplerden de benzer bir yöneliş söz konusuydu.

yet gösteren kulüplerin konumu ciddi ölçüde zayıflamış durumdadır.[9] Avrupa içerisinde küçük kulüpler, devlerin rekabetine karşı kendilerini ağırlıkla, keşfedilen yıldızları süper-kulüplere satma umuduyla ucuz futbolcu -sözgelimi, denizaşırı ülkelerden genç yetenek- satın alarak korumaya çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, Bulgaristan'da Namibya'dan, Lüksemburg ve Polonya'da Nijerya'dan, Macaristan'da Sudan'dan, Polonya'da Zimbabwe'den getirtilen genç futbolcuların cirit attığı gözlenmektedir.

Yukarıda değindiğimiz gelişmenin ikinci etkisi, başlı başına bir iş haline gelmiş bulunan girişimlerin ulus-aşırı mantığının, ulusal kimliğin ifadesi olarak futbolla bir çatışma haline girmiş olmasıdır. Bunun sebebi de, gerek geleneksel ulusal ligler ve kupalar karşısında süper-kulüpler arasındaki uluslararası yarışmaların tercih edilmesinin, gerekse ulusal kimliğin bütün siyasal ve duygusal yükünü çeken, fakat devlet pasaportu bulunması şart koşulan oyunculardan toplanması gereken süper-kulüplerin çıkarlarının milli takımların çıkarlarıyla çatışmasıdır. Bazı dönemlerde fiilen kendi ulusal takımlarından daha kuvvetli olan süper-kulüplerden farklı olarak, milli takımların bir sürekliliği, kalıcılığı yoktur. Milli takımların günümüzde artık, pek çoğu -Brezilya gibi aşırı örneklerdeyse, çoğu- denizaşırı bir ülke takımında oynayan, milli takıma girdiğinde hep birlikte antrenman yapmak ve maça çıkmak için gereken asgari sürelerin her günü için para olarak zarara giren oyunculardan kurulmuş olma ihtimalleri daha

9) Krş. David Goldblatt, *The Ball Is Round: A Global History of Football* (Londra, 2006), s. 777-779. Ayrıca bkz. "Futbol, Futebol, Soccer: Football in the Americas", Institute of Latin American Studies Conference, 30-31 Ekim 2003, Londra (http://www.sas.ac.uk/ilas/sem_football.htm).

fazladır. Süper-kulüpler ve süper-oyuncular açısından bakıldığında, artık kulüpler, ülke takımından daha önemli hale gelir olmuştur. Yine de, ulusal kimliğin ekonomi-dışı mecburiyetleri oyun içinde etkisini gösterecek kadar güçlüdür; dahası, milli futbol takımlarının yarışması olan Dünya Kupası'nı, futbolun dünya çapındaki ekonomik varlığının en güçlü tek örneği saydıracak kadar güçlüdür hâlâ. Gerçekten, oyuncuları büyük kulüp ekonomisinde şimdiden ünlenmiş (ve haliyle, zenginleşmiş) bazı Asya ülkelerinin ve Afrika ülkelerinin birçoğunun nezdinde, bir milli futbol takımının varlığı, ilk defa olarak bazen, yerel, kabilesel ya da inanca dayalı kimliklerden ayrı bir milli kimlik tesis etmiştir. Çünkü "milyonlarca kişiden müteşekkil hayali topluluk, ismi belli on bir kişilik bir takım şekline büründüğünde daha gerçek görünmektedir".[10] Gerçekten, İngilizlerin son dönemde yeniden canlanan milliyetçiliği bile, ilk kamusal ifadesini uluslararası İngiliz futbol takımının (İskoç, Gal ve Kuzey İrlanda takımlarından ayrı olarak) bayrağının kamusal düzlemde kitlesel bir şekilde sergilenmesinde bulmuştur.

Bu gelişmenin üçüncü etkisi, bilhassa emperyal ülkelerin (ağırlıkla erkek) *tifosi* (taraftarları) arasında yabancı düşmanı ve ırkçı davranışların gittikçe daha fazla ön plana çıkıyor olmasıdır. Bu insanlar, (yabancı ya da siyah oyuncuları dahil olmak üzere) süper-kulüplerden ya da milli takımlardan duydukları gurur ile çok uzun zamandır aşağı gördükleri halklardan gelen rakiplerin onların ulusal sahnesinde giderek daha fazla göze çarpmaları arasında bölünmüş bir ruh hali içerisindedirler.. Eskiden ırkçı olarak gö-

10) Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism* (Canto basımı), s. 142.

rülmeyen ülkelerin (İspanya, Hollanda) futbol stadlarında periyodik biçimde görülen ırkçı patlamalar ve futboldaki holiganlığın aşırı sağ politikalarla birleşmesi, işte bu gerilimlerin ifadeleridir.

Öte yandan yabancı düşmanlığı, daha önce belirtildiği üzere, genel eğitimin sağlandığı ve medyaya herkesin ulaşabildiği koşullarda -ve kolektif kimlik siyasetinin -isterı etnik, dinsel, isterse toplumsal cinsiyet ya da hayat tarzı temelli olsun- giderek uzaklaşan bir toplulukta *(Gesellschaft)* cemaatin *(Gemeinschaft)* uydurma bir şekilde yeniden canlandırılmasının yollarını aradığı bir zamanda-, ulus-devletlerde kültürel zeminde tanımlanmış bir ulusal kimliğin krize girmesinin yansımasıdır. Köylüleri Fransızlara, göçmenleri de Amerikan yurttaşlarına çeviren süreç tersine dönmekte ve daha geniş kapsamlı ulus-devlet kimliklerini kendini daha fazla önemseyen grup kimlikleri, hatta *ubi bene ibi patria** felsefesine dayalı ulusal-olmayan kimlikler şeklinde çöktürmektedir. Bu da, bir başka faktör olarak, ulus-devletin kendi topraklarında yaşayanların nezdinde meşruiyetinin ve aynı doğrultuda, kendi yurttaşlarından bulunabileceği taleplerin azalmasının bir yansımasıdır. Eğer 21. yüzyıl devletleri girecekleri savaşları profesyonel ordularla, ya da hatta, savaş hizmetleri veren özel taşeronlarla yürütmeyi tercih edeceklerse, bu yalnızca teknik sebeplerden değil, ayrıca, yurttaşların artık milyonlarca kişilik topluluklar halinde anayurtları uğruna savaş alanlarında ölmelerinin beklenemez olmasından da kaynaklanıyor olacaktır. Kadın erkek insanlar para uğruna, veya daha küçük bir şey uğruna, ya da daha

*) (Lat.) 'nerede keyfim yerindeyse memleketim orasıdır'. (ç.n.)

büyük bir şey uğruna, her ne uğurda arzu ediyorlarsa onun için ölmeye (ya da, daha büyük bir ihtimal olarak, öldürmeye) hazır olabilirler, fakat kendi anayurtlarında, ulus-devlet uğruna aynı şekilde ölmeye (veya öldürmeye) aynı derecede şevkli ve istekli olmayacakları artık mutlaka göz önüne alınması gereken bir durumdur.

21. yüzyılda halka dayalı bir genel yönetim modeli olarak bunun yerini alacak olan şey -öyle bir şey söz konusu olacaksa- nedir peki? Bunu henüz hiçbirimiz bilmiyoruz.

6
DEMOKRASİNİN GELECEĞİ

Irkçılık ve emperyalizm gibi, herkesin ortasında ve kamuoyunda onlarla birlikte anılmayı hiç kimsenin istemeyeceği sözcükler vardır. Öte yandan, anneler ve doğal çevre gibi, herkesin coşkusunu belirterek anmak isteyeceği başka sözcükler de vardır. Demokrasi, işte bu ikinci kümeye giren sözcüklerden biridir. Bazılarınız hatırlayacaktır, 'fiilen var olan sosyalizm' diye anılan sistemin yaşadığı günlerde, en inandırıcılıktan yoksun rejimler bile (Kuzey Kore, Pol Pot'un Kamboçya'sı ve Yemen) resmi unvanlarında bu sıfatı taşımayı arzu ederlerdi. Günümüzdeyse, bazı Islam teokrasilerini ve Asya'da hâlâ bir kalıntı şeklinde var olan, egemenliğin soydan geçtiği krallık ve

şeyhlikleri saymazsak, seçim rekabetiyle oluşturulan meclislere ya da devlet başkanlarına resmen (gerek anayasal bir düzenle, gerekse bunları fiilen kabullenerek) itibar etmeyen bir ülke ya da rejim bulmak elbette imkânsızdır. Söz konusu özelliklere sahip herhangi bir ülkenin, aynı özellikleri taşımayan devletlerden resmi düzeyde daha üstün sayılıp görülmesi de bir o kadar doğal olmaktadır (Sovyetler sonrası Gürcistan'ın Sovyet Gürcistanı, yozlaşmış bir sivil Pakistan'ın oradaki askeri rejim karşısındaki konumunu buna örnek gösterebiliriz). Tarihini ve kültürünü dikkate almaksızın, İsveç, Papua Yeni Gine ve Sierra Leone'de (o ülkelerde seçimle gelen başkanların varlığı söz konusu olduğunda) bir ortaklık şeklinde yansıyan bu anayasal özellikler adını verdiğimiz ülkeleri resmi olarak aynı sınıfa dahil ederken, Pakistan ve Küba'nın diğer sınıfta kaldığını gözlüyoruz. İşte bu yüzden, demokrasi hakkındaki rasyonel denebilecek kamusal tartışmaların yürütülmesi, hem zorunlu hem de alışık olunmadık derecede güçtür.

Dahası, her türlü retorik açıklama bir yana, Profesör John Dunn'ın işaret ettiği üzere, bugün -ne kadar kısaca da olsa- "insanlık tarihinde ilk defa, açıkça egemen tek bir devlet şekli vardır, o da modern anayasal temsili demokratik cumhuriyettir".[1] Bunun yanında, tarafsız gözlemcilerce demokratik diye değerlendirilecek en istikrarlı siyasal sistemlere bugün için monarşilerle idare edilmiş ülkelerde rastlanabildiğine değinilmesinin, çünkü bu ülkelerin söz konusu siyasal çevrede (yani, Avrupa Birliği

1) John Dunn, *The Cunning of Unreason: Making Sense of Politics* (Londra, 2000), s. 210.

bölgesinde ve Japonya'da) en iyi şekilde hayatta kalmış göründüklerine işaret edilmesinin şart olması bu durumu değiştirmez.

Gerçekten, zamanımızın siyasal söylemine baktığımızda, büyük Thomas Hobbes'un Leviathan'ının sözleriyle 'ehemmiyetsiz söz' diye betimlenebilecek olan açıklamaların tümünde, 'demokrasi' sözcüğü bu standart devlet modeli anlamına gelmektedir; yani, 'demokrasi' sözcüğünün karşılığı, hukukun egemenliği ile çeşitli sivil ve siyasal haklarla özgürlükleri güvence altına almayı vaat eden ve rakip adaylar ve/veya örgütler, partiler arasında düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde genel oy hakkı usulünce, bütün yurttaşların sayısal çoğunluğuyla seçilmiş, temsili meclisleri de kapsayan organlarla yönetilen bir anayasal devlettir. Tarihçiler ve siyaset bilimcileri bize bu noktada yerinde bir saptamayla, demokrasinin özgün anlamının bu olmadığını, tek anlamınınsa kesinlikle bu olamayacağını hatırlatabilirler. Fakat şu yazının amacı bakımından, bu, benim ele aldığım konunun dışında kalacaktır. Bizim bugün için karşı karşıya getirilmiş olduğumuz şey 'liberal demokrasi'dir ve benim tartışmamın odak noktasını da bu 'liberal demokrasi'nin geleceği oluşturacaktır.

'Liberal demokrasi'yi meydana getiren kümenin çeşitli bileşenleri arasında zorunlu ya da mantıksal bir bağ bulunmadığını hatırlamak burada isabetli bir başlangıç noktası sayılabilir. Prusya'nın ve emperyal Almanya'nın şüphe götürmez biçimde olduğu gibi, *Rechtstaat*, yani hukukun egemenliği ilkesine dayanarak demokratik-olmayan devletler kurulabilir. Anayasaların da, etkili ve işlerlikli anayasalar olmaları durumunda dahi, demokratik olmaları gerekmez.

Tocqueville'den ve John Stuart Mill'den beri, özgürlüğün ve azınlıklara hoşgörü göstermenin demokrasi tarafından korunmaktan ziyade, genellikle daha fazla tehdit edilmekte olduğunu iyi biliyoruz. Ayrıca, III. Napoleon zamanından beri, *coup d'état*'yla iktidara gelen rejimlerin, art arda genel (erkeklerle sınırlı) oy hakkına başvurarak gerçek çoğunlukları arkalarına almayı sürdürdüklerini de iyi biliyoruz. Yine, son dönemlere ait örneklerden bazılarını seçersek, 1970'li ve 1980'li yıllardaki Güney Kore'nin ya da Çin'in (bu iki ülke ABD'nin siyasal retoriğinde Siyam ikizleri olarak ele alınsalar bile) kapitalizm ile demokrasi arasında organik bir bağ kurduklarını iddia edemeyecekleri ortadadır. Buna rağmen, burada teoriye değil, günümüzün siyasal ve toplumsal pratiğine eğildiğimiz için, bunlar akademik çekişmeler kapsamında görülüp bir kenara bırakılabilir. Oy kullanma özgürlüğü, hakları güvence altına almaya yetmez, ama halkın (teoride) sevilmeyen hükümetlerden kurtulmasını sağlar.

Şimdi, konuyla daha doğrudan ilintili olan üç kritik gözlemim üzerinde durmak istiyorum.

Birincisi açıktır, ama her zaman için onun anlamının farkında olunduğunu söylemek güçtür. Liberal demokrasi, başka siyasal rejimler gibi, onun içinde uygulama alanı bulabileceği bir siyasal birime ihtiyaç duyar ve bu da normal koşullarda, genellikle 'ulus-devlet' diye bilinen devlet şeklidir. Böylesi bir birimin bulunmadığı, ya da ortaya çıkar gibi görünmediği alanlarda -özellikle, bizi ne denli acil olarak ilgilendirirse ilgilendirsin, dünya çapındaki gelişmeler ve ilişkiler söz konusu olduğunda- kesinlikle uygulanamaz. Öylesi birimler ne şekilde tanımlanıyor olurlarsa olsunlar,

Birleşmiş Milletler'in politikası liberal demokrasinin çerçevesine uydurulamaz. Genel olarak Avrupa Birliği'ne dahil olan ülkelerin bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiniyse zaman gösterecektir. Ve bence bu nokta, oldukça önemli bir ihtiyat payıdır.

İkinci gözlemim, yaygın biçimde inanılan -daha doğrusu, Amerika'da kamusal söyleminin genelgeçer kalıplarından biri olan- şu önermeye kuşku düşürüyor: Liberal-demokratik yönetim her zaman ve *ipso facto** demokratik olmayan yönetimlerden üstündür, ya da en azından ona tercih edilirdir. Başka etkenler eşit olmak üzere bu önermenin doğruluğundan şüphe edilemez, ancak başka etkenlerin bazen eşit olmadığını da artık biliyoruz. Burada sizden, devletin Sovyet döneminde sahip olduğu mütevazı ölçekteki ulusal ürününün üçte ikisini kaybetmek pahasına demokratik siyaseti (şu ya da bu ölçüde) benimsemiş olan, fakat iyice yoksullaştırılmış haldeki Ukrayna'nın durumunu hatırlamanızı isteyecek değilim. Onun yerine asıl, Latin Amerika standartlarına göre -işin esası, bugün genel kabul gören standartlara göre de- fiilen kesintisiz bir anayasal temsili demokratik yönetime sahip olma konusunda neredeyse eşsiz sicile sahip bir cumhuriyet olan Kolombiya'ya bakmanızı önereceğim. Orada seçimlerde birbirine rakip olan iki parti, Liberaller ve Muhafazakârlar, genel olarak teorinin gerektirdiği şekilde birbirleriyle rekabet edip yarışmışlardır; dolayısıyla Kolombiya asla askeri vesayet altına girmemiş, ya da çok kısa süreler dışında popülist şeflerce *(caudillos)* yönetilmemiştir. Yine de ve bu ülke uluslararası savaşlara hiç karışmamış olmasına rağmen, son yarım yüzyılı aş-

*) (Lat.) Yalnızca bu sebeple. (ç.n.)

kın zaman diliminde öldürülen, sakat bırakılan ve evlerinden sürülen insanların sayısı artık milyonlarla ifade edilmektedir –batı yarımküresinin başka bir ülkesinde yaşanan trajedilerden neredeyse çok daha fazla sayıda insanı mağdur eden bir dramatik uzun dönemdir bu. Ayrıca, aynı kıtanın adları askeri diktatörlüklerle beraber anılarak iyice kötüye çıkmış olan ülkelerinden kesinlikle daha ağır bir dram yaşanmaktadır Kolombiya'da. Tabii ki bu saptamayı yaparken, demokratik olmayan rejimlerin demokratik rejimlerden daha iyi olduğu gibi bir sav ileri sürecek değilim. Burada size sadece, genellikle fazla küçümsenip göz ardı edilen bir gerçeği, ülkelerin refahının hiç de kurumsal düzenlemelerden bir çeşidinin -ahlâki bakımdan ne derecede tavsiye edilir olsun olmasın- varlığına ya da yokluğuna bağlı olmadığını hatırlatmak istiyorum.

Üçüncü gözlemim, Winston Churchill'in klasik sözüyle dile getirilmiştir: "Demokrasi bütün yönetim şekillerinin en kötüsüdür, ama daha iyisi de henüz bulunabilmiş değildir". Bu söz genellikle temsili liberal demokrasiyi *destekleyen* bir argüman sayılagelmişken, aslında derin şüpheciliğin bir ifadesidir. Kampanyalarda benimsenen retorikler bir tarafa, siyasal analistler ve fiilen politikayla uğraşanlar, hükümetleri idare etmenin etkili bir yolu olarak temsili kitle demokrasisine son derece şüpheyle yaklaşmışlardır. Demokrasi adına ortaya atılan savlar esasında negatif bir içerik taşır. Demokrasi, başka sistemlere alternatif olarak ortaya atıldığında bile, ancak derin bir iç çekerek savunulabilir. 20. yüzyılın büyük kısmında bu çok fazla önemli bir şey değildi, çünkü (İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin hem otoriteryan sağdan hem de otoriteryan soldan, Soğuk Sa-

vaş'ın bitmesine değin de esas olarak otoriteryan soldan hareketle) ona meydan okuyan siyasal sistemler, çok açık bir şekilde korkunç rejimlerdi, ya da en azından çoğu liberal o rejimlere bu gözle bakıyordu. Dolayısıyla, ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya gelene değin, bir yönetim sistemi olarak liberal temsili demokrasinin yapısal kusurları, hem ciddi düşünürlerin hem de yergicilerin gözünde apaçık bir şekilde ortadaydı. Hatta bu, seçilmeleri onlara bağlı seçmenler kütlesi hakkındaki gerçek düşüncelerini açıkça deklare etmenin tavsiye edilemez bulunduğu bir noktaya gelişine kadar, politikacılar arasında yaygın olarak ve samimi bir yaklaşımla tartışılmıştır. Uzun süreli temsili yönetim geleneklerine sahip ülkelerde, bu yalnızca ona alternatif sistemler çok daha kötü olduğundan değil, fiilen çok az sayıda insan (dünya savaşlarıyla ve dünya çapında ekonomik felaketlerle geçen korkunç bir çağdan farklı olarak ve de özellikle genel refahın arttığı, yoksullar için bile daha iyi hayat şartlarının sağlandığı, kapsamlı kamu refahı sistemlerinin işlediği bir dönemde) alternatif bir sistemin varlığına ihtiyaç duyduğundan dolayı da kabul görüyordu. Şimdiyse yeryüzünün kâğıt üzerinde temsili yönetimle idare edilen birçok bölgesinde, böylesine mutlu bir devirde yaşadığımızı aklı başında hiç kimse kolay kolay iddia edemez.

Yönetim şekli olarak liberal demokrasinin seçim kampanyalarına uygun retoriğini eleştirmek çocuk oyunudur, her zaman da öyle olmuştur. Fakat bu noktada yadsınamaz bir tek şeyden söz etmek de yerinde olacaktır: 'Halk' (ya da nasıl tarif edilirse o şekilde tanımlanan insan grubu), bugün için, devlet idare etmenin bütün yollarının -teokratik olanlar hariç- temeli ve ortak referans noktasıdır. Ve bu gö-

rüş, kaçınılmaz olmanın yanı sıra doğrudur, zira yönetimlerin bir amacı varsa, o da bütün yurttaşların refahı adına ve bunu gözeterek görüş bildirip uygulamaya geçmek olmalıdır. Sıradan insanın çağında, her türlü yönetim şekli halkın yönetimi ve halk adına yönetimdir; fiili işleyiş bakımından bunun kesinlikle halk *tarafından* yönetme şekline bürünemeyecek olması bu durumu değiştirmez. 'Halkın iradesi'nin nasıl formüle edileceği, nasıl dile getirileceği ve nasıl etkileneceği yönündeki fikirleri farklı farklı da olsa, her renkten liberal demokratlar, komünistler, faşistler ve milliyetçilerin ortak zemini buydu. Şüphesiz ki bu, 20. yüzyılın -topyekûn savaşlar ve koordineli ekonomiler yüzyılının- 21. yüzyıla bıraktığı ortak mirastır. Ve bu, yalnızca artık 'doğal' üstün kesimlerin egemen olduğu hiyerarşik bir toplumda aşağı konumda olmayı kabullenmek istemeyen halkların eşitlikçiliğine değil, aynı zamanda şimdiye değin modern ulusal devletler, ekonomiler ve toplumsal sistemlerin yurttaşlarının çok büyük çoğunluğunun pasif desteği, hatta aktif katılımı ve harekete geçmesi olmadan fiilen işleyememesine dayanmaktadır. Kitleye dönük propaganda, halklarına karşı sınırsız baskı uygulamaya hazır rejimlerde bile asli bir öğeydi. Diktatörlüklerin bile, baskıyla yönettikleri halkın rejimi benimseme isteklerini kaybetmelerine uzun süre dayanamayacakları artık herkesçe bilinmektedir. Doğrusunu isterseniz, Doğu Avrupa'daki 'totaliter' denen rejimlerin -rejime sadık devlet aygıtları ve tıkır tıkır işleyen baskı mekanizmalarıyla- çabucak ve sessiz sedasız çöküp gitmelerinin asıl sebebi budur.

Bu, 20. yüzyılın mirasıdır. Fakat 21. yüzyılda da halka dayalı yönetim şeklinin (liberal-demokratik çeşidi dahil)

temeli olarak kalmayı sürdürecek midir? Benim bu konuşmamın başlıca argümanı, küreselleşmiş kapitalist gelişmenin işte bu sürecin temelini yıktığı, böyle bir yönelişin de bugün anladığımız anlamıyla liberal demokrasi açısından ciddi sonuçlar doğuracağı, halihazırda zaten doğurmakta olduğu yönündedir.

Zira bugün itibariyle demokratik politika, biri ahlâki (ya da öyle demeyi tercih ederseniz, teorik) diğeri pratik nitelikli iki varsayıma dayanmaktadır. Ahlâki düzlemde konuşacak olursak, demokratik politika, bir devlette yaşayanların toplamının büyük çoğunluğunu oluşturduğu farz edilen yurttaşlar kütlesinin rejime açık desteğini ifade etmesini gerektirir. Apartheid yanlısı Güney Afrika'da beyazlar adına getirilen düzenlemeler ne derece demokratik olursa olsun, nüfusunun büyük kesimine hiç oy hakkı tanımayan bir rejimin demokratik sayılması mümkün değildir. Siyasal sistemin meşruiyetine onay vermenin periyodik olarak yapılan seçimlerde oy kullanmak türünden biçimleri, aslında sembolik bir değerden daha fazlasını yansıtmaz. Gerçekten de siyaset bilimcileri arasında, toplu hayatlar süren yurttaşların oluşturduğu devletlerde, devlet işlerine ya da kitlesel faaliyetlere ancak küçük bir azınlığın sürekli ve aktif bir şekilde katıldığı yönünde basmakalıp bir inanış söz konusudur. Bu sınırlı katılım modeli, yönetilenler açısından ve uzun zamandır belli bir ölçüde siyasal ataletin yerleşmesini umut etmiş olan ılımlı politikacılar ve düşünürler nezdinde pekâlâ münasip bulunmaktadır.[2] Gelgelelim, kapsamı sınırlı da

2) Helbert Tingsten, *Political Behaviour: Studies in Election Statistics* (Londra, 1937), s. 225-226, Seymour Martin Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics* (karton kapak basımı, New York, 1963), s. 227-229.

kalsa bu siyasal tutumlar önemlidir. Zaten bugün hepimizin karşı karşıya olduğu durum, yurttaşların siyaset alanından çok açık bir şekilde uzak durduklarıdır. Seçimlere katılma oranı en liberal-demokratik ülkelerde bile giderek düşme eğilimindedir. Eğer temsili demokrasinin başlıca ölçütü halkın seçimiyse, potansiyel seçmen sayısının üçte birince seçilen bir otoritenin (ABD'deki Temsilciler Meclisi gibi), ya da, en fazla yüzde 10-20'lik bir katılımla sonuçların alındığı son dönemlerdeki İngiltere yerel yönetimleriyle Avrupa parlamento seçimlerinin demokratik meşruiyetinden bahsetmek ne ölçüde mümkün olabilir? Daha çarpıcısı, oy verme hakkına sahip olan Amerikalıların yüzde 50'sinin yarısından biraz fazlasının oylarıyla seçilen bir ABD başkanının meşruiyetinden gerçek anlamıyla bahsedilebilir mi?

Pratik açıdan baktığımızda, modern teritoryal devletlerin ya da ulus-devletlerin yönetimleri (bu kapsamdaki her türlü hükümet) gücünü şu üç varsayımdan almaktadır: a) kendi topraklarında faaliyet gösteren diğer birimlerden daha güçlüdürler; b) kendi topraklarında yaşayan insanlar onların otoritesini az çok isteyerek kabul etmektedirler; c) hükümetler kendi halklarına başka koşullarda aynı derecede etkili biçimde sunulamayacak, ya da hiç sunulamayacak hizmetleri, en basit ifadesiyle 'hukuk ve düzen'i götürebiliyorlardır. Gelgelelim, geçtiğimiz otuz-kırk yılda bu tür varsayımlar geçerliliklerini günden güne kaybetmektedirler.

Birincisi, bu yönetimler herhangi bir demokratik rakibinden hâlâ çok daha güçlü durumda olmakla birlikte, Kuzey İrlanda'nın son otuz yıllık tarihinin gösterdiği gibi, en güçlü, en istikrarlı, en etkili devletlerin bile baskı gücüne sahip olma bakımından (yalnızca yeni, ufak, taşınabilir ve

küçük muhalif gruplarca rahatlıkla temin edilebilir yıkım araçlarının bollaşmasından dolayı değil, modern hayatın -ne kadar küçük ve önemsiz olursa olsun- ani aksamalar ve bozulmalar karşısında aşırı hassas bir yapıya bürünmesinden dolayı da) mutlak tekellerini kaybettikleri ortadadır. İkincisi, istikrarlı yönetimin en güçlü iki ayağı (yani, halka dayanan bir meşruiyetin söz konusu olduğu ülkelerde yurttaşların devlete gönüllü sadakatleri ve ona hizmet etme istekleri ile, halka dayalı bir meşruiyetin söz konusu olmadığı ülkelerde ezici kudretteki ve yerleşik devlet gücüne boyun eğmeye hazır olma hali) bugünlerde iyice sarsılmaya başlamıştır. İlk etkenin olmadığı, yani baskı tekelinin kırıldığı koşullarda, genel askerliğe ve ulus çapında seferberliğe dayalı topyekûn savaşları yürütmek, devlet gelirlerinin o ülke GSMH'ları içinde şimdiki dönemde geçerli olan paylarını arttırmak kadar imkânsız olacaktır (burada hatırlatmalıyım ki, devlet gelirlerinin bu cümlede bahsettiğim oranları en fazla bazı ülkelerde yüzde 40'a çıkabilirken, ABD'de ve İsviçre'de bile ancak yüzde 20 dolaylarındadır). İkinci etkenin olmadığı, yani yurttaş sadakatinin azaldığı koşullarda, Afrika'nın ve Asya'nın geniş bölgelerinin tarihinin gösterdiği üzere, küçük Avrupalı gruplar kuşaklar boyunca süren kolonyal egemenliklerini görece ılımlı maliyetlerle sürdürmeyi başaramamışlardır.

Üçüncü varsayım ise yalnızca devlet gücünün zayıflamasıyla değil, 1970'lerden beri politikacılarla ideologların, devletin rolünün her ne pahasına olursa olsun azaltılması gerektiğini savunan, ultra-radikal içerikteki bir *laissez-faire* anlayışına dayalı devlet eleştirisine geri dönmeleriyle de temelsiz bırakılmıştır. Bu noktada, tarihsel kanıtlardan ziyade

teolojik inanca dayanarak, kamu kurumlarının sunabilecekleri her türlü hizmetin, 'piyasa' tarafından daha iyi yollarla, ayrıca daha etkili ve ucuz bir şekilde sağlanabileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, 1970'li yıllardan beri kamu hizmetlerinin (ve tabii, işbirliğine dayalı hizmetlerin) yerini özel ya da özelleştirilmiş hizmetlerin alması süreci muazzam boyutlarıyla süregitmektedir. Ulusal ya da yerel yönetimlerin postaneler, hapishaneler, okullar, su şebekeleri, hatta sosyal refah hizmetleri gibi karakteristik faaliyetleri şirketlere devredilmiştir ya da fiilen o temelde yeniden örgütlenmiştir; bu durumda kamu çalışanları da bağımsız kuruluşlara aktarılmıştır ya da onların yerini taşeron firmalar almıştır. Hatta, savaş düzeneğinin bazı kısımları bile taşeronlara devredilmiş durumdadır. Tartışma götürmez bir örnek olarak, azami kâra dayalı özel şirketin çalışma tarzı, hükümetin bile özlemini duyduğu model haline gelmiştir. Bu modelin hayata geçirildiği ölçüde, devletler, yurttaşlarının aktif ve pasif olarak seferber edilmelerinin yerine, özel iktisadi mekanizmalarına bel bağlamayı geçirme eğilimi sergilemektedirler. Aynı zamanda, dünyanın zengin ülkelerinde ekonomi alanında kaydedilen olağandışı zaferlerin çoğu tüketiciye, hükümetin ya da kolektif eylemin yoksul dönemlerde vaat etmiş ya da sağlamış olduğundan daha fazla imkân sunduğu da yadsınamaz.

Fakat sorun da tam burada kendini gösterecektir. Piyasa egemenliği ideali, liberal demokrasinin tamamlayıcısı değil, onun alternatifidir. Gerçeği söylemek gerekirse, piyasa egemenliği ideali her türden politikanın alternatifidir, zira siyasal kararlar alınmasına ihtiyaç duymayı gerektirmez; yani ve özellikle, özel tercihlerini ifade eden bireylerin -ras-

yonel olsun olmasın- seçimlerinin toplamı olarak ortaya çıkandan ayrı bir şekilde ortak çıkarlar ya da grup çıkarları hakkında alınacak siyasal kararlarla bir bağı yoktur. Dolayısıyla, insanların istedikleri şeyler ile piyasanın (ve piyasa araştırmasının) sunduğu şeyleri bilmenin sürekli olarak birbirini ayırmayı gerektiren bir sürece dönüşmesi, seçimlerde ara sıra kaba bir şekilde kelle sayısına başvurmaktan daha etkili hale gelmektedir. Aynı çerçevede, siyasete katılmanın yerini piyasaya girmek almaktadır; yurttaşın yerini de tüketici. Bay Fukuyama, küçük mahalle bakkalı yerine süpermarketten alışveriş yapmayı seçmek gibi, oy kullanmamayı seçmenin de 'insanların yaptıkları demokratik bir seçimi yansıttığı' fikrini ciddi ciddi ileri sürebilmiştir.[3] Kuşkusuz insanların artık böylesi tercihler yaptıkları doğrudur, ancak bu, liberal-demokratik bir siyasal sistem diye nitelenen modelle bağdaşır bir durum mudur?

Demek istediğim, demokratik siyasetin ya da başka türde siyaset yapma yollarının temel çerçevesini oluşturan egemen teritoryal devletin ya da devlet kombinasyonunun, bugün eskisinden daha zayıf durumda olduğudur. Böylesi nitelikteki bir devletin faaliyetlerinin kapsamı ve etkinliği eskisinden daha azdır. Yurttaşlarının pasif itaati ve aktif hizmetiyle sağladığı hakimiyet giderek azalmaktadır. Modern teritoryal devletlerin (rejimlerinin doğası ya da ideolojisi ne olursa olsun) kendi topraklarında yaşayan insanları harekete geçirme güçleri, kapsamları, iddiaları ve kapasitelerinde kesintisiz bir çoğalmaya işaret eden iki buçuk yüzyıllık dönemin artık sonuna gelinmiş görünmektedir. Modern devletlerin toprak bütünlüğü (Fransızların deyişiyle 'bir ve bö-

3) *Prospect*, Ağustos-Eylül 1999, s. 57.

lünmez cumhuriyet') artık tartışmasız kabul edilen bir durum değildir. Otuz yıl içerisinde acaba yurttaşlarının ana sadakat merkezi olarak tek bir İspanya, İtalya ya da Büyük Britanya kalacak mıdır yeryüzünde? Bir buçuk yüzyıldır ilk defa bu sorunun gerçekçi bir temelde sorulabileceği bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Tabii bütün bu gelişmelerin demokrasinin geleceğini etkilememesi düşünülemez bile.

İlk planda, yurttaşlar ile kamusal otoriteler arasındaki ilişkinin daha uzak hale geldiğini, aralarındaki bağların seyreldiğini söyleyebiliriz. Yalnızca Shakespeare'in kralların değil, her türlü meşru hükümette (özellikle de demokratik yönetimlerde) ulusal bütünlüğü ve yurttaş sadakatini temsil eden kamusal semboller (başkanlar ve cumhurbaşkanları, monarşi ve -herhalde en dramatik haliyle Britanya'da- parlamento) büyük bir hızla gözden düşmektedir. Bu gözden düşmeyi anlatan, Parlamento'nun ekranlarımızdaki resmi görsel şeklinin, boş yeşil sıralarda aralıklı ve dağınık bir halde oturan vekilleri gizlemeyi bile başaramayan bir görüntü olmasından daha anlamlı nasıl bir gösterge düşünülebilir? Parlamento oturumları artık, komik haller veya teatral gösteriye benzeyen kapışmalar dışında haber bile yapılmamaktadır. Keza, büyük siyasal hareketlerin ya da aygıtların, 'demokrasi' sözcüğüne fiilen gerçek bir anlam katan yoksulları kolektif biçimde seferber etme kapasitelerinde de keskin bir azalma söz konusudur.

Özetle, gerek yurttaşların siyasete katılma isteklilikleri̇nde, gerekse yurttaşlığı pratikte yürütmenin klasik -ve geleneksel teoriye göre, tek- meşru yolu olan, 'halk'ı temsil edenlerin genel oy hakkıyla yapılan, bu yüzden birilerine onları kendi adlarına yönetme yetkisi tanıyan seçimlere ka-

tılma eğiliminde de bir azalma gözlenmektedir. Seçim dönemleri -ki genellikle birkaç yılda bir yapılmaktadır- arasında demokrasi, yöneticilere ya da onların yeniden seçilmesine potansiyel bir tehdit unsuru olarak söz konusudur. Oysa bu, yurttaşlar açısından da yönetenler açısından da hiç gerçekçi olmayan bir tabloyu temsil eder. Demokratik politikacıların kamusal retoriğine (özellikle demokratik siyasetin fiili sürecinde yer alan ve etkisi gün geçtikçe artan iki öğeyle -modern medyanın rolü ile halkın fikirlerinin doğrudan eylemle, ya da eylemsizlikle, ifade edilmesi- yüz yüze geldiklerinde) giderek daha fazla entelektüel sefaletin hakim olması bundan dolayıdır.

İşte burada, seçim dönemleri arasında hükümetin eylemleri üzerinde uygulanan denetimi hayata geçiren mekanizmalardan söz etmek gerekir. Söz konusu mekanizmanın gelişmesi, yurttaşların katılımında ve geleneksel temsili yönetim sürecinin etkililiğinde görülen azalmayı da telafi edecektir. Aynı doğrultuda, on binlerce insanı harekete geçirmekten çok daha etkili (ve elbette çok daha kolay) sonuç verdiği için her türlü siyasal kampanyanın dolayımsız hedefi, manşetler -daha doğrusu, cazibesine karşı konamayan televizyon görüntüleri- olacaktır. İngiliz parlamentosunda, bir sonraki oturumda gelecek eleştirel bir soruya hazırlanmak için bir bakanın bürosundaki bütün işlerin bir tarafa bırakıldığı günler çok gerilerde kalmıştır. Araştırmacı bir gazetecinin ciddi bir haber yapma ihtimali, başbakanlığı bile harekete geçirmeye yeterlidir artık. En güvenilir çoğunluklara dayalı hükümetlerin bile seçimler arasındaki dönemlerde dikkate almak zorunda olacakları (diyelim, kelle vergisi, yakıt vergisi, GM gıda maddelerinin doğurduğu ra-

hatsızlık gibi konulardaki) kamusal huzursuzlukları ifade eden seçim politikaları ve parlamento tartışmaları bile pek bir hüküm taşımamaktadır.

Medyanın modern siyasetteki merkezi rolü açıkça ortadadır. Medya sayesinde kamuoyu eskisinden daha güçlü bir konumdadır ve bu da, kamuoyunu etkilemekte uzmanlaşan mesleklerin kesintisiz bir süreçle yükselişe geçmiş olmasını açıklayan bir faktördür. Daha az anlaşılan durum ise, medya siyaseti ile doğrudan eylem -yani, resmi temsili yönetimin ara mekanizmalarını atlayarak, en tepeden karar verici odakları doğrudan etkileme gücüne sahip aşağıdan eylem- arasındaki bağdır. Bunun en açık haliyle gözlendiği yer, böylesi ara mekanizmaların hiç öngörülmediği ulusaşırı olaylar ve ilişkilerdir. CNN-etkisi diye adlandırılan duruma hepimiz aşinayız: Kürdistan, Timor ya da başka bir yerde, televizyonda izlenen korkunç vahşet görüntüleri karşısında 'bir şeyler yapılmalı' duygusunu siyaseten güçlü, ama herhangi bir yapıya veya çerçeveye de sığdırılamayan şekilde yayan, buna bağlı olarak, hükümetlerin az çok kendiliğinden bir tavırla karşılık vermesini sağlatan bir etkidir bu. Daha yakın zamanlarda, Seattle'da ve Prag'da düzenlenen gösteriler, kamera bilincine sahip küçük grupların hedefi iyi seçilmiş doğrudan eylemlerinin (IMF ve Dünya Bankası gibi demokratik siyasal süreçlerin dokunamayacağı bir yapıda kurulmuş olan kurumlar üzerinde bile) ne kadar etkili olabildiğini gözler önüne sermiştir. Şimdilerde "Dünya Finans Liderleri Uyarıları Dikkate Alıyor"[4] gibi başlıklar atılabiliyorsa, bu bir ölçüde, manşet olmaya en uygun yerlerde ortaçağ muharebelerindeki gibi miğferli ve kalkan-

4) *International Herald Tribune*, 2 Ekim 2000, s 13.

lı karşı-isyan polisleriyle, o sert siyah balaklava maskeleri içinde dövüşen göstericiler arasındaki fotojenik yumruklaşmalar ve itiş kakışlar sayesindedir.

İşte, yukarıda saydığımız bütün bu etkenler liberal demokrasiyi herhalde en dolayımsız ve ciddi sorunuyla yüz yüze getirmektedir. Giderek küreselleşen ve ulus-aşırı hale gelen bir dünyada, ulusal hükümetler, yurttaşların gündelik hayatlarında en az onlar kadar etkili olan, fakat değişik derecelerde kendi denetimleri dışında kalan güçlerle bir arada var olmak durumundadırlar. Ancak, denetimleri dışlarında kalan bu güçlerin önünde konumlarını terk etmek gibi bir siyasal tercihte bulunmaları -kendileri isteseler bile- söz konusu olamaz. Petrol fiyatlarının uzun dönemli eğilimi konusunda bir şey yapılamayacağı yönündeki açıklamalar politika değildir, çünkü bir şeyler ters gittiği zaman, iş çevreleri dahil olmak üzere yurttaşların hiç de temelsiz olmayan inancı, (devletten ya çok az şey beklenen ya da hiçbir şey beklenmeyen İtalya ve seçmenlerin büyük kesimlerinin devlete inanmadığı Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde bile) hükümetlerin o konuda bir şeyler yapabilecekleri ve yapmaları gerektiği yönündedir. Zaten hükümetlerin ne için var olduğunu gösteren şey de bu inançtır.

Peki ama, hükümetler ne yapabilirler ve ne yapmalıdırlar? Hükümetler, geçmişte olduğundan daha fazla, sürekli gözlenen bir halkın (kitle halindeki yurttaş topluluğunun) fikirlerinin aralıksız baskısı altındadırlar ve bu görüşlere karşı duyarlıdırlar. Bu durum hükümetlerin tercihlerini tabii ki kısıtlayacaktır, fakat hükümetlerin yönetmeyi bırakmaları gibi bir lüksleri de söz konusu değildir. Kaldı ki,

halkla ilişkiler uzmanları onlara hep yönetiyor durumda *görünmek* zorunda olduklarını salık vermektedirler. Bu da, 20. yüzyıl sonunun Britanya tarihinden öğrendiğimiz üzere, jestleri, bildirileri ve bazen de gereksiz yasaları çoğaltan bir sonuç doğuracaktır. Gelgelelim, halkla ilişkiler fikrinin öngördüğü bir mecburiyet olmadan bile ve tamamen Adam Smith'in 'gizli eli'yle (ve hayırlı bir rotada) yönetilen bir dünyayı düşleyenlerin aksine, kamu kurumları bugün her vesileyle, hem teknik hem de siyasal düzlemde ortak çıkarları ilgilendiren kararlar alma gerekliliğiyle yüz yüzedirler. Üstelik bu aşamada demokratik oyların (ya da tüketicilerin pazarda oluşan tercihlerinin) herhangi bir kılavuzluğunun olması mümkün değildir. Bu etkenlerin sürece etkisi, en iyi ihtimalle hızlandırıcı ya da frenleyici işlevleriyle yansıyabilir. Motorlu trafiğin sınırsız bir ölçüde büyümesinin çevreye yansıyan sonuçları ve bu trafiğin çıkardığı sorunlarla baş etmenin en iyi yolları referandumlarla bulunup belirlenemez. Dahası, bu yollar halkın istemeyeceği çözümler de olabilir ve bir demokraside seçmenlere duymak istemedikleri şeyleri söylemek son derece mantıksızca bulunabilir. Eğer hükümetler, seçim kampanyalarının mali yalanlar üzerine kurulduğu ve hükümet bütçelerinin mali açıdan kafaları karıştırdığı bir zamanda herhangi bir yerde vergilerin arttırılması yönündeki bir önerinin seçim intiharı anlamına geleceğine kendileri ikna olmuşsa, devletin finans kaynakları rasyonel bir temelde nasıl düzenlenip dağıtılabilir? Kısacası, hükümetin özgül görevlerini fiilen -nasıl ifade edilmiş olursa olsun- 'halkın iradesi' belirleyemez. Kıymetleri pek bilinmemiş demokrasi teorisyenleri olan Sidney ve Beatrice Webb'in sendikalar konusunda gözlemledikleri gibi, halk projeleri

değil, sadece sonuçları değerlendirebilir. İtalya ve Japonya'da savaştan sonra elli yıl egemen olmuş yozlaşmış rejimlerin devrilmesi gibi büyük negatif zaferler kazanıldığında da, demokrasinin kendini bir alternatif olarak dayatması pek mümkün olmaz. Bugünlerde Sırbistan'daki durumun nasıl seyredeceğiniyse hep beraber izleyip göreceğiz.

Oysa, hükümetler halk içindir. Bu anlayışın etkileri halka sağladıkları faydalarla ölçülebilir. 'Halkın iradesi' ne kadar bilgisizce, cahilce, hatta aptalca şekillenmiş olursa olsun, ortaya çıkacak 'irade'yi keşfetme yöntemleri de ne kadar yetersiz kalırsa kalsın, bu vazgeçilmez önemdedir. Yoksa, insanlığı ilgilendiren problemlerin teknik-siyasal çözümlerinin (başka açılardan ne kadar uzmanca ve teknik bakımdan tatmin edici olursa olsun) gerçek insanların hayatlarını nasıl etkilediğini başka nasıl değerlendirebiliriz? Sovyet sistemlerinin başarısız kalmasının sebebi, 'halkın çıkarları' adına kararları alanlar ile o kararların zorla dayatıldığı kesimler arasında çift yönlü bir trafiğin olmamasıydı. Son yirmi yılda gözlenen *laissez-faire* küreselleşmesi de aynı hataya düşmüştür. Bu içerikteki küreselleşme, onun önündeki engelleri -teknik açıdan uzman iktisatçıların en yetkinlerinin öğütlerine uyarak- sistematik yollarla kaldıran hükümetlerin eseri oldu. Dizginlenmemiş küresel kapitalizmin toplumsal ve insani sonuçlarına hiç aldırış etmemekle geçen yirmi yıldan sonra Dünya Bankası başkanı, dünya nüfusunun çoğunluğu açısından 'küreselleşme' sözcüğünün 'fırsat ve dahil etme'den ziyade 'korku ve güvensizlik' çağrışımı yaptığı sonucuna varma noktasına geldi.[5] Şu dönemde Alan Greenspan ile ABD Hazine Bakanı Larry

5) *International Herald Tribune*, 2 Ekim 2000, s. 13.

Summers bile, "küreselleşmenin doğurduğu antipatinin çok derinlere işlediği"ni, "piyasa yönelimli politikalardan geri çekilmenin ve korumacılığa dönüş"ün gerçek ihtimaller olduğunu kabul ediyorlar.

Yine de, liberal demokraside halkın iradesine kulak vermenin hükümetlerin durumunu güçleştirdiği yadsınamaz. Burada ideal çözümü hükümetler bile bulamıyorlar. Tıp mesleğindekilerin ve hava pilotlarının geçmişte güvendikleri ve giderek daha şüpheci hale gelen bir dünyada hâlâ güvenmeye çalıştıkları bir çözüm, halkın 'bizim ve onların aynı çıkarları paylaştığımız' yönündeki inancıdır. Biz o meslekteki insanlara bize nasıl hizmet edeceklerini söyleyemezdik, çünkü uzman-olmayan kişiler olarak bizler bunun yollarını bilemeyiz, fakat onlar da bir şeyler ters gidene kadar bizim güvenimizi boşa çıkarmadılar. Oysa günümüzde çok az sayıda hükümet, siyasal rejimlerden farklı olarak, bu temeli önsel bir güven sayarak hareket edebilmektedir. Liberal -yani, çok partili- demokrasilerde hükümetlerin, bırakın bütün seçmen kitlesinin, kullanılan oyların fiili çoğunluğunu temsil etmelerine bile çok ender rastlanır (İngiltere'de 1931 yılından beri tek başına hiçbir parti oyların yüzde 50'sinden fazlasını alabilmiş değildir; keza, savaş zamanından beri hiçbir koalisyon açık bir çoğunluğu temsil etmiş değildir). Demokrasinin eski usul ekolleri ve mekanizmaları olan, bir zamanlar 'onlar'ın hükümetlerine önsel bir güven ve kalıcı bir destek sağlayan kitle partileri ve kitle örgütleri çatırdayıp çökmüş durumdadır. Fakat bunun yerine, her tarafa kolu uzanan ve son derece güç kazanmış olan medyadaki, hükümete rakip bir uzmanlık donanımına sahip olduğunu iddia eden arka kol-

tuk şoförleri, hükümetlerin icraatları üzerine habire yorumlarda bulunup durmaktadırlar.

Böylesi koşullarda demokratik hükümetler adına en elverişli, bazen de tek çözüm, alınan kararların elden geldiğince çoğunu tanıtım ve siyaset alanının dışında tutmak, ya da en azından, hem nihai seçmen kitlesinde hem de bu kitlenin seçtiği meclis ve kurumların faaliyetlerinde somutlaşan temsili yönetim sürecini bir şekilde atlatmak olacaktır. (Amerika Birleşik Devletleri, aşırı bir örnek sayılan yapısıyla, başkanları bazen demokratik usulle seçilmiş olan Kongre'nin olağandışı garipliklerini atlatmanın yolunu bulduklarından için, sadece tutarlı bir hükümet politikasına sahip bir devlet olarak işlemektedir.) Britanya'da bile, zaten oldukça etkili bir yapıya sahip karar alma gücünün çarpıcı derecede merkezileşmesi, Avam Kamarası'nın etkinliğinin azaltılması ve gerek Muhafazakâr Parti gerekse İşçi Partisi hükümetleri sırasında muazzam miktarda görevin ve sorumluluğun seçimle belirlenmeyen -özel ya da kamusal- kurumlara aktarılması süreciyle el ele yürümüştür. Dolayısıyla, bundan böyle de siyasetin önemli bir payı perde gerisindeki müzakereler ve kararlarla yürütülecektir; bu da yurttaşların hükümetlerine karşı besledikleri güvensizliği arttırıp, siyasetçiler hakkındaki iyi niyetlerini azaltacaktır. Hükümetler, iyi örgütlenmiş azınlık kampanyaları ile medyanın yapacağı koalisyona karşı kesintisiz bir gerilla savaşı vermek durumunda kalacaklardır. Böylesi koşullarda medya da, bir yandan ekranlarıyla sayfalarını doldurmak için eleştirmeleri gereken kurumların propaganda görevlilerine bel bağlarken -sınırsız bilgi akışına ve eğlenmeye dayalı bir toplumun ironisi burada yatar-, öbür yandan hükümetlerin sessiz kal-

mayı tercih edecekleri konular hakkında yayın yapmayı kendi siyasal işlevleri olarak görmeye başlayacaktır.

İşte, çerçevesini yukarıda özetlediğimiz bir atmosferde liberal demokrasi kendi adına nasıl bir gelecek umut edebilir? Kâğıt üzerinde durum fazla kasvetli görünmüyor gerçi. İslami teokrasi dışında, bu yönetim şekline ilke olarak meydan okuyan güçlü siyasal hareket artık kalmamıştır, yakın bir gelecekte ortaya çıkacağa da benzememektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısı, Batılı rejimlere ve seçime dayalı bağımsız, eski-sömürge rejimlerine komünizmden çok daha büyük bir tehlikeyi oluşturan askeri diktatörlüklerin altın çağıydı. 21. yüzyıl, askeri diktatörlüklere iyi bir gözle bakıyor değil. Eski komünist devletlerin hiçbiri de bu yolu izlemeyi seçmedi; zaten böyle rejimlerin hemen hemen hiçbirinde, tamamen anti-demokratik inançlarla hareket edecek kadar büyük bir cesaret yok; tek iddia edebildikleri, sivil yönetime geri dönüleceği (belirsiz) tarihe kadar anayasanın kurtarıcıları rolünü oynadıkları. Fakat bu dönemde sokak köşelerine -özellikle de yoksulluğun ve toplumsal huzursuzlukların kol gezdiği bölgelere- tankları dikerek kurulan hükümetlerin sonuncusunu gördüğümüzü de hiç kimse iddia edemez.

Yine, 1997-1998'in ekonomik depremleri önünde nasıl bir görüntü sunuyor olursa olsun, devletsiz bir küresel *laissez-faire* piyasası ütopyasına varılmayacağı da şimdi son derece açıktır. Dünya nüfusunun büyük kısmı, o adı hak eden liberal-demokratik rejimlerle idare edilen ülkelerde yaşayanlarsa kesinlikle, etkili bir şekilde işleyen devletlerde hayatlarını sürdürmeye devam edeceklerdir (bazı mutsuz bölgelerde devlet gücü ve idaresinin fiilen dağılması bu genel

durumu değiştirmeyecektir). Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin çoğunluğu, yenilerde moda olan siyasal sistemden, ya da (Latin Amerika'nın büyük kısmında olduğu gibi) uzun zamandır var olan, ama ara ara kesintiye uğrayan bir sistemden azami ölçüde faydalanmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Tek tek ülkelerin bu isteklerinin genellikle yerine gelmesi çok fazla mümkün değildir, ama bazen işlerine gelecek sonuçlar elde edebilirler. Bu yüzden, siyaset sürecektir. Hükümetlerin 'halk'ı hesaba katmak zorunda oldukları bir popülist dünyada yaşamayı sürdüreceğimiz ve halk hükümetsiz edemeyeceği için, demokratik seçimler de yapılmaya devam edilecektir. Hükümetler, günümüzde neredeyse istisnasız biçimde, meşru sayılmaktadırlar; yeri gelmişken belirtelim ki, hükümetlerin bunun yanı sıra, çok somut taahhütlere girmek zorunda kalmaksızın 'halk'a danışmanın uygun yollarını bulmaya devam edecekleri de açıktır.

Kısacası, 21. yüzyılın sorunlarını, onlarla başa çıkmaya hiç uygun düşmeyen bir dizi siyasal mekanizmalarla karşılıyor durumda olacağız. Bu mekanizmalar, sayıları giderek çoğalan ulus-devletlerin sınırları içerisinde fiilen kısıtlı bir etki alanına sahiptirler; ayrıca, harekât menzillerinin ötesinde duran bir küresel dünya karşısında çare bulabilecek kapasitede değillerdir. Avrupa Birliği gibi ortak bir siyasal çerçeveye sahip, muazzam büyüklükteki, heterojen bir bölgeye ne kadar uygulanabilecekleri de belli değildir. Bu siyasal mekanizmaların karşısında fiiliyatta oldukça farklı, siyasal meşruiyet ve ortak çıkar gibi etkenlerin uygulanamadığı ve bu anlamıyla siyaseti baypas eden birimlerle (ulus-aşırı firmalarla) işleyen bir dünya ekonomisi durmaktadır ve siyasal karar mekanizmalarının başında du-

ranların işte böyle bir ekonominin sorunlarıyla baş etmeleri gerekmektedir. Her şey bir yana, önlerindeki temel sorunlar, insan eyleminin doğa ve yeryüzü üzerindeki etkisinin jeolojik nispetler dahilinde önemli bir güç haline geldiği bir çağdaki dünyanın geleceğinin problemleridir. Söz konusu problemlerin çözülmesi, ya da hafifletilmesi, seçmenlerin oylarıyla ya da tüketici tercihlerinin belirlenmesiyle desteklenmesi neredeyse kesinlikle mümkün olmayan tedbirlerin alınmasını gerektirecektir –ve gerektirmek zorundadır. İşte bu da, hem demokrasinin uzun vadeli geleceği hem de yeryüzünün geleceği açısından tabii ki cesaret verici bir perspektif sayılmaz.

Her birimiz ve hepimiz, üçüncü milenyumun karşısında, Ballynanich'e hangi yoldan gidileceği sorulduğu zaman bir süre düşünüp, sonra, "Sizin yerinizde olsaydım buradan yola çıkmazdım," diyen o hayali İrlandalı gibi duruyoruz.

Oysa bizim yola koyulacağımız yer de sadece burasıdır.

7
DEMOKRASİYİ YAYMAK

Şu anda, güçlü devletlerin dünyayı planlı bir şekilde yeniden düzenlemeleri diye tarif edilen bir durumla karşı karşıyayız. Kanımca bu fikir sadece donkişotvarice değildir, aynı zamanda oldukça tehlikelidir. Terimin içerdiği haçlı seferi retoriği, sistemin standartlaşmış (Batılı) bir tarzda uygulanabileceği, her yerde başarıyla hayata geçirilebileceği, günümüzün uluslarötesi ikilemlerine çare olabileceği, bizi büyük düzensizlikten koruyup barışa götürebileceği düşüncesini de ima etmektedir. Fakat bu mümkün değildir.

Demokrasi -doğru şekliyle- halka dayanır. 1647'de İngiltere'deki Düzleyiciler,* 'her türlü yönetimin halkın özgür rızasına bağlı olduğu' şeklinde çok güçlü bir fikri savunup buna yaygınlık kazandırmışlardı. Bununla, herkesin oy hakkına sahip olmasını kastediyorlardı. Elbette, genel oy hakkı doğrudan herhangi bir siyasal sonucun garantisini vermez, ayrıca seçimlerin yapılıyor olması bile o sistemin kalıcığını tek başına sağlayan bir etken değildir –Weimar Cumhuriyeti bunun canlı tanığıdır. Yine, seçime dayalı demokrasinin hegemonik güçlere ya da emperyal devletlere elverişli sonuçlar doğurmaması son derece ihtimal dahilindedir. (Irak Savaşı 'dünya topluluğu'nun serbestçe ifade edilen rızasına bağlı kalsaydı, muhtemelen böyle bir savaş hiç olmazdı.) Ancak bu belirsiz durumların seçim demokrasisinin cazibesini azaltmadığı da gün gibi ortadadır.

Demokrasinin yabancı ordularca yayılmasının fiilen mümkün olabileceği şeklindeki tehlikeli ve yanıltıcı inancı açıklamakta, demokrasinin halka dayalı olmasının yanında başka faktörler de söz konusudur. Küreselleşme, insan ilişkilerinin evrensel bir kalıba doğru evrim geçirmekte olduğunu akla getirir. Benzin istasyonları, iPod'lar ve bilgisayar dellleri dünyanın her köşesinde aynı tipteyse, siyasal kurumlar niçin bu kalıbın dışında kalsın? Bu, dünyanın karmaşıklığını küçümseyip önemsizleştiren bir görüştür. Dünyanın önemli bir kısmında görünür bir şekilde takip ettiğimiz kan banyolarının ve anarşinin nüksetmesi, yeni bir düzen yayma fikrini de cazip hale getirmiştir. Balkanlar, kargaşanın hakim olduğu ve insani felaketlerin yaşandığı bölgelerin, güçlü ve

*) 'Levellers': 17. yüzyılda İngiltere'de, 1640 Devrimi'nin sol kanadında yer alarak 'mülkiyet farklarını ortadan kaldırmaya çalışmak'la itham edilen, cumhuriyetçi ve demokratik bir akım. (ç.n.)

istikrarlı devletlerin -gerekirse askeri yollarla- müdahalesine ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar gibiydi. Etkili ve fiili bir uluslararası yönetişim mekanizması söz konusu olmayınca, bazı insaniyetperverler ABD'nin dayattığı bir dünya düzenini desteklemeye bile hazır duruma gelmişlerdir. Oysa ne zaman askeri güçler, zayıf devletleri işgal edip onlara boyun eğdirerek, kurbanları ve dünya adına en hayırlı tutumu aldıklarını iddia etseler, bu tabloya her zaman için şüpheyle bakılması gerektiği en azından benim gözümde açıktır.

Bu kertede çok önemli olabilecek başka bir faktör daha vardır: Amerika Birleşik Devletleri, devrimci kökenlerinden türettiği bir mesyanizm ve megalomani karışımı tutum benimsemeye çoktan hazırdır. Günümüzdeki ABD, teknoaskeri üstünlüğü dikkate alındığında kendisine meydan okunamaz, toplumsal sisteminin üstünlüğüne yürekten inanmış ve 1989'dan beri de, maddi gücünün sınırları olduğunu (tarihin gördüğü en büyük fetihçi imparatorlukların yazgıları ortada olduğu halde) kendisine hatırlatacak tek bir rakibinin dahi kalmadığı bir ülke konumundadır. Kendi devrinde uluslararası alanda görkemli fiyaskolar yaşayan Başkan Woodrow Wilson gibi bugünün ideologları da, Amerika Birleşik Devletleri'ne baktıklarında fiilen tıkır tıkır işleyen, hukukun, liberal özgürlüklerin, rekabetçi özel teşebbüsün ve genel oy hakkına dayalı düzenli seçimlerin yapılmasının birleştiği bir model toplum görmektedirler. Böylesi bir durumda geriye kalan da, dünyayı bu 'hür toplum' görüntüsüne bakarak yeniden şekillendirmekten ibarettir.

Bu fikir, karanlıkta ıslık çalmak kadar tehlikelidir. Büyük Devletler'in eylemleri bazı durumlarda pekâlâ ahlâki ya da siyasal açıdan arzu edilir sonuçlar doğurabiliyor olmakla bir-

likte, devlet eyleminin mantığı ve yöntemleri evrensel haklarla uyum içinde olmadığından o çizgiyle özdeşleşmek her şartta tehlikelidir. Belli ölçülerde yerleşiklik kazanmış bütün devletler kendi çıkarlarını öne koyarlar. Eğer güçleri varsa ve amaçları da yeterli ölçüde hayati bir kapsamda değerlendiriliyorsa, bütün devletler o amaca ulaşmayı sağlayacak araçları (özellikle Tanrı'nın kendi yanlarında olduğunu düşündüklerinde, ama bunu ender haller dışında açık bir şekilde deklare etmeden) meşru görürler. Çağımızın barbarlaşması hem iyi hem de kötü imparatorlukların eseridir ve 'teröre karşı savaş' sloganı da şimdi bu barbarlığın değirmenine su taşımaktadır.

Demokrasiyi yayma harekâtı, evrensel değerlerin bütünlüğünü tehlikeye sokmanın yanı sıra başarılı da olamayacaktır. 20. yüzyıl, gerek devletlerin basitçe dünyaya yeni bir şekil veremeyeceklerini ya da tarihsel dönüşümleri kestirmeden gerçekleştiremeyeceklerini, gerekse kurumları sınırlardan taşıyarak kolayca toplumsal değişimler sağlayamayacaklarını ortaya koymuştur. Teritoryal ulus-devletler saflarında bile etkili demokratik yönetimin koşullarının sağlanmasına; başka bir ifadeyle, ülke içindeki gruplar arasında meydana gelen çatışmalara uygun çözümler bularak meşruiyet, rıza ve beceri kazanmış olan devletlere çok ender olarak rastlanmıştır. Oysa, böylesi bir konsensüse sahip olmayan tek bir egemen 'halk'ın varlığından söz edilemez, dolayısıyla meşruiyeti aritmetik çoğunluklarda aramanın fazlaca bir manası yoktur. Böylesi bir konsensüs -ister dinsel, isterse etnik temelde, ya da her iki kapsamda birden- yoksa, ya demokrasi askıya alınmış (Kuzey İrlanda'daki demokratik kurumlara bakıldığında göreceğimiz gibi), ya devlet bölünmüş (Çekoslovakya'da olduğu gibi), ya da top-

lum kalıcı bir iç savaşa sürüklenmiş (Sri Lanka'da olduğu gibi) demektir. 'Demokrasiyi yaymak' etnik çatışmaları iyice körüklemenin yanı sıra, hem 1918'den hem de 1989'dan sonra, kasvetli bir geleceğe ebelik ettiği kehanetini doğrulayarak, çokuluslu ve çoktoplumlu bölgelerde devletlerin dağılması sonucunu doğurmuştur.

Standartlaştırılmış Batı demokrasisini yayma çabaları, zaten çok sınırlı olan başarıya ulaşma şansı bir tarafa, temel bir paradoksun aleyhine işlemesi gibi bir gerçekle de karşı karşıyadır. Bu hedef, en küçük birimlerde dahi, zamanımızın tehlikeli ulus-aşırı problemlerine çözüm olarak düşünülmemiştir. İnsan hayatının gün geçtikçe daha büyükçe kısımları artık seçmenlerin etki alanının dışına çıkmış durumdadır; gerçekten, insan hayatının giderek daha fazla kısmını ilgilendiren kararlar artık hiç seçmen tabanına dayanmayan, veya en azından hiçbir demokratik prosedürle ilgisi olmayan, ulus-aşırı kamusal ve özel birim ve odaklarca alınmaktadır. Kaldı ki seçim demokrasisinin, ulus-devletler gibi siyasal birimler dışında etkili bir şekilde işleyemeyeceği ayan beyan ortadadır. Dolayısıyla güçlü devletler, bugünün zorlu meselelerine çözüm bulmakta dahi yetersiz saydıkları bir sistemi yaymaya çalışmaktadırlar.

Bunun kanıtı Avrupa'dır. Avrupa Birliği gibi bir organ, tam da az sayıdaki (sayının bir miktar artması bu durumu değiştirmeyecektir) üye hükümetler dışında bir seçmen kitlesi bulunmadığı için, güçlü ve etkili bir yapıya doğru gelişme potansiyeline sahip olabilmektedir. Avrupa Birliği, 'demokrasi açığı' olmadan hiçbir yerde etkili olamaz ve kendi parlamentosuna bir gelecek bulamaz, zaten ortada bir 'Avrupa halkı' da yoktur; var olan, 2004 yılında yapılan Avrupa

Parlamentosu seçimlerinde yarısından fazlası seçim sandığına gitmeye tenezzül buyurmamış 'üye halklar' toplamından ibarettir. 'Avrupa' şu anda işleyen bir varlıktır, ancak kendi üye devletlerinden farklı olarak, halka dayalı bir meşruiyetten ya da seçimle gelen bir otoriteden yoksundur. Avrupa Birliği'nin, hükümetler arasındaki müzakerelerin ötesine geçer geçmez ve üye devletlerde demokratik kampanyalar örgütlenmesi aşamasına gelir gelmez çeşitli sorunlarla yüz yüze gelmesinde asla şaşırılacak bir yön yoktur. Demokrasi, ne kadar arzu edilir bir şey olursa olsun, küresel ya da ulus-aşırı problemleri çözmenin etkili bir aracı değildir.

Demokrasiyi yayma çabaları daha dolaylı bir şekilde de tehlikelidir: Bu çabalar, demokratik yönetim biçiminden faydalanmayanlarda, sadece doğrudan faydalananlara uygun bir yönetim olduğu yanılsamasını da doğurur. Oysa böyle bir şey söz konusu olabilir mi? Irak'ta savaşa girme doğrultusundaki gerçek kararların, tartışma götürmez derecede demokratik hüsnüniyeti en az iki devlette, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de nasıl alındığı konusunda az buçuk bir şeyler biliyoruz. Seçim demokrasisi ve temsili meclisler, aldatmaya ve saklamaya dayalı karmaşık sorunlar yaratmanın dışında, kararların demokratik yollarla alınması konusunda en ufak bir güvence vermezler. Kararlar hep özel ve gizli olarak küçük gruplarca alınmıştır ve bu yöntem, aynı kararların demokratik olmayan hükümetlerce alınması durumunda izlenecek olan prosedürden çok farklı değildir. Bereket versin, medyanın bağımsızlığı İngiltere'de kolay kolay safdışı bırakılamazdı. Ancak yine de belirtmek gerekir ki, etkili ölçüdeki bir basın özgürlüğünü, yurttaş haklarını ve bağımsız yargıyı teminat altına alan şey, seçim demokrasisi değildir.

8
TERÖR

20. yüzyılın sonlarında siyasal terörün doğası değişti mi? Dilerseniz önce, şimdiye kadar barış içinde yaşamış olan bir adada, dini ve ideolojisi şiddete aklın alabileceği derecede aykırı düşen Budist Singala çoğunluğu ile yüzyıllar önce Güney Hindistan'dan göç etmiş veya 19. yüzyılın sonunda tarım emekçisi olarak gelmiş Tamil azınlığının (ki onların Hinduizmi de şiddete cevaz vermez aslında) yaşadığı Sri Lanka'da şiddetin beklenmedik şekilde tırmanışını ele alarak başlayayım. Sri Lanka'daki anti-emperyalist hareket fiilen ne militandı, ne de çarpıcı derecede etkili; ülke sessiz sakin bir yoldan, Hint bağımsızlığının bir yan ürünü olarak özgürlüğüne doğru gidiyordu. Sömürge Sri

Lanka'da küçük çaplı bir komünist parti gelişirken, oldukça tuhaf bir şekilde, ondan çok daha geniş kitlesi olan, Batılılaşmış elit kesimin eğitimli ve karizmatik üyelerince yönetilen bir Troçkist parti vardı. Bu partilerin ikisi de, iyi Marksist akımlar olarak, terörizme karşıydılar. Fiilen girişilmiş tek bir ayaklanmadan söz edilemezdi. Bağımsızlıktan sonra ülke yine sessiz sakin bir şekilde, nüfusun hem ömür süresi hem de refahı açısından mükemmel bir tercihle ılımlı bir sosyalist yol tutturmuştu. Kısacası, 1970'lerden önceki Sri Lanka, Asya standartlarına göre, Latin Amerika'daki (1970'lerden önceki) Uruguay ve Kosta Rika gibi ender rastlanan bir uygarlık ülkesiydi. Bugünse baştan aşağı kana bulanmış durumdadır.

Eğitim isteyen mesleklerde aşırı temsil edilen bir oranla nüfusun yüzde 25'ini oluşturan bir azınlık olan Tamiller, 1950'li yıllarda ülkenin idari dili olarak Singalaca yerine İngilizce'yi kabul eden Singala rejimine karşı koyu bir öfke ve hınç duymuşlardı. 1970'lerde ayrılıkçı bir Tamil hareketi, tabii güneydeki Hindistan devletinin desteğini de alarak, 1980'lerin ortalarından beri etkili bir iç savaş yürütmekte olan bugünkü Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları'nın atalarını diyebileceğimiz silahlı örgütler oluşturdu. Bugün ayrılıkçı Tamil hareketinin dünya çapında en çok tanınmasına vesile olan tarafı, bombalı intihar eylemlerinin büyük öncülerinden biri ve herhalde en geniş çaplı uygulayıcıları olmalarıdır (üstelik, ideolojileri sekülarist olduğu için, alışılmış dinsel dürtüler de söz konusu olmamıştır bu eylemlerde). Gerçi Tamiller ayrılmayı başaracak kadar güçlü değillerdir, fakat Sri Lanka ordusu da onları askeri bakımdan yenemeyecek kadar zayıftır. Gelgelelim, her iki kampta da görülen

inatçı ve uzlaşmaz eğilimler, üçüncü tarafların (Hindistan, Norveç) bir anlaşmaya arabulucuk etme yönündeki çeşitli girişimlerine rağmen savaşın sürmesine sebep olmaktadır.

Bu arada, çoğunluğu oluşturan Singala toplumunda iki gelişme meydana gelmiştir. Birincisi, etnik-dilsel gerilimler, Budizme ve (Singala dilinin Hint-Avrupa kökenli, 'Aryan' olduğu vesilesiyle) ırksal üstünlüğe dayalı bir milliyetçi ideoloji şekline bürünen güçlü bir Singala tepkisi doğurmuştur. Oldukça tuhaftır ki, bu ırkçılık Hindu Hindistan geleneği doğrultusundadır ve zaten Sri Lanka'da, Pakistan'da olduğu gibi, resmi eşitlikçi yüzeyin altını kazıdığınızda eski Hindu kast sisteminin izleri hâlâ seçilebilmektedir. Aynı zamanda, 1970'lerin başlarında, esasen eğitimli olup, iş bulamayan ve yaşlı sosyo-politik seçkinlere büyük hınç besleyen, Maoculuk esintilerinin yanında Castrocu eğilimlere sahip Singala gençliğine dayalı bir solcu örgüt olan JVP, önemli bir ayaklanmaya öncülük etmişti. Fakat bu ayaklanma şiddetle bastırılmış ve çocuk denecek yaştaki çok sayıda genç bir süreliğine hapse atılmıştı. İşte, 1968 tipindeki bu gençlik isyanının kalıntılarından, asıl olarak Singala köylerine dayalı ve kendi orijinal Maoculuğunu ateşli bir Singala Budist-ırkçı şovenizmle kaynaştıran militan bir terörist örgüt ortaya çıktı. Ve bu örgüt, 1980'li yıllarda siyasal rakiplerine karşı sistematik bir suikast kampanyası başlatarak, yüksek siyaseti son derece riskli bir faaliyet haline getirdi. (Daha yeni emekliye ayrılmış olan Sri Lanka cumhurbaşkanı, eski başbakanlardan olan babasıyla kocasının, gözlerinin önünde suikasta kurban gittiğine şahit olmuş, ayrıca kendisini öldürmeye yönelik benzeri girişimlerde bir gözünü kaybetmişti.) Terör sistematik bir şe-

kilde, kırsal bölgelerdeki köylerle kasabalarda denetimi elde tutmak amacıyla da kullanılıyordu.

1980'li yılların Peru'sunda görülen Maocu Sendero Luminoso (Aydınlık Yol) hareketindeki gibi, JVP yönetiminin ne ölçüde ilk başta sağlanan kitle desteğine dayandığını, terörün bu desteği ne derecede soğutup ortadan kaldırdığını ve yine terörün hükümetin baskılarına duyulan hınçtan ne ölçüden beslenmeyi başardığını veya devrimcilere şüpheyle bakılmasına sebep olduğunu bilmek imkânsızdır. Burada açık olan iki nokta vardır. JVP, kadrolarını onların eğitimli mensupları arasından topladığı emekçi kırsal Singala nüfusunun değişik kesimleri arasında bir kitle tabanına sahipti. Yine JVP, çoğu Latin Amerika'da *sicarios*, seri katiller diye tabir edilen kişilerce gerçekleştirilen bir dizi öldürme eyleminin arkasındaki güçtü. Fakat JVP'nin iktidar şansını da aslında aynı etken, Latin Amerika'daki 'kirli savaşlar'ın muadili olan, asilerin liderleriyle kadrolarını fiilen temizlemeyi hedefleyen karşı harekâtlar ortadan kaldırmaktaydı. 1990'ların ortalarına gelindiğinde, yaklaşık 60 bin kişinin bu çatışmalarda kurban düştüğü tahmin ediliyordu. JVP, 1960'ların sonlarına dayanan kökenleri itibariyle, resmi Sri Lanka politikasının kâh içine giriyor, kâh dışında kalıyordu.

Sri Lanka'nın, 20. yüzyılın sonunda siyasal şiddetin çarpıcı bir artış göstermesi ve mutasyon geçirmesi sürecinin örneklerinden sadece birisi olduğu biliniyor olsa gerektir. Başka ve daha önemlisi, bir küçük grup terörizmi yöntemi olarak ayrımsız cinayetlerinin sayısının kabarması ve bu cinayetlerin teorik açıdan meşru görülmesi eğiliminin yaygınlaşmasıdır. Oysa bu tür eylemler daha önceki terörist

hareketlerce -ender istisnalar dışında- mahkûm edilirdi; İspanya'daki ETA ve IRA gibi daha yeni dönemin hareketleri de böylesi eylemlerden hep uzak dururlardı. Müslüman dünyasındaysa, 1970'lerin başlarında Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütü'nden kopan, aşırılık yanlısı ve El Kaide-öncesi ayrılık hareketleri teolojik gerekçelere sarılma eğilimindeydiler (sözgelimi, oldukça kısıtlı bir çerçevesi olan ortodoks yoruma bağlı kalanlar dışındakiler 'dönme' sayılıp rahatlıkla öldürülebilirlerdi). Usame bin Ladin'in dini danışmanının, masumların öldürülmesine fiilen cevaz veren fetvası, 1992 yılı sonuna kadar çıkarılmış değildi.[1]

'Niçin' sorusu, böyle bir denemede ele alınamayacak kadar geniş bir kapsama sahiptir; kaldı ki bu sorunun cevabını, Batı toplumlarında toplumsal düzlemde hem görüntü hem de gerçeklik olarak, kabul gören şiddet ya da doğrudan eylem düzeyinde görülen genel yükselişten ayırmak da oldukça güçtür. Üstelik bu tablo, bahsedilen toplumların çoğunda, uygarlığın kendi nihai çöküşünü doğurması beklenen uzunca bir dönemin ardından ortaya çıkmıştır.

Tabii bu noktada, genel toplumsal şiddet ile siyasal şiddetin birbiriyle hiç alakası olmadığını belirtmek epeyce ayartıcı bir sava kapılmak olacaktır, çünkü şahit olunan en koyu siyasal şiddetin önemli bir kısmı, kayda değer şiddet-dışı siyasal ve toplumsal geleneğe sahip olan Sri Lanka ya da Uruguay gibi ülkelerde gerçekleşmektedir. Öte yandan, liberal geleneğe sahip ülkelerde de, gayrı-resmi siyasal şiddetin 20. yüzyılın son üçte birlik kısmında ön plana çıkmış olmasından, buna bağlı olarak da, devle-

1) Yararlandığım kaynak olarak bkz. Lawrence Wright, *The Looming Tower* (Londra, 2006), s. 123-125, 174-175.

tin genellikle daha büyük ölçüde karşı-şiddete başvurmasını körüklemesinden dolayı, bu ikisini birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Diktatoryal ya da otoriteryan rejimlerce idare edilen ülkelerin, nasıl şiddet-dışı gayriresmi politika alanına pek inisiyatif tanımıyorlarsa, buna da pek aldırış ettikleri söylenemez.

Şiddetin genel anlamıyla yükselişe geçmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada iyiden iyiye güç toplamış olan -ve benim başka bir yerde enine boyuna tartışmış olduğum- barbarlaşma sürecinin bir parçasıdır. Barbarlaşmanın artması, özellikle kuvvetli ve istikrarlı devletlerce idare edilen ve (teoride) liberal siyasal kurumlara sahip olan, kamusal söylemin ve siyasal kurumların sadece birbirini dışlayan iki mutlak terim olarak 'şiddet' ile 'şiddet-dışı' arasında ayrım yaptığı ülkelerde çarpıcı boyutlardadır. Kanımca bu, ulusal devletin sahip olduğu, 19. yüzyılın gelişmiş, dolayısıyla teoride olmasa bile pratikçe oldukça yüksek dozda şiddete karşı her zaman toleranslı davranmış devletlerinde (ABD hariç olmak üzere) sivil nüfusun toptan silahsızlandırılmasıyla el ele yürüyen, baskıcı güç tekeline meşruiyet kazandırmanın başka bir yoluydu. 1960'ların sonlarından itibaren devletler, bu güç tekeli ve kaynaklarının belli bir kısmını kaybetmiş, yurttaşları yasalara uymaya zorlayan meşruiyet duygusununsa daha da fazlasını kaybetmiş durumdadırlar.

Liberal retorik, hiçbir toplumun siyasette -yarı-sembolik tezahürler olan grev gözcüleri ya da kitlesel mitinglerde bile- *belli bir ölçüde* şiddete başvurulmaksızın işlemediğini, bu şiddetin dereceleri ve kuralları bulunduğunu teslim etmeye hiçbir zaman yanaşmamıştır; oysa toplumsal ilişkile-

rin dokusunun bir kısmını şiddetin oluşturduğu toplumlardaki herkes bunu çok iyi bilmekte, Uluslararası Kızıl Haç da 21. yüzyılın barbarlaşmış savaşçılarına mütemadiyen bu gerçeği hatırlatıp durmaktadır. El-Kaide'nin ya da 'kutsal kitap yorumcuları'nın teolojik veya hukuksal bahaneleri, tam da onların çiğnedikleri genelgeçer kurallar (Kuran'da öldürmeye getirilen kısıtlamalar ve işkencenin, eziyetin mahkûm edilmesi) toplumların çok derinlerine nüfuz edip kök salmış olduğu için gereklidir. Gelgelelim, yüksek dozda toplumsal şiddete alışık olmayan toplumlar veya toplumsal gruplar kendilerini birdenbire şiddetin içinde bulduklarında, ya da geleneksel şiddete dayalı toplumlarda normal kurallar ihlal edildiğinde, şiddetin kullanılmasına ya da derecesine getirilen yerleşik sınırlamalar bir işlev görebilir. Sözgelimi, benim izlenimime göre, kır hayatıyla davranışlarının genel sertliğinin ortaya çıkmasına imkân tanıyan geleneksel köylü isyanları genellikle çok fazla kanlı eylemler olmamıştır (hatta esas, onların bastırılması sırasında daha fazla kan döküldüğü bile söylenebilir). Bu tür köylü isyanlarında katliamlar işlenmesi ya da zulüm uygulanması söz konusu olduğunda, genellikle belirli kişiler ya da gruplar ve belli mülk sahibi kesimler (mesela, büyük çiftliklerin evleri) hedef alınmıştır. Uygulanan şiddet de genellikle keyfi olmamıştır üstelik, ancak -denebilir ki- her olayın özgüllüğüne bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Rus köylerinde de toptan katliamlara 1917 Devrimi değil, Rus İç Savaşı sebebiyet vermişti. Ne var ki, geleneksel davranışları kısıtlayan frenler boşalınca bunun dehşet verici sonuçlar doğurabileceği herkesçe aşikardır. Kolombiyalı narkogangsterlerin ABD'de çok başarılı olmalarının sebeplerin-

den birisi, benim anladığım kadarıyla, rakipleriyle kapışırken, düşman kamptan kadınlar ve çocukların öldürülmeyeceği yönündeki geleneksel maço uzlaşmasını artık geçerli saymamalarıdır.

Siyasal şiddetin böylesine patolojik bir şekilde yozlaşması, hem asilerin saflarında hem de devlet güçlerinde aynı oranda görülmektedir. Şehir içi hayatında -özellikle gençler arasında- kuralsızlığın giderek çoğalması da bu yozlaşmayı koyultmakta, gerek uyuşturucu kültürünün gerekse silah sahibi olmanın kolaylaşıp yayılması bu vahameti iyice pekiştirmektedir. Aynı zamanda, ulusal ordularda eski zorunlu askerlik uygulamasında azalma eğilimi görülmesi ve tam zamanlı profesyonel askerliğin çoğalması, özellikle de SAS gibi özel seçkin birliklerin sayılarının artması, esasta sivil olarak kalan insanların, sadece güç kullanmayı hedefleyen devlet görevlilerinin birlik olma duygusundan azade bir ruh haliyle davranmalarını sağlamıştır. Bu arada, giderek her yere ulaşan ve her tarafı saran medyaya konabilecek geleneksel sınırların fiilen ortadan kalktığı gözlenmiştir. En aşırı biçimleriyle şiddet olaylarının görüntüleri, sesleri ve anlatımları gündelik hayatın parçası haline gelirken, şiddeti sınırlayan toplumsal denetimler süreç içinde azalıp yok olmuştur. Sovyet Rusya'da ya da en azından uygun krimonolojik verilerin bulunduğu şehirlerde, cinayetlerin yüzde 80-85 civarındaki bir oranı alkolün etkisiyle işleniyordu mesela.

Öte yandan, sınırsız şiddete yol veren daha tehlikeli bir etkenle karşı karşıyayız. Bu da, hem uluslararası hem de ülke içi çatışmalarda 1914'ten beri egemen olan, bir insanın, zafere ulaşmak ya da yenilgiden kaçınmak için mümkün

olan her türlü aracı hem meşru, hem de başvurulmasını zorunlu gösterecek derecede kendi davasını haklı, düşmanının davasını korkunç görmesini sağlayan ideolojik inançtır. Bunun sonucu, gerek devletlerin gerekse isyancıların barbarca pratiklerini ahlâken geçerli saydırmaya kalkışmalarıdır. 1980'lerde, Peru'daki Sendero Luminoso (Aydınlık Yol) örgütünün genç militanlarının, vicdanları rahat olarak köylüleri toplu halde öldürmeye tamamen hazır oldukları görülüyordu: Ne de olsa böyle koşullarda duygu sahibi insanlar olarak değil, bir davanın askerleri olarak hareket ediyorlardı.[2] Yeni gelen acemi askerlere öğretecekleri işkence tekniklerini siyasal tutuklularda deneyen ordu ya da donanma subaylarının da, mutlaka bu konuda özel bir yeteneğe sahip vahşiler veya sadistler olmaları gerekmiyordu. Sakince toplu cinayet işlemeye göre eğitim almış oldukları için, özel sebeplerle birini boğazladığında cezalandırılmaktan kurtulamayan SS subayı örneğindeki gibi,[3] bu durum onların ne yapsalar daha fazla ayıplanmaları gibi bir sonuç doğuruyordu. Geçtiğimiz yüzyılda mega-terörün ciddi bir yükseliş sergilemesi, yalnızca 'kötülüğün sıradanlığı'nın değil, ahlâki anlayışların yerini üstün tutulması gereken mecburiyetlerin alması durumunun da yansımasıydı. Buna rağmen, en azından ilk planda, bu tür davranışların ahlâkdışılığı, onları ortak bir utançta birbirlerine bağlamak amacıyla her birlikteki *bütün* Arjantinli subayların işkenceye katılmasının mecbur tutulabileceği Latin Amerika rejimlerinde

2) Carlos Ivan Degregori vd., *Tiempos de Ira y Amor: Nuevos actores para viejos problemas* (Lima, 1990) 'Aydınlık Yol' (Sendero Luminoso) fenomeni üzerine mükemmel bir kaynaktır.
3) Martin Pollack, *The Dead Man in the Bunker* (Londra, 2006), önemli bir SS subayının hayatı ve kariyeriyle ilgili bir çalışmadır.

kabul edilebiliyordu. Zaten asıl korkulması gereken durum, 21. yüzyılda bu tür eğilimlerin son derece rutin bir hal almış olmasıdır.

Barbarlığın yükselişe geçmesi sürekli ancak eşitsiz bir süreçtir. Barbarlık en tepe noktasına 1914 ile 1940'ların sonları arasındaki iki dünya savaşını kapsayan çağda ve onların akıbetleri olan Hitler ve Stalin'in uygulamalarında görülen insanlıkdışılığın en bariz döneminde çıkmıştı. Soğuk Savaş çağı birinci ve ikinci dünyalarda, gelişmiş kapitalist ülkelerle Sovyet bölgesinde belirgin bir iyileşme doğururken, Üçüncü Dünya'daki manzara hâlâ eskisi gibiydi. Şüphesiz bu tablodan barbarlığın gerilediği anlamı çıkmazdı. Örneğin Batı'da, resmi eğitim görmüş işkencecilerin çoğalmasına, ayrıca tarihte eşi rastlanmadık bir dalgayı temsil eden Latin Amerika askeri rejimlerine ve Akdeniz ülkelerinin kendi yurttaşlarına karşı 'kirli savaşlar' açmalarına hep bu devirde, 1960 civarı ile 1985 arasındaki yılları kapsayan dönemde rastlanmıştır. Oysa daha sonra birçok insan, 1989'daki büyük değişimin ardından, 20. yüzyılı boğan dinsel savaşlar sisinin dağılacağı -ve onun beraberinde getirdiği büyük barbarlık bataklığının kurutulacağı- umuduna kapılmıştı. Ne yazık ki böyle bir şey olmadı, bu beklentiler gerçekleşmedi. İnsani ıstırapların toplam ölçeği 1990'lı yıllarda dramatik oranlarda artış gösterirken, seküler ideolojilerin beslediği dinsel savaşlar da, dinsel fundamentalizme dayalı haçlı seferleri ve karşı-haçlı seferlerinin çeşitli biçimleriyle iyice şiddetlendi ya da yerini onlar aldı.

Devletlerin içinde dökülen kanları ve meydana gelen yıkımları, ayrıca devlet destekli savaşları (örneğin, Vietnam, 1970'li yıllarda Afrika'da ve Afganistan'da süper-güçleri do-

laylı olarak karşı karşıya getiren ihtilaflar, Hindistan-Pakistan ve Irak-İran savaşları) bir tarafa bırakacak olursak, 1960'lardan beri siyasal şiddette ve karşı-şiddette büyük bir kabarış olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, en iyi ifadesiyle 'neo-Blanqizm' denen eğilimin, yani kendi kendilerini seçmiş ve genel olarak küçük elit grupların, rejimleri devirme ya da ayrılıkçı milliyetçi grupların silahlı eyleme başvurarak amaçlarına ulaşma girişimlerinin canlanışıydı. Fakat bu durum büyük ölçüde, esasen orta sınıf kökenli ve genel olarak (Kuzey İrlanda'yı istisna tutarak) üniversiteler dışında halk desteğinden yoksun olan bu tür grupların (Federal Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu) daha çok medyaya cazip gelen terörist eylemlere bel bağladıkları, ama aynı zamanda, ülkelerinin yüksek siyasetini istikrarsızlaştıracak derecede hedefi iyi belirlenmiş darbeler (1973'te ETA'nın Franco'nun yerini alacak kişiyi öldürmesi ve 1978'de Kızıl Tugaylar'ın İtalya başbakanı Aldo Moro'yu kaçırıp öldürmesi gibi) indirmeye kalkışabildikleri batı Avrupa'yla sınırlıydı. Latin Amerika'daysa bu tür gruplar öncelikle gerilla faaliyetlerine girişiyorlar ve kalabalık birimlerce (genellikle uzak sınır bölgelerinde) silahlı operasyonlar düzenliyorlar, fakat bazı yerlerde (Venezüela, Uruguay) şehirlere de iniyorlardı. Üstelik bu silahlı operasyonların bir kısmı oldukça ciddiydi: Arjantin'deki Montonero isyanını izleyen üç yıl içinde, düzenli ve düzensiz güçler 1.642 kayıp (ölü ve yaralı) verdirmişlerdi.[4] Bu grupların, kayda değer bir halk desteğinin yalnızca başarı için değil, hayatta kalma açısından da elzem olduğu kırlarda yü-

4) Juan Carlos Marín, *Los Hechos Armados: Argentina 1973-76* (Buenos Aires, 1996), s. 106.

rütülen gerilla savaşıyla sınırlı kaldıkları açıkça görülüyordu. Bu arada, yabancıların Küba modeline dayanarak gerilla hareketi kurma yönündeki girişimleri Güney Amerika'nın her yerinde (merkezi hükümetin idari birimleriyle silahlı güçlerinin ülkenin büyük kısmını denetleyemediği Kolombiya dışında) büyük bir fiyaskoyla neticelenmişti.

Ancak 1980'li yılların sonlarına doğru kendi başına bir olgu haline gelip, 1990'larda sivil hayatta büyük kargaşalar doğuran ve devletleri çöktüren devlet destekli savaşlar, asıl olarak etnik ve dinsel mezhep kökenlidir. Afrika, İslamiyet'in batı bölgeleri, güney ve güneydoğu Asya ile güneydoğu Avrupa bu nitelikteki çatışmalardan etkilenen asıl bölgeler oldu. Latin Amerika etnik ve dinsel çatışmaların sıçramadığı bir bölge olarak kalırken, doğu Asya ve Rusya Federasyonu (Çeçenistan dışında) neredeyse hiç etkilenmedi, Avrupa Birliği ise yalnızca yükselen bir dalga olan fakat henüz kan dökülme noktasına gelmeyen yabancı düşmanlığı üzerinden bu deneyimi yaşadı. Başka yerlerdeyse siyasal şiddet dalgası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülmemiş ölçekte katliamlar ve sistematik soykırımın canlanmasına yakın sonuçlar doğurdu. Genellikle kitlesel halk desteğinden yoksun kalan Avrupalı neo-Blanqistlerden farklı olarak, bu dönemin eylemci grupları (El-Fetih, Hamas, Filistin İslami Cihad, Hizbullah, Tamil Kaplanları, Kürdistan İşçi Partisi PKK, vb.) ancak kendi tabanlarının kitlesel desteğine güvenebilirler ve sürekli asker kaynağı olarak bu destekten yararlanabilirlerdi. Bu yüzden, bireysel terör eylemleri (Filistin'deki gibi, işgalci devletin ezici askeri üstünlüğü karşısında veya en iyi ihtimalle, Sri Lanka'daki gibi, düşmanın muazzam üstün silahlarına karşı iç savaşlarda tek

mümkün yol olması dışında) söz konusu hareketlerin odağında yer almıyordu.

Bu noktada, genellikle olağanüstü bir eylem olduğunu kanıtlayan şekilde dönemin önemli bir yeniliği daha ortaya çıkacaktı: intihar bombacısı. Yöntem olarak doğuşu itibariyle, şehitliği idealleştiren Şii İslam'ın güçlü ideolojisini taşıyan 1979 İran Devrimi'nin yan ürünü olan intihar bombaları, ilk defa 1983'te, Lübnan'daki Hizbullah tarafından Amerikalılara yönelik olarak devreye sokulmuştu. Eylemin etkili olduğu o kadar açıktı ki, hızla 1978'de Tamil Kaplanları, 1993'te Filistin'de Hamas, 1998 ile 2000 yılları arasındaki dönemde El-Kaide ve Keşmir ile Çeçenistan'daki diğer İslami aşırılık yanlılarınca benimsendi.[5] Aynı dönemde bireysel ve küçük grup terörizminde görülen diğer en çarpıcı gelişme, siyasal suikastların etkili bir şekilde canlanmasıydı. Üst düzey siyasal cinayetlerin ilk altın çağı 1881'den 1914'e kadar geçen dönemse, ikinci altın çağı da 1970'lerin ortalarından 1990'ların ortalarına kadar geçen dönem olacaktı: Mısır'da Sedat, İsrail'de Rabin, Hindistan'da Rajiv Gandhi ve Bayan Gandhi, Sri Lanka'da bir dizi lider, İspanya'da Franco'nun muhtemel halefi, İtalya ve İsveç'te başbakanlar (İsveç'teki cinayetin siyasal sebeple işlenmiş olması henüz kesinlik kazanmamıştır gerçi). Yine, 1981'de Papa II. John Paul'e ve Başkan Reagan'a yönelik ölümle sonuçlanmayan saldırılar düzenlenmişti. Ancak bu eylemlerin sonucu -İsrail, İtalya ve belki İspanya'da kayda değer siyasal etkiler doğursa bile- hiçbir şekilde devrimci bir nitelik taşımayacaktı.

5) Burada, Diego Gambetta'nın argümanını benimserken, onun şu çalışmasındaki bilgilerden yola çıkıyorum: Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions* (Oxford, 2005).

Bununla birlikte, televizyonun her tarafa yayılması, doğrudan karar alma mercilerindekileri değil de medyada azami etkiyi doğuracak şekilde siyasal düzlemde daha etkili eylemleri körüklemiştir. Her şey bir yana, ABD'nin 1980'lerde Lübnan'da, 1990'larda Somali'de ve -işin gerçeği- 2001'den sonra Suudi Arabistan'daki resmi askeri varlığını bu tür eylemler sona erdirecekti. Barbarlaşmanın tatsız işaretlerinden birisi, teröristlerin, dünya ekranlarına ulaşma koşuluyla, sıradan insanlara yönelik toplu cinayetlerin, çoğu ünlü ya da sembolik hedeflere yönelik bombalı eylemlerden bile daha fazla manşet değeri taşıdığını keşfetmeleridir.

Şimdi içinde bulunduğumuz yüzyılın başına egemen olmuş görünen üçüncü aşamada, siyasal şiddet sistematik bir şekilde (gerek Başkan George W. Bush yönetimindeki ABD'nin politikalarından, gerekse 19. yüzyıl sonu anarşizminden sonra herhalde ilk defa bilinçle ulus-aşırı eylemlere girişen bir terörist hareketin kurulmuş olmasından dolayı) küresel çaplı bir nitelik kazanmıştır. Bu noktada da kitlesel halk desteği yine önemsiz bir hale gelmektedir. Asıl El-Kaide belli bir yapıya sahip, seçkin bir örgüt olarak kurulmuş görünüyordu, fakat bu örgüt daha sonra, küçük, birbirlerinden yalıtılmış hücrelerin hiçbir halk desteği olmadan, ya da doğrudan herhangi bir desteği olmadan eyleme geçecek şekilde tasarlandığı, tek merkezden idare edilmeyen bir hareket olarak faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu gruplar için teritoryal bir üs olması da gerekmiyordu. El Kaide -ya da ilham kaynağını ondan alan İslami hücrelerden oluşan esnek şebeke- bu sayede, Afganistan'daki üssünü kaybettiği halde ve Usame bin Ladin'in liderliğinin etkisi marjinalleşmesine

rağmen ayakta kalabilmişti. Küresel resme uydurulamayan (Sri Lanka, Nepal ve Kamboçya'daki süregen çatışmalar veya Afrika'nın başarısız kalmış ya da başarılı olmayı becerememeyen devletlerinde yaşanan sorunlar gibi örnekleriyle) iç savaşların veya diğer çatışmaların, Batı'da ancak aralıklı olarak bir karşılık bulması da aynı dönemin karasteristik özelliklerinden birisini oluşturmaktadır.

Sözünü ettiğim yeni hareketlerin ayırt edici yanını oluşturan iki özellikten bahsedebilirim burada. Birincisi, bu yeni hareketler, onlar adına eyleme geçtikleri iddiasında oldukları kitlelerin pasif sempatisini kazandıkları durumlarda bile küçük azınlıklardan oluşuyordu ve karakteristik faaliyet tarzları da küçük grup eylemlerine uygundu. Geçici IRA'nın 'aktif hizmet birimi' denen gruplarının bile bir seferde 200-300 kişiden daha fazla kişiyi bir araya toplayamadığı bildirilmektedir; kaldı ki ben de, İtalya'da Kızıl Tugaylar'ın ya da Bask bölgesindeki ETA'nın daha büyük oldukları iddialarına hep şüpheyle yaklaşıyorum. Uluslararası terörist hareketlerin en heybetlisi olan El Kaide, Afgan günlerinde bile herhalde 4 bin kişiden daha kalabalık değildi.[6] Bu hareketlerin ikinci ayırt edici özelliği, Kuzey İrlanda gibi ender istisnalarla, "ait oldukları topluluğun diğer üyelerinden ortalama olarak daha eğitimli olmaları ve daha üst bir toplumsal arkaplandan gelmeleridir".[7] 1990'larda Afganistan'da eğitim görmeye giden El Kaide gönüllüleri, "hemen hepsi aile çocuğu olup orta ve üst sınıftan gelen... çoğu üniversite eğitimi almış, doğa bilimlerine ve mühendisliğe karşı güçlü önyargılar besleyen ve

6) Gambetta, *a.g.y.*, s. 260.
7) Gambetta, *a.g.y.*, s. 270.

çok azı dini okulları bitirmiş kişiler" olarak tanımlanıyorlardı.[8] Mülteci kamplarından gelen yüksek oranı dahil işgal altındaki topraklarda yaşayan nüfusu temsil ettikleri Filistin'de bile, intihar bombacılarının yüzde 57'si en az lise eğitimi almıştı (oysa aynı yaş grubuna ait toplam nüfusun sadece yüzde 15'i lise öğrenimi görmüştü).[9]

Bu gruplar, küçük olmakla birlikte, hükümetlerin onlara karşı görece, hatta kesinlikle müthiş bir karşı-kuvvet kullanmalarını gerektirecek kadar etkiliydiler. Yalnız bu noktada, birinci ve ikinci dünyalar arasında ilginç bir farklılık bulunduğunu belirtmekte fayda görüyorum: Komünist rejimlerin oluşturduğu ikinci dünya, varlıkları süresince, çöküşün eşiğine geldikleri aşamada bile, fiilen paramparça olup dağılana değin bu tür hareketlerle hiç karşı karşıya kalmamıştı. Genel olarak bakıldığında, en azından Avrupa'da, burada ele alınan dönemlerin ilk ikisi boyunca yeni siyasal şiddet, bazen histeriye varmasına ve ciddi ölçüde -özellikle devlet polisince, ayrıca resmi ve gayri-resmi güçlerle- aşırı kuvvet kullanmaya dönüşmesine rağmen, karşısında hep sınırlı bir güç bulmuştu ve anayasal yönetimlerde ciddi bir kesintiye yol açmamıştı. Bunun sebebi, Avrupa'daki hareketlerin ulusal rejimlere ciddi bir tehdit oluşturması mıydı acaba? İşin gerçeği, bu hareketlerin ciddi tehdit oluşturacak güce ulaşamadıkları doğrudur; ayrıca, Kuzey Irlanda ve Bask ülkelerindeki ulusal ayrılıkçı hareketler IRA'nın ve ETA'nın silahlı baskısıyla siyasal açıdan amaçlarına daha fazla yaklaşmış olsalar da, hâlâ o güçte değillerdir. Ayrıca, Avrupa polisi ve gizli servislerinin bu ha-

8) Wright, *a.g.y.*, s. 301.
9) Gambetta, *a.g.y.*, s. 327-328.

reketlerin birçoğunun, bilhassa IRA'nın (ayrıca, muhtemelen İtalya'da Kızıl Tugaylar'ın) saflarına sızacak kadar etkili oldukları ve halen bu yeteneklerini kaybetmemiş oldukları de herhalde doğrudur. Öte yandan, gerek İrlanda'da gerekse İspanya'da 'bilinmeyen resmi odaklar'ın bazı acımasızca karşı-terörizm harekâtlarına rağmen, bu bölgede Latin Amerika'da rastladığımız sistematik işkence ve terör olaylarıyla aynı ölçek ve derecede karşılaşmamış olmamız kayda değer bir noktadır. Latin Amerika'da karşı-terörün ölçüsü -Peru'daki Aydınlık Yolcular'ın giriştirdikleri türden vahşetler dikkate alındığında bile- isyancıların siyasal şiddetini kat kat aşmaktaydı.

Söz konusu 'kirli savaşlar' bu türde grupları hedef almıştı ve genellikle azınlık teröristlerinkiyle aynı ayarda, küçük profesyonel uzman gruplarca yerine getiriliyordu. Bu yüzden Latin Amerika'da işkenceci rejimlerin hedefi, siyasette patolojik bir yozlaşma söz konusu olmadığı sürece, genellikle sıradan insanları yıkıcı faaliyetlerde bulunmaktan caydırmaya değil, daha somut bir şekilde aktivistlerden grupları hakkında bilgi toplamaya yönelikti. Kaldı ki, ölüm mangalarının caydırıcı olmak gibi bir niyetleri yoktu; onların asıl amacı, hukuksal gecikmelerden ya da beraat etme riskinden faydalanmalarını istemeden suçlu gördükleri kişilerden doğrudan kurtulmaktan başka bir şey değildi. Muhalif görülen bütün bir halka karşı teröre başvurmak -apartheid Güney Afrikası'nda ve Filistin'de olduğu gibizaten yeterince vahşiyken, bu şekilde iyice acımasız bir dehşet ortamı yerleştirilmek istenmekteydi. Örneğin, ikinci İntifada'dan sonra Filistin'de öldürülen insanların sayısı bile, Pinochet Şili'sinde 'kaybolan' insanların sayısından ke-

sinlikle daha azdı. Anlaşılacağı üzere, barbarlaşma, günde ancak bir-iki ceset çıkan ve bu çerçevede doğrudan manşete fırlayan katliam düzeyinin altında kalan baskı uygulamalarından çok daha öte boyutlara ulaşmış durumdadır. Buna rağmen, Kolombiya ve Peru gibi ülkeler kendi ülkelerindeki kır gerillası hareketleriyle, alışılmadık derecede sert karşılıklar vererek başa çıkmaya çalışmaktadırlar.

2001 Eylül'ünden bu yana 'teröre karşı savaş'ın küreselleşmesi ve uluslararası ihtilaflar konusunda şimdiye değin genel kabul gören kurallar ve uzlaşmaları 2002'de resmen hükümsüz ilan eden büyük bir gücün silahlı dış müdahalesinin canlanması, yukarıda kaba hatlarıyla ortaya koyduğumuz durumu daha da vahim bir hale getirmiştir. Yeni uluslararası terörist şebekelerin gelişmiş dünyadaki (ayrıca, Asya'daki) istikrarlı devletlerin rejimlerinin önüne çıkardığı gerçek tehlike, halen ihmal edilebilir boyutlardadır. Londra'da ya da Madrid'de toplu ulaşım sistemlerine konan ve birkaç yüz kurbanın canını alan bombalar, henüz büyük bir şehrin normal işleyişini birkaç saatlik kesinti dışında esastan bozup aksatabilecek ölçeğe gelmemiştir. New York'taki 11 Eylül katliamı gibi dehşetengiz bir eylem bile ABD'nin uluslararası gücünü ve iç yapısını ciddi biçimde etkileyebilmiş değildi. İşlerin seyri daha kötü doğrultuda değişmişse, bunun sebebi teröristlerin eylemleri değil, ABD hükümetinin eylemleridir. Dünyanın en büyük demokrasisi olan Hindistan, istikrarlı bir devletin direnme kapasitesine iyi bir örnektir. Hindistan, son yirmi yılda iki liderini suikastta kaybetmiş olmasına ve Keşmir'de süren düşük yoğunluklu savaşı bitirememesine karşın, kuzeydoğu eyaletlerindeki gerilla hareketlerinin genişçe bir kesimi ile kabile böl-

gelerindeki Marksist-Leninist (Naksalit) asilerin hiçbiri, oldukça düzgün işleyen istikrarlı bir devleti temelden sarsmanın rüyasını bile görememektedirler.

Terörist hareketlerin şu aşamadaki durumlarının göreli ve mutlak zayıflığını bu çerçevede açıklayabiliriz işte. Bunlar belirtilerdir, ama kayda değer tarihsel unsurlar değillerdir. Sahip oldukları silahlar ve kullandıkları taktiklerdeki değişikliklerden dolayı küçük grupların, hatta bireylerin kişi başına eskisinden çok daha fazla zarar verebilecek duruma gelmeleri veya bazı terörist grupların savunduğu ya da onlara atfedilen ütopyacı hedeflerin varlığı da bu genel tabloyu değiştirmeye yetmez. İstikrarlı rejimleri olan istikrarlı devletlerde faaliyet gösteren ve nüfusun maddi kesimlerinden ciddi bir destek toplayamayan bu grupların varlığı, askeri değil, polisiye bir sorundur. Küçük grup terörizmi (El Kaide'nin bazı kollarının Irak direnişinde yer alması gibi) genel bir muhalefet hareketinin parçasını oluşturduğunda bile, bunlar o genel hareketin ana gövdesini ya da askeri bakımdan etkili bir kolunu değil, o genel hareketin marjinal eklentilerini oluşturabilirler ancak. İsrail'deki Filistinli intihar bombacıları ya da Londra'daki bir avuç genç Müslüman fanatik gibi kendilerine sempatiyle bakan bir topluluğun bulunmadığı yerlerde faaliyet gösteren gruplar söz konusu olduğundaysa, onların eylemleri en fazla propaganda değeri taşıyabilir. Ayrıca bu, şüphesiz ki küçük grup terörizmiyle mücadele etmek için ciddi uluslararası polisiye tedbirler alınmamasını gerektirmez; her şeyden önce, gelecekte bir zamanda bu tür grupların bir nükleer silaha ulaşma ve onu kullanma kapasitesine sahip olma ihtimalleri bulunması gibi bir teh-

likenin varlığı bile bu tedbirleri kaçınılmaz ve zorunlu kılmaktadır. Küçük terörist grupların istikrarsız ya da dağılmakta olan ülkelerde -özellikle de Hindistan'ın batısındaki Müslüman dünyasında- yürüttükleri ve esasen yıkıcı nitelikteki siyasal potansiyel açık bir şekilde çok daha ciddidir, ama kitlesel dinsel seferberliğin barındırdığı siyasal potansiyelle de karıştırılmamalıdır.

Bu tür küçük hareketlerin, bilhassa büyük Batı kentlerindeki ve gerek hükümetin gerekse medyanın, karşı grupların eylemlerinin azami derecede tanınmasını sağlayarak kendi işlerine yarayacak bir korku iklimi yaratmak için birleştikleri zamanlarda, sıradan insanları fazlasıyla huzursuz ediyor olması anlaşılabilir bir durumdur (2001'den önce, hükümetlerin bu tür hareketler -ETA, Kızıl Tugaylar, IRA- karşısında benimsedikleri standart ve tamamen rasyonel yaklaşımların, onları mümkün olduğunca 'tanınma oksijeninden mahrum bırakmak' yönünde olduğunu hatırlamak bile güçleşmiştir). Burada söz konusu ettiğim atmosfer, bir akıldışı korku iklimidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin şu anki politikası, kendi küresel gücünün genişlemesi ve kullanılmasını meşru kılacak 'düşmanlar' icat ederek, Soğuk Savaş'ın kıyametvari dehşetini -aslında ihtimal dahilinde bile olmadığı bir zamanda- canlandırmaya çalışmak yönündedir. Tekrarlıyorum, 'terör'e karşı savaş'ın doğurduğu tehlikelerin kaynağı, Müslüman intihar bombacıları değildir.

Tabii ki burada ana hatlarıyla çizdiğim genel tablo, hiçbir şekilde gerçek küresel krizin -ki siyasal şiddetin kökten dönüşmüş halleri bu krizin dışavurumlarıdır- boyutlarını küçültmeyi amaçlıyor değildir. Şiddetin tezahürleri, insan hayatı ve toplumunda her insanın ömür süresince tecrübe-

leriyle izlemiş olabileceği en hızlı ve dramatik dönüşümün, toplumun her düzeyinde meydana getirdiği derin toplumsal altüst oluşların yansıması gibi görünmektedir.

Yine bu şiddet tablosu, hem batıda geleneksel otorite, hegemonya ve meşruiyet sistemlerinde görülen bir krizi, doğu ve güneydeyse bu sistemin çöküşünü, hem de bu krizlere bir alternatif sunduğu iddiasındaki geleneksel hareketlerin içine düştüğü bunalımı yansıtıyor gibidir. Dünyanın çeşitli köşelerinde sömürgecilik sisteminin vardığı başarısız noktalar ve SSCB'nin çöküşünden sonra istikrarlı, daha doğrusu fiilen var olan bir uluslararası sistemin sona ermesi de bu krizleri katmerlendirmiştir. Dolayısıyla, bu tür siyasal şiddet eylemleri, piyasanın büyümesi ve askeri müdahalelerle yayılan bir Batılı liberal değerler dünyasının neo-muhafazakâr ve neo-liberal ütopyalarının gücünü aşan boyutlarda kalmaya devam edecektir.

9
ŞİDDET ÇAĞINDA KAMUSAL DÜZEN

1970'li yılların bir yerinde Polis Şefleri Derneği yöneticileri, İngiliz hükümetine yeni bir kamusal düzen yasası çıkarılmadıkça, sokaklardaki kamusal düzensizliği geçmişteki gibi önlemenin artık mümkün olmadığını bildirdiler. Birkaç yıl sonraysa, sanırım 1980'lerin başlarında, Norveç'te bir yerde düzenlenen bir kollokyuma davet edildim. Oraya gidince, kollokyumun düzenleneceği otelin (turistik değeri de olan sıradan bir toplantı merkezi) tanıtım broşüründe binada kurşun geçirmez pencereler olduğu konusunda müşterilere garanti verildiğini fark ettim. Norveç'te mi, diye sorduğunuzu duyar gibiyim. Evet, Norveç'te. Dilerseniz, bu konuşmamı böyle iki olayla açayım. İçinde ya-

şadığımız çağ, imgeleri ve görüntüleri dahil olmak üzere eskisinden daha fazla şiddet dolu ve şiddete eğilimli. Bundan en ufak bir şüphe duyulamaz. O yüzden benim buradaki konuşmam da, bu saptamanın ne anlama geldiği, hükümetlerin kendi yurttaşlarının sıradan hayatlarını koruma konusunda neler yapmaları gerektiği üzerine olacak. Aynı çerçevede, esas olarak da kamusal şiddetteki yükselişin (suç rakamlarında görüleceği üzere) özellikle çarpıcı boyutlara vardığı İngiltere'nin durumuna bakacağım. Yine de tabii ki bu sorun sadece tek bir ülkeyi ilgilendiriyor değil. Ayrıca, sadece terörizm sorunu da değil. Esas mesele bundan çok daha büyük ve geniş çaplı. Sözgelimi, 1970'li yıllarda başlı başına, tarihsel bakımdan yeni bir fenomene dönüşen futboldaki holiganlığı da içine alan bir mesele.

Norveç'teki o kolokyum ziyaretimden aklımda kalanlarla birlikte düşündüğümde görüyorum ki, bu şiddetin önemli bir kısmının müsebbibi, herkes tarafından kullanılabilecek nitelikteki yeterince ucuz, yıkıcı güçteki silahların artık dünyanın her tarafında bulunabiliyor ve özel kişilerle grupların da eline geçebiliyor olması. Bu tablo özellikle Soğuk Savaş'ın sonucuydu, ama bu araçlardan çok para kazanılabileceği için üretim daha da arttırıldı. 1960'dan itibaren her onyılda, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da, bu silahları üreten firmaların çoğaldığı görüldü. 1994'te, 1980'lerin ortalarında saptanandan dörtte bir oranında daha fazla, küçük çaplı silah işine giren 52 ülkede 300'ü aşkın şirket bulunuyordu; 2001'deyse bu sayı 500 civarına çıkacaktı. Başka bir şekilde ifade edecek olursak: İkinci Dünya Savaşı sırasında asıl olarak Sovyetler Birliği'nde geliştirilen Kalaşnikoflar ya da A-47 saldırı tüfekle-

ri küçük çaplı silahların en büyük dilimini oluştururken, *Bulletin of Atomic Scientists*'e göre, bu silahların 125 milyon adet kadarı bugün dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış durumdadır. O silahlardan edinmek istediğinizde -en azından ABD'de- internetten, Kalashnikov USA'dan rahatlıkla sipariş verebilirsiniz. Tabancalara ve bıçaklara gelince, onların gerçek sayısını kim bilebilir ki?

Fakat elbette kamu düzensizliği, en aşırı şekli olan terörizm halinde bile, 11 Eylül 2001 olaylarının gösterdiği gibi ileri teknolojiye dayanan ya da pahalı donanımlara bağlı değildir. İkiz Kuleler'i yerle bir eden hava korsanlarının ellerinde sadece halı kesmeye yarayan bıçaklardan vardı. IRA ve ETA gibi en uzun süreli silahlı gruplar, öncelikle, bir kısmı fiilen elde imal edilen patlayıcılara güveniyorlardı. İngiltere'deki 7 Temmuz bombacıları bombalarını kendileri imal etmişlerdi. Eğer yakın dönemlerdeki raporlar doğruysa, 7 Temmuz katliamı bombacılara sadece birkaç yüz pounda mal olmuştu (artı, elbette, canlarına). Dolayısıyla, günümüz dünyasının eskisinden daha fazla insan öldüren ya da sakatlayan aletlerle dolup taştığını unutmadan, bu meselenin esas sorunun sadece bir boyutunu oluşturduğunu söylemekte fayda görüyorum.

Kamu düzenini korumak daha mı zordur? Hükümetler ve iş dünyası açıkça böyle düşünür. İngiltere'deki polis gücünün büyüklüğü 1971'den itibaren yüzde 35 oranında genişlemiştir; yüzyılın sonuna geldiğimizde her 10 bin yurttaşa 34 polis memuru düşüyordu, oysa bu sayı otuz yıl önce sadece 24.4'tü (yani, polis gücünde yüzde 40'ı aşan bir büyüme görülmektedir). Üstelik bu hesaba, güvenlik endüstrisinde (Securicor'un 1974'te borsada kota alınmasının

uygun görüleceği şekilde büyüdüğünü düşündüğü son otuz yılı aşkın bir zamandır oldukça genişlemiş olan bir sektördür bu) bekçi olarak ve benzeri işlerle istihdam edilen tahmini yarım milyon kişiyi dahil bile etmiyorum. Aynı endüstri alanında geçen yıl 2.500 civarında firma faaliyet gösteriyordu. Bildiğiniz üzere, İngiltere'nin sanayisizleştirilmesi, güvenlik görevlisi olarak iş bulmanın önlerindeki birkaç imkândan biri olduğu gücü kuvveti yerinde erkeklerin sayısını oldukça çoğaltmıştır. Ekonominin bir gün, başkalarının kirli çamaşırlarını temizlemek yerine, başkalarını gözetlemekle görevli insanların toplu istihdamına dayanacağı söylenebilir pekâlâ.

Bu sayede sisteme daha fazla insan gücü dahil edilmesinin yanı sıra, daha fazla kaba güç de girmiş olmaktadır. Kalabalık kontrol uzmanları şimdilerde, sorun çıkarması muhtemel gösterilerle başa çıkabilmek için esas olarak dört tür araca güvenmektedirler: kimyasallar (örneğin, gözyaşartıcı bomba), ayaklanma silahları ve plastik mermiler gibi 'kinetikler', tazyikli su sıkma ve sersemletici aletler. Şimdi size, gelenekselden modern olana, sert uygulamalarla kalabalık kontrol sistemine başvuran ülkelerin bir listesini sunayım: Norveç bu dörtünün hiçbirini kullanmaz; Finlandiya, Hollanda, Hindistan ve İtalya sadece birini, o da kimyasalları kullanır; Danimarka, İrlanda, Rusya, İspanya, Kanada ve Avustralya ikisini kullanır; Belçika ile asıl büyükler (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, artı küçük bir ülke olan Avusturya) dördünü de kullanmaya hazırdırlar. Açıktır ki, bir zamanlar polislerinin tamamen silahsız olmasıyla iftihar eden İngiltere, artık Norveç ya da Finlandiya'nın düzenli dünyasında yeri olan bir ülke olmaktan çıkmıştır.

Bu gelişmeler nasıl oldu da fiilen meydana geldi? Sanırım, bu süreçte iki şey yaşanıyor. Birincisi, Norbert Elias'ın *Uygarlık Süreci* adlı bir çalışmada analiz ettiği şeyin tersine çevrilişi, Ortaçağ'dan itibaren Batı'da egemen olan kamusal davranışların köklü dönüşümüdür. Söz konusu davranışlar, ilkin kısıtlı bir elit kesim içerisinde, sonra daha geniş çaplı olarak, artık daha az şiddete eğilimli, daha 'kibar', daha düşünülmüş ve özenli hale gelmişti. Ancak bugün artık durum böyle değildir. Eskiden halkın önünde yemin edip ant içmek gibi şeylere o kadar alışmış durumdaydık ki, kasten kaba ve saldırgan bir dil kullanılmasının görece ne kadar eski zamanlarda kaldığını hatırlamakta bile zorlanmaktaydık. 'Sikerim' ve 'kör ederim' gibi ibareler askerler gibi, kaba işlerde yoğunlaşan erkek gruplarında (Rusların bozuk ağzıyla boy ölçüşebilecek bir Batı ordusu tanımamama rağmen) elbette uzun zamandan beri yaygındır. Yine de, ilk defa böylesi pratiklerle yüz yüze geldiğim son savaşın ardından ordudan ayrıldığımda, daha kibar bir dünyaya geri dönüş yapmıştım. Kadınlarsa zaten bu dile başvurmazlardı ve kaba ağızla konuşma genel bir toplumsal pratik olarak ancak 1960'larda yaygınlaşma emareleri gösteriyordu. Hatırlayabileceğiniz üzere, 1960'lar, *'fuck'* sözcüğünün İngiltere'de genel basılı kültüre de girdiği onyıldı. Bir İngiliz sözlüğünde ilk defa 1965'te, bir Amerikan sözlüğündeyse 1969'da görülmüştü.[1]

Aynı dönemde geleneksel toplumsal kuralların ve uzlaşımların zayıfladığına tanıklık edildi. Örneğin, 14 ile 20 yaşları arasındaki gençlerin işledikleri suçlar, 1960'ların ikinci yarısında oransız bir şekilde yükselişe geçmişti. Tes-

1) İnternet, Etymological Dictionary.

tosteronun ve erkek iddiacılığının kışkırttığı genç erkekler her zaman için, özellikle de gruplar halinde bir araya toplandıkları zamanlarda taşkınlık çıkarmaya eğilimli olmuşlardır. Ancak burada söz konusu olan, sadece toplumsal kurallarla uzlaşımların değil, genç erkekleri Viktoryenlerin deyişiyle 'tehlikeli sınıflar'a çeviren aile içindeki ilişkilerin ve uzlaşmaların da aşınmasıdır. Bu konuda daha fazla şey anlatmaya niyetim yok, Batılı ideologların işkenceye fiilen entelektüel bir bahane buldukları skandalvari durumlara yol açacak şekilde 21. yüzyıl açısından daha uzun vadeli barbarlaşma süreci üzerinde de fazla durmayacağım, ancak arkaplanda bu tür eğilimlerin yattığına şüphe yoktur.

İkinci ve daha doğrudan fenomen de 1960'ların sonlarında belirmeye başladı. Bu olgu, geçen yüzyılda hepimizin içinde yaşadığımız türdeki devletin (teritoryal ulus-devletin) krize girmiş olmasıdır. Değindiğim bu dönüm noktasından önceki 250 yıl boyunca devlet, gücünü, kaynağını, geniş bir kapsamı olan faaliyetlerini ve kendi toprakları üzerinde meydana gelen gelişmeler üzerindeki bilgisiyle denetimini gittikçe arttırarak muhafaza etmişti hep. Üstelik bu, siyaset ve ideolojiden bağımsız bir gelişmeydi; liberal, muhafazakâr, komünist ve faşist devletlerde aynı süreç işlemişti. Doruk noktasına da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki altın onyıllar olan karma ekonomi ve refah devleti döneminde çıkacaktı. Yine de bütün bu süreç, devlet hukuku ve devlet mahkemelerinin başka türde yasalar (yani, dini hukuk ve örfi hukuk) karşısında önsel olarak tekel konumunda bulunmasına dayalıydı. Aynı durum silahlı güce sahip olma tekeli açısından da geçerliydi. 19. yüzyıl boyunca Batılı devletlerin çoğu, kendi görevlileri dışında bütün

yurttaşların silah taşıma ve kullanma haklarını (spor amacıyla kullanılması hariç) fiilen ortadan kaldırmışlardı ve bu yasak, soylu zümrelerle toprak sahibi sınıfların düellolarını bile kapsamıştı. (Sanayileşmiş ülkeler arasında ABD bu açıdan oldukça istisnai bir durumdur –zaten Avrupa'da giderek azalmakta olan cinayet oranları son iki yüzyılı aşkın dönemde ABD'de oldukça artmıştır.)[2] Britanya'daki uygulamalar, şahsi kavgalarda bıçak ve kama kullanılmasını bile 'İngilizlere yakışır' görmeyip yasaklıyordu ve yumruklaşma kuralları (Queensberry Kuralları) yeniden belirlenmişti. Toplumsal istikrarın hüküm sürdüğü koşullarda resmi görevliler dahi kamusal mekânlarda silahsız olarak dolaşıyorlardı. İngiltere'de polisin silahlı gezdiği tek yer, Britanya'nın anakarası değil, isyan çıkma potansiyelinin her zaman ciddi olduğu İrlanda'ydı. Halk isyanları, ayaklanmalar ve yürüyüşler kurumsallaşmış, başka bir deyişle kalabalık mitinglere indirgenmişti ve onların biçimi ve kapsamı da artık daha çok polisle önceden yapılan görüşmelerle düzenleniyordu. Londra belediye başkanı Ken Livingstone, gerek Hyde Park'ta gerekse Trafalgar Meydanı'nda Kraliçe Viktorya devrinden beri neler yaşandığını anlatırken Çinlilere sadece bunu hatırlatmıştı. Yukarıda çizdiğim tablo, Fransa gibi, kitlesel gösterilerde ne ölçüde tahrik edici sloganlar atılırsa atılsın, sokak şiddetine başvurmaya baştan meyilli saydığımız ülkelerde bile geçerliydi.[3] Kaldı ki, 1968'de Paris'te patlak veren öğrenci isyanının iki tarafta da fiili bir kayıpla sonuçlanmamasının sebebi budur. Aynı sonuç, Fransa'da

2) Eric Monkkonen, "Explaining American Exceptionalism" *American Historical Review III*, No. 1, Şubat 2006.

3) Danielle Tartakowsky, *Le pouvoir est dans la rue: Crises politiques et manifestations en France* (Paris, 1998), "Conclusion", özellikle s. 228.

yeni kabul ettirilmek istenen gençlere yönelik istihdam yasası girişimini boşa çıkartan gösteriler için de geçerlidir.

Fakat devletin zayıflaması sürecinde bir unsur daha etkili olmuştur: Yurttaşların devlete sadakati ve devletin yurttaşlardan yapmalarını beklediği şeyleri yerine getirmeye hazır olma duyguları gün geçtikçe azalmaktadır. Geçen yüzyıldaki iki dünya savaşı, muvazzaf ordularla, yani 'ülkeleri uğruna' ölmeye ve öldürmeye hazır milyonlarca yurttaş askerlerce kurulan orduların oluşturduğu muharip güçlerce yürütülmüştü. Şahsi kanaatim odur ki, bundan sonra yurttaşlarına bu konuda bir tercihte bulunma hakkı tanıyacak olan devletler (hatta bu hakkı tanımayan bazı devletler) artık bu kapasitelerini kaybetmiş durumda olacaklardır –Vietnam Savaşı'nın ardından genel askerlik hizmetine son veren ABD'deyse durum kesinlikle bu yöndedir. Fakat bu durum daha mütevazı bir ölçüde, yurttaşların yasalara uymaya baştan hazır olmaları, şöyle ki, hukuksal yasaların ahlâken meşru olduğu duygularının kalıcılığı açısından da geçerlidir. Eğer bir yasayı meşru görüyorsak, ona uymaya hazırızdır. Futbol maçlarında hakem ve yan hakem bulunmasının gerekli olduğu kanısındaysak, onların meşru bir işlev yerine getirdiklerine güveniyoruzdur. Zaten bizde bu güven olmasaydı, sahada düzeni sağlamak için nasıl bir güç kullanmak gerekirdi? Birçok otomobil sürücüsü hızlı kameraları ahlâken geçerli saymaz ve bu yüzden onları görmezlikten gelmekte hiç duraksamaz. Fakat bir yasanın meşruiyeti yoksa ve insanların o yasaya uymaları ancak yakalanıp cezalandırılma korkusuyla mümkün oluyorsa, onu yürürlükte tutmak -bırakın daha pahalıya gelmesini- çok daha zorlaşacaktır. Ben bugün için yurttaşların, çeşitli sebeplerden do-

layı, yasalara uyma eğilimlerinin ya da sosyal davranışlardaki gayri-resmi uzlaşımların azaldığı kanaatindeyim.

Dahası, küreselleşme, mobilizasyonda muazzam bir artış olması ve Avrupa'da olsun başka ülkelerde olsun etkili sınır denetimlerinin büyük ölçüde kalkması sonucunda, hükümetlerin kendi topraklarının içinde ve dışında olup bitenleri denetleme kapasitelerinin de azaldığını düşünmekteyim. Mesela, limanlarımıza girip çıkan konteynırların içinde bulunan şeylerin ufak bir kısmı dışındaki bölümlerini denetlemek, günlük ekonomik hayatın ritmini neredeyse durdurma riskini göze almadan teknik açıdan dahi imkânsız olmaktadır artık. Dolandırıcılar ve karaborsacılar, devletlerin uluslararası finansal işlemleri denetleme, hatta takip etme yeteneğini kaybetmesinden nasıl faydalanıyorlarsa, bu durumdan da azami derecede faydalanmaktadırlar. Bu olguyla ilgili en yeni çalışmalardan biri olan Moisés Naim'in *Illicit* adlı kitabı, bunu çok açık bir ifadeyle ortaya koymaktadır: "Dünya çapındaki karaborsaya karşı mücadelede hükümetler bir türlü başarılı olamıyorlar... Karaborsada ... sayısız şebeke arasında dönüp duran servetin yakın bir gelecekte yasal yollara akıtılması asla mümkün görünmüyor."

Bunlar, devletlerle hükümetlerin son otuz yılda güçlerini ciddi oranda azaltan etkenler arasındadır. Aşırı örneklerde de devletler ve hükümetler, kendi topraklarında uyguladıkları denetimi bir ölçüde fiilen kaybetmiş olabilmektedirler. 2004'te CIA, dünya çapında merkezi hükümetlerin ya çok az denetim uygulayabildiği ya da hiç denetleyemediği elli bölge saptamıştı. Yine Naim'in yasadışı ekonomiyle ilgili kitabından bir cümle aktarıyorum: "Günümüzde dünya

çapındaki geniş şebekelerle bütünleşmiş yasadışı işlerden nemalanmayan tek bir ülkeye rastlamak mümkün değildir."[4] O kadar aşırı olmayan örneklerdeyse, İngiltere ve İspanya gibi normal koşullarda istikrarlı ve ekonomisi iyiye giden ülkelerin, kendi topraklarında, hükümetlerin çabalarıyla tamamen ortadan kaldırılamayan küçük silahlı gruplarla beraber yaşamanın onyıllardır öğrenildiğini gözlemliyoruz. Üstelik bütün bu tablo, ülke ve nüfus hakkındaki bilgilerimiz eskisinden çok daha fazla olduğu halde gerçekleşmektedir. Kamu yetkililerinin kendi ülkelerinde yaşayan insanları gözetleme, konuşmalarını dinleme, e-postalarını okuma ve -İngiltere'de- sayısız CCTV kameralarıyla hareketlerini takip etme konusundaki teknolojik becerileri bugün geçmişteki her hükümetle kıyaslandığında çok daha fazla olmasına rağmen, fiilen kendi topraklarında yaşayan insanların kimlikleri ve sayısı konusunda seleflerinden daha az şey biliyor olmaları da pekâlâ ihtimal dahilindedir. Bugün nüfus sayımlarını düzenleyen görevliler, topladıkları bilgilere, mesela V. George'un ve VI. George'un devirlerine kıyasla çok daha az güvenmektedirler ve bunun oldukça geçerli sebepleri vardır.

İşte bu tablo, tıkır tıkır işleyen etkin devletlerin bile belli ölçülerde gayri-resmi şiddete geçmişlekinden daha fazla eğilim duyuyor olmalarının sebebini açıklamaya yeterlidir. Son otuz yıldaki Kuzey İrlanda'yı düşünün bir. Kaba kuvvete başvurmanın ve üstü kapalı anlaşmaların birlikte kullanılması sayesinde, bir nevi alt-iç savaş koşulları yaşanmasına rağmen bu bölgede etkili bir yönetim kurulabilmiş, normal hayat da sürdürülmüştür. Dünya-

4) Moisés Naím, *Illicit* (New York, 2005).

nın her köşesinde zenginler, şiddete meyilli yoksul kesimlerin kendilerine yönelttikleri tehditlere, güvenlikli siteler kurarak uyum sağlamaktadırlar (Dockland'de en açık biçimiyle gördüğümüz İngiltere, son dönem için buna iyi bir örnektir). ABD'de kale gibi korunan sitelerde yaşayan ve yarısından çoğu "güvenlikli görevlilerinin durduğu kapılarla denetlenmekte olup, içine ancak giriş kartları ve şifreli kartlarla girilen"[5] 7 milyon aileyle kıyaslandığında neredeyse hiçbir şey anlamına gelse de, İngiltere'de -çoğu küçük- böyle 100 kadar site bulunduğu bildirilmektedir. Çağın şiddeti arttıkça ve yıllardan beri Rio de Janeiro'da veya Mexico City'de bulunmuş olan herkesin doğrulayabileceği üzere, bu eğilim de hızla yükselmektedir. Peki, bu durumu kontrol altına almak için ne gibi adımlar atılabilir?

Burada iki soru ortaya çıkıyor. Birincisi, şiddet çağında kamu düzeninin yeni problemleri kontrol altında tutulabilir mi? Ne derecede olacağını henüz açık bir şekilde söyleyemezsek de, bunun cevabı 'evet' olmalıdır. Futbol holiganlığı, bunun nasıl yapılabileceğine bir örnektir. Futboldaki holiganlık sürekli bir kitlesel olgu olarak Britanya'da 1960'lı yıllarda ortaya çıktı ve başka ülkelerde yaygın biçimde benimsenip taklit edildi. Doruk noktasınaysa 1980'lerde, Bradford olayları ve Brüksel'de Heysel stadında Liverpool ile Juventus arasında oynanan Avrupa Kupası maçında meydana gelen 39 kayıpla çıktı. O zamandan itibaren, hüviyet kartlarının mecburi tutulması gibi aşırı tedbirler alınması gerekliliğinden çok konuşuldu, ama fiilen

5) Chris e. McGooey, "Gated Communities: Access Control Issues" (www.crimedoctor.com/gated.htm).

de o günlerden beri, üstelik daha ılımlı tedbirlerle, İngiltere'de futbol holiganlığının önemli ölçüde azaltılması başarıldı. Bu başarıyı sağlayan tedbirler arasında hiç kimsenin ayakta maç seyretmemesi, kapalı devre televizyon yayınları, daha iyi istihbarat toplayıp işbirliğine gitme, saha içi ve dışındaki bütün taraftarları toptan 'kontrol altında tutma' yerine bilinen holiganları tecrit etme benzeri daha seçici polis taktikleri gibi teknik değişiklikler de yer alıyordu. Dahası polis, saha içinde denetimi sağlamayı kulüp görevlilerine bıraktığı için, daha ciddi vakalara yoğunlaşabilmişti. Şüphesiz bütün bu tedbirler hem para hem de insan gücü bakımından daha pahalıya, çok daha pahalıya mal oluyordu. İngiltere'de 1996 Avrupa Kupası'nı denetlemek için 10 bin kişinin görevlendirilmesi gerekmişti; 2006'da Almanya'da yapılacak Dünya Kupası'nın ne kadar para ve insan gücüne mal olacağı konusundaysa şimdiye kadar herhangi bir tahmine rastlamış değilim. Ancak burada önemli olan, çok da aşırı tedbirlere başvurma gereği duyulmadan belli bir iyileşmenin sağlanmış olmasıdır. Yine, bugün New York, 1970'lerin ve 1980'lerin pis ve hakikaten tehlikeli New York'unu hatırlayanlarımızın doğrulayacağı gibi, çok daha güvenli bir yerdir. Belediye başkanı Rudy Giuliani'nin girişimleri sayesinde bu başarıya büyük ölçüde, zaten fazla dikkat çekici bir cephanelikle dolaşan New York polislerini arttırmaktan ziyade, polis taktiklerindeki değişikliklerle (sıfır tolerans) ulaşılmıştı.

Böylece ikinci soruya geliyorum: Kamu düzenini denetlerken kaba kuvvet ile ikna yöntemi ya da kamusal güven arasındaki denge nasıl kurulacaktır? Şiddet çağında düzeni muhafaza etmek artık hem daha zor hem de daha tehli-

kelidir. Polis artık, fiziksel saldırıyı bertaraf etmeye yarayan aletlerin kullanıldığı ve sokaktaki polis memurlarının kalkanlı ve zırhlı Ortaçağ şövalyelerine benzer üniformalar giydikleri günlere kıyasla daha iyi silahlı ve teknolojik bakımdan daha donanımlıdır. Hatta polis, kendini siyasetçiler, mahkemeler ve liberal medyadan ayrı (ve onların cahilce eleştirilerine maruz kalan), özel mesleki bilgiye sahip bir 'muhafız' organı görmeye pek bayılmaktadır. Bugün dünyanın her tarafı, kamuoyu önünde hükümetler ve medya nasıl bir dil tutturuyor olursa olsun, düzeni ayakta tutmayı sağlayan şeyin hukukun değil, gücün (gerekirse de şiddetin) egemenliği olduğuna inanmış, ayrıca bu inançlarında hükümetin ve kamuoyunun örtük desteğini arkalarına almış durumdaki polisle ve güvenlik servisleriyle doludur. İngiltere'de, sakin geçen 1950'li ve 1960'lı yılların ardından, IRA, madenci grevleri ve ırk isyanlarının yarattığı yeni duruma karşı ilk tepki, Britanya'nın anakarasında bile karşıt güçleri ezmeye yönelmek, daha kapışmacı, hatta yarı-askeri yollara başvurmak doğrultusundaydı. Teröristlerle karşılaşmak, polisin militarizasyonunu iyice cesaretlendiren bir etki yapmıştı. Fakat 'öldürmek için ateş etme' politikası, Brezilyalı Jean Charles de Menezes gibi masum -ve kaçınılmaz- kurbanlar da ortaya çıkaracaktı. Öte yandan Britanya, ne şans ki, henüz kıtanın diğer ülkelerinde izlenen yola sapmış, Fransız CRS gibi özel silahlı ayaklanma mangaları kurmaya yönelmiş değildir.

Öte yandan burada, polisin temel mantığının iki yönüne işaret etmem gerekiyor. Bunlardan birisi, polislerin ütopyacı insanlar olmadıklarıdır. Onlar, suçu tamamen ortadan kaldırmaya çalışıyor da değillerdir; sadece suçu

azaltıp denetim altında tutmanın, sivil nüfusun sessiz sakin bir hayat sürmesini sağlamanın peşindedirler. Bu da sıradan polis memurlarını siyasal kampanyalara şüpheyle yaklaşır bir konumda tutmaktadır. Polislerin bizi daha çok ilgilendiren ikinci özelliğiyse, polis memurları 'bela çıkaran kişiler'i tecrit etmekle ve takibe almakla uğraşırken, düzenleri korunması gereken insanlarla anlaşmazlığa düşmemelerinin gerektiğidir. Özellikle de bazı gruplara karşı aşırı veya açık güç kullanmak, bir bütün olarak halkı olmasa bile, sayıları kabarık olup, yanlış yollara sapma ihtimallerinden dolayı kontrol altında tutulması gerektiğine inanılan grupları (siyahlar, ergen gençler, Asyalılar, vb.) düşman edici bir etki yaratabilir. Dolayısıyla, bu yönde tutumlar almak kamu düzeninin önündeki tehlikeleri çoğaltacaktır. Bunun nasıl gerçekleşebileceğinin iyi bir örneği, 1970'li yıllarda görülen, yankesiciler hedef seçilmiş olsa da polisin istisnasız herkese uyguladığı (ve yerel halkın gözünde siyahlara karşı ırkçı bir saldırıya dönüşmüş olan) 'durdur ve ara' operasyonu sonucu patlak veren Nothing Hill Karnavalı ayaklanmasıydı. İşte bu gerçek bir tehlikedir. 1981 Brixton isyanında, polisin bütün siyahlara potansiyel isyancı muamelesi yaptığından ve bu suretle sorunları azdırdığından kimsenin şüphesi yoktur. Yalnız burada talihli bir durum olarak, Kuzey İrlanda'yla ilgili sorunlar yaşanırken Britanya'nın anakarasındaki polis güçlerinin, bütün İrlandalıları potansiyel IRA üyesi sayma kolaycılığına büyük ölçüde karşı koyduklarına işaret etmek isterim. İster şiddet ister huzur çağında olsun, kamu düzenini muhafaza etmek, güç, güven ile aklı kullanma arasındaki dengeye bağlıdır.

Bu ülkede normal koşullarda ara sıra meydana gelen aksaklıkların üzerine gitmek, büyük oranda hükümetin ve kamu düzeni güçlerinin sağladıkları dengeye güvenmeye bağlı olmuştur. Ne var ki, 11 Eylül'den beri koşullar artık normal değildir. Ülke dışı kaynaklı, bilinmeyen ama korkunç tehlikelerin söz konusu olduğunu vurgulayan, kitle imha silahları isterisine, yanlış bir isimlendirmeyle 'terôre karşı savaş' bahanesine, yine yanlış tanımlanmış dış düşmanlarla onların ülke içindeki terörist ajanlarına karşı 'hayat tarzımızı savunma' gerekçesine sarılan siyasal retorik; dev bir dalga gibi hepimizi boğmak üzeredir. Üstelik bu, terörle mücadeleye yardımcı olmalarını sağlamaktan ziyade yurttaşların kanı ve canı üzerinden koz sağlayacak şekilde tasarlanmış bir retoriktir –bunun hangi siyasal hedeflerle yürütülmesinin uygun düşeceğini size bırakıyorum. Çünkü insanların kanı ve canı üzerinden koz sağlamak ya da panik yaratmak, tam da teröristlerin başarmak üzere çaba harcadıkları şeydir. Teröristler siyasal amaçlarına genelde başkalarını öldürerek değil, öldürme propagandası yapıp halkı demoralize ederek ulaşırlar. Britanya'nın önünde gerçekten sürekli bir terörizm problemi bulunduğu sırada, yani IRA operasyonları döneminde, yetkililerin terörle mücadele etmekteki temel kuralları, eğer mümkünse, onlara propaganda imkânı tanımamak, onun yerine daha çok karşı-tedbirlerin herkesçe bilinmesini sağlamaktı.

Öyleyse, zihinlerimizi çerçöpten temizlemekte büyük fayda var. 'Terôre karşı savaş' denen çizgi, 'uyuşturucuya karşı savaş' ya da 'cinsiyetler arasında savaş'tan bahsettiğimizde kullandığımız metaforik anlamı dışında bir savaş

değildir. 'Düşman' bizi yenilgiye uğratacak, hatta ciddi zarar verdirecek bir konumda değildir. 2005'te ABD Dışişleri Bakanlığı'nın dünya çapındaki terörizmle ilgili olarak yaptığı bir araştırma, gerçek bir savaş olan Irak'ı atlayarak, dünya çapında 6.600 kayba mal olan 7.500 'terörist saldırı'nın bilgisini vermektedir (bu tablonun akla getirdiği bir sonuç, bu tür saldırıların çoğunun fiyaskoyla neticelendiğidir). Şu anda, çoktan beri alışık olduğumuz küçük grup teröristleriyle karşı karşıya bulunmaktayız –iki önemli yeni özellik dışında: Eski teröristlerden farklı olarak şimdikiler, ayrım gözetmeyen katliamlara girişmeye hazırdırlar, hatta bunu fiilen amaçlıyor olabilirler. Gerçekten, yeni dönem terörist saldırılarda, kayıpların sayısı dört haneli rakamlara ulaşan bir katliam gerçekleştirilmiş; onun yanında yüzlerce kişinin ölümüne mal olan birkaç saldırıyla, iki haneli kayıplar verdiren onlarca saldırı yaşanmıştır. Diğer özellikse, ürkütücü derecede tarihsel bir yenilik olan intihar bombacılarıdır. Özellikle internet çağında ve hemen herkesin küçük, taşınabilir ama son derece yıkıcı güçteki silahlara ulaşma imkânı bulunan bir devirde, bu yeni özellikler oldukça ciddi sonuçlara yol açabilir. Bu tablonun eski terörizm kalıplarından daha ciddi bir tehdit doğurduğunu ve işleri bu tehlikeyle mücadele etmek olan kurumların olağandışı çabalarının meşru sayılacağını yadsıyor değilim. Fakat, burada tekrarlamalıyım ki, bu bir savaş değildir ve bir savaşa yol açmayacaktır. Bu, temelde, son derece ciddi bir kamu düzeni sorunudur sadece.

Öte yandan kamu güvenliği, halkın deyişiyle 'hukuk ve düzen', özünde barış zamanındaki sivil hayata göre yapısı belirlenmiş kurumlar ve yetkililerce (polis bunlara dahil-

dir) korunup kollanmıştır. Savaş kurumları (yani, esas olarak silahlı kuvvetler) ise yalnızca savaş hallerinde ve sivil hizmetlerin kesintiye uğradığı ender durumlarda seferber edilmektedir. Kuzey İrlanda'daki gibi kısmi savaş hallerinde bile, yaşadığımız uzun süreli deneyimler bize kamu düzenini askerlerle (ordudan ayrı, düzenli bir polis gücü olmadan) korumaya çalışmanın siyasal tehlikelerini öğretmiş bulunuyor. Gelgelelim, terörizm hakkında bütün bu söylediklerimize rağmen, hiçbir Avrupa Birliği ülkesi şu anda savaşta olmadığı gibi, yakın gelecekte böyle bir ihtimalle karşı karşıya da değildir; ayrıca, Avrupa Birliği ülkelerinden herhangi biri, küçük aktivist gruplarının ciddi biçimde istikrarsızlığa sürükleyebileceği derecede kırılgan bir toplumsal ve siyasal dokuya sahip değildir. Uluslararası terörizmin şu dönemki aşaması, siyasal ya da stratejik bir unsur olarak söz konusu olmasa da bu hareketlerin geçmişte büründükleri hallerden daha ciddidir; çünkü -bilerek ayrım gözetmeden- katliam işleme ihtimalleri yüksektir. Yine de bence bu tehlike, 1970'lerden sonra gözlenmiş olup, İngiltere'yi ve ABD'yi vurmadığı için basın yayın organlarının pek dikkatini çekmeyen siyasal suikastlar salgınının doğurduğundan daha azdır. Kaldı ki 11 Eylül saldırısı da, New York'taki hayatı en fazla birkaç saat kesintiye uğratabilmiş, normal sivil hizmetler kısa sürede ve etkili bir şekilde yeniden rayına oturtulmuştur.

Terörizm özel çabalar harcanmasını gerekli kılar, fakat bu mücadelede kontrolü kaybetmemek önemlidir. Teoriye baktığımızda, İrlanda sorunundan kaynaklanan olaylarda otuz yıl boyunca soğukkanlılığını asla kaybetmemiş olan bir ülke, şimdi de terörizmle mücadele ederken ben-

zer bir şekilde davranabilmelidir. Pratikteyse, gerçek terörizm tehlikesinin kaynağı, bir avuç meçhul fanatiğin gerçek tehdidi değil, onların faaliyetlerinin yol açtığı, bugün hem medyanın hem de akılsız hükümetlerin körükleyip durdukları akla mantığa sığdırılamaz korku atmosferidir. Bu, çağımızın belli başlı tehlikelerinden birisidir ve kesinlikle küçük terörist grupların sebebiyet verebileceklerinden daha büyük bir tehlikedir.

10
İMPARATORLUK GİTTİKÇE VE HÂLÂ GENİŞLİYOR

Dünyanın bugünkü durumu daha önceki hallerine hemen hiç benzemiyor. Daha önce görülmüş olan dünya çapındaki imparatorluklar (16. ve 17. yüzyıllardaki İspanyol, 19. ve 20. yüzyıllardaki Britanya imparatorlukları gibi), bugün Amerikan imparatorluğunun sahip olduğu özelliklerle çok az kıyaslanabilecek örneklerdir.

Biz bugün son derece bütünleşmiş haldeki bir dünyada yaşıyoruz, bu dünyanın sıradan işlemlerinin hepsi başka işlemlere ve tasarruflara göre ayarlanıyor ve işlerin gidişatındaki herhangi bir tasarruf ya da kesinti doğrudan küresel çaplı sonuçlar doğuruyor (sözgelimi SARS, Çin'de bir

yerde bilinmeyen bir kaynaktan başlayıp sıçrayarak, birkaç gün içerisinde dünya çapında bir fenomene dönüşmüştü). Dünya ulaşım sisteminin, uluslararası toplantılar ve kurumların, küresel pazarların, hatta bütün ekonomilerin bozulması, önceki dönemlerde akla bile getirilemez bir şekilde meydana geldi.

Ekonomideki ve öncelikle askeri güçteki, sürekli devrimlerle geliştirilen teknoloji muazzam bir güce ulaşmış durumda. Teknoloji artık askeri karşılaşmalarda eskisinden çok daha belirleyici bir konuma ulaştı. Bugün dünya ölçeğindeki bir siyasal güç, son derece büyük bir devletin yanı sıra bu teknolojiye sahip ve hakim olmayı gerektiriyor. Önceden büyüklük etkeni çok önemli değildi: Devrin en büyük imparatorluğunu idare eden Britanya, o dönemin standartlarıyla bile ölçüldüğünde, oldukça orta boyda bir devletti. Yine 17. yüzyılda, İsviçre'yle aynı büyüklükte bir devlet olan Hollanda, dünya çapında bir oyuncu olabilmişti. Bugünse, ne kadar zengin ve teknolojik bakımdan ileri düzeye gelmiş olursa olsun, görece ölçülerle bile dev diyemeyeceğimiz bir devletin küresel güç rolüne soyunabilmesi akla dahi getirilemez.

Günümüz politikasının doğası karmaşıktır. Çağımız hâlâ ulus-devletler çağıdır –küreselleşmenin işlemeyen tek yönü de budur. Bugünün ulus-devleti, fiilen herkesin, sıradan sakinlerin önemli roller oynadıkları özel türde bir devlettir. Geçmişte karar alma yetki ve konumuna sahip olanlar, devletleri nüfusun çoğunluğunun düşüncesini pek de umursamadan idare ederlerdi. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarındaki hükümetler, halklarını diledikleri gibi harekete geçirip seferber edebileceklerine

güveniyorlardı –geçmişe baktığımızda aklımızın pek almadığı bir durumdur bu. Gelgelelim, insanların düşündüğü ya da yapmaya hazırlandığı şeyler bugün eskisinden daha fazla kendilerini gözetmektedir.

ABD'nin emperyal projesinin kilit yeniliklerinden birisi, başka bütün büyük devletlerle imparatorlukların kendilerinin tek olmadıklarını bildikleri, dolayısıyla hiçbirinin dünya çapında bir egemenliği amaçlamadıkları gerçeğiydi. Daha önce hiçbir imparatorluk, dünyanın merkezinin kendisi olduğuna inansa bile (örneğin, Çin'in durumunda, ya da en gücü zirvesine çıktığı zamanki Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi) yenilmez bir armada olduğuna inanmıyordu. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar dünyaya egemen olan uluslararası ilişkiler sisteminin tasavvur edebildiği en büyük tehlike, bölgesel egemenlikti. Yalnız bu noktada, 1492'den sonra hayat bulan dünyanın her tarafına ulaşma imkânı, küresel, dünya çapındaki egemenlikle karıştırılmamalıdır.

19. yüzyıldaki Britanya İmparatorluğu, gerçekten yeryüzünün her tarafına ulaşabilmesi anlamında tek imparatorluktu; zaten Amerikan imparatorluğuna bir emsal oluşturması ancak bu açıdan mümkündür. Buna karşılık, komünist dönemlerinde Ruslar, tepeden tırnağa dönüşmüş bir dünyanın rüyasını görüyorlar, fakat, Sovyetler Birliği gücünün doruğuna çıkmışken bile, dünyayı egemenlikleri altına almanın tahayyül ötesi bir ihtimal olduğunu adları gibi biliyorlardı; kaldı ki, Soğuk Savaş'ta yerleştirilen retoriğin tersine, asla ciddi biçimde dünya egemenliği peşinde koşturmamışlardı.

Gelgelelim, bugünkü ABD'nin hırsları ile bir yüzyılı aşkın bir süre önceki Britanya'nın hırslarını karşılaştırdı-

ğımızda ortaya çarpıcı bir zıtlık çıkacaktır. Birincisi, Amerika Birleşik Devletleri fiziksel bakımdan muazzam büyüklükte bir ülkedir ve yeryüzünün en kalabalık nüfuslarından birine sahiptir –ayrıca, Avrupa Birliği'nden farklı olarak, neredeyse sınırsız göçmen kabul etmeyi hâlâ sürdürmektedir. Yine, ikisi arasında üslûp farklılıkları söz konusudur. Britanya imparatorluğu gücünün doruğundayken yeryüzünün dörtte birlik bir kısmını istila etmişti ve bu bölgeleri fiilen yönetiyordu. ABD ise, 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başında sömürgeci emperyalizmin uluslararası ölçekte bir fiili uygulama haline geldiği kısa dönemler dışında, hiçbir zaman sömürgeciliği gerçekte hayata geçirmeye kalkmamıştır. ABD bunun yerine hep, bilhassa da tek bir rakibinin bile bulunmadığı batı yarımküresinde, bağımlı ülkeler ve uydu devletlerle iş görmeyi yeğlemiştir. Britanya'dan farklı olarak ABD, 20. yüzyılda bu bölgelere silahlı müdahalede bulunmayı ön plana çıkaran bir politika geliştirmiştir.

O devirlerde dünya imparatorluğunun belirleyici kolu deniz gücü, yani donanma olduğu için, Britanya imparatorluğu dünyanın birçok köşesinde stratejik bakımdan önemli deniz üsleri ve askeri hazırlık istasyonları kurmaya yönelmişti. Bunun için, Britanya bayrağı Cebelitarık'tan St. Helena'ya ve Falkland Adaları'na kadar her yerde dalgalanıyordu ve hâlâ dalgalanmaktadır. ABD ise, Pasifik bölgesi dışında, bu türden üslere ancak 1941'den sonra ihtiyaç duymaya başlamıştı, fakat bu amaçla izlediği yol da, o günlerde gerçek anlamıyla 'istekli olanların koalisyonu' dediği güçlerle anlaşmaya varmaktı. Bugünse durum farklıdır. Amerika Birleşik Devletleri, çok fazla sayıdaki askeri üslerini hem

doğrudan hem de dolaylı yollarla denetlemesi gerektiğinin çok iyi farkındadır.

Her iki gücün iç devletlerinin yapısı ve ideolojilerinde de önemli farklılıklar söz konusudur. Britanya imparatorluğunun kendince bir amacı vardı, ama, propaganda aygıtlarının bu uğurda daha fedakârca güdülerle hareket ettiklerini yaymayı daha cazip bulmalarına rağmen, bu amaç evrensel kapsamda değildi. Nasıl Britanya'nın deniz gücünü haklı göstermenin bahanesi olarak köle ticaretinin kaldırılması gösterilmişse, bugün de Amerika'nın askeri gücünü haklı göstermek için genellikle insan hakları argümanına başvurulmaktadır. Öte yandan ABD, devrim Fransa'sı ve devrim Rusya'sı gibi, evrenselci devrime dayalı bir büyük güçtür; bu yüzden, dünyanın geri kalanının kendisini örnek alarak takip etmesi, hatta kendisinin dünyanın geri kalan kısmının özgürleşmesine yardımcı olması gerektiğine inanmaktadır. Bugün yeryüzünde, insanlığa hayır işledikleri inancıyla kendi çıkarlarını kovalamaktan başka bir şey yapmayan imparatorluklardan daha tehlikeli bir şey hemen hemen hiç yoktur.

Yine de aralarındaki temel farklılık, Britanya imparatorluğunun, dünya ölçeğinde bir egemenliği bulunmasına (hatta bazı bakımlardan, kolları dünyada -şimdi okyanusları, başka hiçbir ülkenin gökyüzünü denetlemeyi düşünemeyeceği ölçüde tek elle kontrol eden- ABD'den bile daha uzak köşelere ulaşmasına) rağmen, küresel bir güç olma hedefiyle hareket etmemiş, hatta Avrupa ve Amerika gibi bölgelerde bile askeri ve siyasal bakımdan karasal egemenlik kurmayı hedeflememiş olmasıdır. İmparatorluğun temel çıkarı, Britanya'nın ekonomik çıkarlarının elde

edilmesiyle sınırlıydı ve bu da başka ülkelere mümkün olduğunca az karışılmasını gerektiriyordu; imparatorluğu yönetenler Britanya'nın büyüklük ve kaynaklarının bir sınırı olduğunun her zaman farkındaydılar. 1918'den sonra da imparatorluğun gerileme sürecine girdiğini çok keskin bir şekilde hissetmişlerdi.

Ancak ilk sanayi ülkesi olarak Britanya'nın dünya çapındaki imparatorluğu, Britanya ekonomisinin gelişmesine çok büyük katkıda bulunduğu dünya çapında bir etki yapma eğilimiyle birlikte yürümüştü. Britanya imparatorluğu, merkez ülkede sanayi geliştikçe, esasen daha az gelişmiş ülkelere mamul mal ihracatına dayanan, bunun karşılığında kendisinin dünyadaki ana malların başlıca pazarı haline geldiği bir uluslararası ticaret sistemiydi. Britanya dünyanın atölyesi olmaktan çıkınca, yeryüzündeki finansal sistemin merkezi haline gelmişti.

Fakat ABD ekonomisinde durum böyle değildi. ABD ekonomisi, dev bir pazar olma potansiyeliyle yerli sanayilerin dış rekabete karşı korunmasına dayanıyordu ve bu modelin ABD politikasını hâlâ etkileyen güçlü öğelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. ABD sanayii dünya çapında egemen konuma geldiğinde, serbest ticaret Britanya'ya olduğu gibi ona da uyum gösterecekti. Ne var ki, 21. yüzyıl Amerikan imparatorluğunun zayıf yanlarından birisi, günümüzün sanayileşmiş dünyasında ABD ekonomisinin artık eskisi kadar egemen bir konumda olmamasıdır. ABD şimdilerde dünyanın geri kalan ülkelerinden muazzam miktarlarda mamul mal ithal etmektedir; hem iş çevrelerinin hem de seçmenlerin bu tabloya karşı tepkileri de genellikle korumacı bir zeminde şekillenmektedir. ABD'nin denetiminde-

ki serbest ticaretin egemen olduğu bir dünyanın ideolojisi ile ABD içindeki, bu sistemin işleyişi sebebiyle zayıflamış durumda bulan önemli kesimlerinin siyasal çıkarları arasında apaçık bir çelişki söz konusudur.

Bu zayıflığın aşılabileceği az sayıdaki yollardan birisi, silah ticaretinin genişlemesidir; işte, Britanya imparatorluğu ile Amerikan imparatorluğu arasındaki başka bir farklılık burada görülecektir. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, modern tarihte emsali görülmemiş bir barış çağında ABD'nin sürekli olarak silahlanmasında olağanüstü büyük artış gözlenmiştir; Başkan Eisenhower'ın Askeri Sanayi Kompleks dediği olgunun egemenliğinin sebebini burada arayabiliriz. Soğuk Savaş dönemince, yani kırk yıllık bir süre boyunca her iki kamp da sanki süregiden bir savaş varmış, ya da her an bir savaş çıkıverecekmiş gibi hareket etmişler ve bu yönde politikalar izlemişlerdi. Oysa Britanya imparatorluğu, büyük uluslararası savaşların yapılmadığı bir yüzyılda (1815'ten 1914'e kadar geçen dönemde) gücünün doruk noktasındaydı. Dahası, ABD ile Sovyetler Birliği'nin güçleri arasındaki apaçık eşitsizliğe rağmen, ABD silah sanayiinin büyümesi doğrultusunda ortaya çıkan dürtüler, Soğuk Savaş'ın bitmesinden önceki yıllarda bile çok daha kuvvetli bir ivme kazanmıştı –ve bu durum o zamandan beri devam etmektedir.

Soğuk Savaş ABD'yi Batı dünyasının hegemon gücü durumuna getirdi. Yine de bu konum, ABD'nin bir ittifakın başı olması itibariyle geçerliydi. Fakat elbette göreli güç dengesi konusunda bir yanılsama söz konusu değildi. Güç Washington'daydı, başka bir yerde değil. Bir bakıma Avrupa, o zamanlar Amerika'nın dünya imparatorluğunun man-

tığını kabullenmiş haldeydi, oysa bugün için ABD hükümeti, Amerikan imparatorluğuyla hedeflerinin artık gerçek anlamıyla kabul görmediği bir durumla karşı karşıyadır. Ortada istekli olan ülkeleri bir araya getiren bir koalisyon falan yoktur; fiilen ABD'nin şimdiki politikası, ABD hükümetinin başka zamanlarında (hatta, herhangi bir büyük devletin herhangi bir çağda) izlediği politikalardan daha fazla benimseniyor değildir.

Amerikalılar, Sovyet ordularına karşı savaşta Avrupalıların ön saflarda olması gerektiği gibi bir durumu sağlamak için dahi olsa, uluslararası ilişkilerde ittifak halinde hareket etmeyi oldukça ılımlı yollarla gelenekselleştirmeyi başarmışlardı; ısrar ettikleri tek nokta, bu ittifakın, Amerikan askeri teknolojisine bağlı kalınarak ve ABD'nin işine yarayacak şekilde yürütülmesiydi. Dolayısıyla, Avrupa'da bağımsız bir askeri potansiyel bulunmasına kararlılıkla karşı çıkmaktaydılar. Amerikalılar ile Fransızlar arasında De Gaulle devrinden sonra patlak veren uzun süreli sürtüşmenin kökleri, Fransızların devletler arasındaki ittifakları ebedi saymaya yanaşmamalarında (ve bunun yanı sıra, ileri teknolojiye dayalı askeri donanım üretme konusunda bağımsız bir potansiyele sahip olma konumlarını sürdürmekte ısrar etmelerinde) aranmalıdır. Yine de bu ittifak, aksi yöndeki bütün işaretlere rağmen, esasen istekli tarafların rızalarına dayalı gerçek bir koalisyondu.

SSCB'nin çöküşü ABD'yi, başka hiçbir devletin meydan okuyamadığı ya da kafa tutmayı istemediği tek süper-güç olarak bıraktı. ABD'nin gücünün aniden ve olağandışı biçimde, acımasızca ve uzlaşmaz bir ezicilikle ortaya çıkışını anlamak aslında pek kolay değildir; ayrıca bu durumun,

Soğuk Savaş döneminde geliştirilip uzun süre test edilen emperyal politikalara uymadığı gibi, ABD ekonomisinin çıkarlarıyla birebir uyum içinde olmadığını anlamaksa daha da zordur. Son dönemde Washington'a egemen olan politikalar, dışarıdan bakan herkese o denli delice görünmektedir ki, gerçek niyetlerin ne olduğunu kestirmek dahi son derece zorlaşmaktadır. Ancak şu anda bu ülkeyi yöneten, en azından yarı yarıya yönetiyor olsa da Washington'da ana politikaları belirleyen kesimlerin zihinlerindeki tasavvurun, askeri güce dayanarak küresel çapta bir üstünlük sağlamak olduğu besbellidir. Bu ana politikanın nasıl bir amaca hizmet ettiğiyse hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

Peki, bu politikanın başarılı olma ihtimali var mıdır? Bugünkü dünya, tek bir devletin ona egemen olamayacağı kadar karmaşıktır. Amerika Birleşik Devletleri de, ileri teknolojili silahlara dayanan askeri üstünlüğünü bir tarafa bırakacak olursak, gittikçe azalan, ya da potansiyel bakımdan gittikçe azalan aktif varlıklarına bel bağlamış durumdadır. Ekonomisi -büyük de olsa- küresel ekonomide giderek daha azalan bir payı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, uzun vadede olduğu ölçüde kısa vadede de zaaflıdır. Örneğin, diyelim yarın OECD ülkelerinin bütün faturalarını dolar yerine euro üzerinden kesmeye karar verdiğini düşünün, bakalım neler olur o zaman!

Amerika Birleşik Devletleri bazı siyasal üstünlüklerini hâlâ elinde tutmakla beraber, son on sekiz ayı aşkın zamanda bu avantajlarının çoğunu -deyiş yerindeyse- pencereden atıp savurmuştur. Amerikan kültürünün dünya kültüründeki -ve İngilizce'deki- egemenliğinin önemini ortaya koyan sadece minör avantajları kalmıştır elinde. Ancak Ame-

rikalıların şu andaki emperyal projeleri açısından asıl sarıldıkları büyük varlıkları, askeri alandadır. Amerikan imparatorluğuyla askeri açıdan hiç kimse rekabet edemez ve öngörülebilir bir gelecekte bu durumun değişme ihtimali yoktur. Yine de bundan, Amerika'nın askeri üstünlüğünün, yerelleşmiş savaşlarda belirleyici bir öneminin olmasından hareketle, her düzeyde mutlak anlamda belirleyici bir rol oynayacağı sonucu çıkarılamaz. Fakat pratik alana baktığımızda, hiç kimsenin -Çinlilerin bile- Amerikalıların teknolojisinin yanına yaklaşamayacağı ortadadır. Yalnız burada, salt teknolojik üstünlüğün sınırları üzerinde biraz daha dikkatle durmakta yarar bulunduğu kanısındayım.

Şüphesiz Amerikalılar teorik açıdan bütün dünyayı işgal etmeyi amaçlıyor değillerdir. Onların amacı, dışarıya savaşa gitmek, arkalarında kendilerine dostane yaklaşacak hükümetler bırakmak ve tekrar evlerine dönmektir. Fakat bu model işlemeyecektir. Salt askeri açıdan baktığımızda, Irak Savaşı çok başarılı oldu. Ancak, salt askeri açıdan değerlendirildiği için, bir ülkeyi işgal ettiğinizde yapılması gereken belli başlı zorunlulukların (Britanya'nın klasik sömürge modeli Hindistan'da uyguladığı üzere, o ülkenin idare edilmesi, düzeninin korunması, asgari işlev ve hizmetlerinin sürdürülmesi, vb.) görmezlikten gelinmesi sonucunu da doğurdu. Amerikalıların Irak'la dünyaya sunmak istedikleri 'demokrasi' modeli, olmayan bir modeldir ve kendi amaçlarıyla alakası yoktur. ABD'nin başka devletler arasında gerçek müttefiklere, ya da ordusunun fethedebileceği (fakat fiilen idare edemeyeceği) ülkelerde gerçek bir halk desteğine ihtiyaç duymadığı inancı, baştan aşağı fantezi ve safsatadır.

Irak'taki savaş ABD'nin aldığı kararların ne denli saçma olduğunun iyi bir örneğiydi. Irak zaten Amerikalıların yendiği, sadece henüz yere yıkılmamış bir ülkeydi ve o kadar zayıftı ki bir kez daha bozguna uğratılması işten bile değildi. Savaşın sebepleri arasında bu ülkenin varlıklarının -petrolün- bir etken olduğuna şüphe yoktu, ancak esasen bir uluslararası güç gösterisi şeklinde gerçekleştirildiği de herkesçe biliniyordu. Washington'daki delirmiş yöneticilerin ağızlarında sakız gibi çiğnedikleri politikanın, yani bütün Ortadoğu'nun baştan aşağı yeniden formüle edilmesi amacının iler tutar tarafı yoktur. Eğer onların amacı Suudi krallığını devirmekse mesela, o hanedanlığın yerine ne koymayı planlıyorlardı? Ortadoğu'da değişim sağlama konusunda ciddilerse bile, ellerinden gelen tek şeyin İsrailllilerden yana saf tutmak olduğunu biliyoruz. Bush'un babası bunu yapmaya hazırdı, fakat şu anda Beyaz Saray'da oturan kişi buna aynı ölçüde hazır değil. Tersine, oğul Bush'un hükümeti Ortadoğu'nun iki sağlam seküler hükümetinden birini tamamen yok ederken, diğerine, Suriye'ye karşı da harekete geçmek üzere.

ABD'nin politikasının ne kadar boş olduğu, halkla ilişkiler düzeyinde ortaya atılan amaçlardan da kolayca anlaşılabilir durumdadır. 'Kötülük ekseni' ya da 'yol haritası' gibi deyişlerin kullanılmasındaki amaç, siyasal açıklamaları berraklaştırmak değil, sadece kendi siyasal potansiyellerini üst üste koyan sıradan demeçlerle durumu idare etmek. Son on sekiz ayda dünyanın kafasına boca edilen bu saçma sapan açıklamalar (bir bakıma, Orwell'ın 'yenikonuş'u), aslında ortada gerçek bir politika bulunmadığının göstergesidir. Bush politika yapmıyor; onun yaptığı, sahne performansın-

dan ibaret. Richard Perle ve Paul Wolfowitz gibi resmi yetkililer de, hem özel sohbetlerinde hem de kamunun önünde Rambo gibi konuşup abuk sabuk laflar ediyorlar. Fiilen var olan tek ölçü, ABD'nin ezici gücü. Gerçek dünyada, ABD'nin yeterince küçük gördüğü ve çabucak başarıya ulaşabileceği her ülkeyi istila edebileceğini tabii ki adları gibi biliyorlar. Fakat bu, bir politika değildir ki. İşlemesi de mümkün değildir. Haliyle, böylesi sözde politikaların ABD açısından sonuçları çok tehlikeli boyutlara ulaşacaktır. Ülke içi dikkate alındığında, dünyayı -asıl olarak askeri araçlarla- kontrol etmeyi hedefleyen bir ülke açısından esas tehlike, ciddi ciddi küçümsenen bir tehlike olan militarizasyondan gelmektedir.

Uluslararası düzlemdeyse tehlike, dünyanın istikrarsızlaşmasıdır. Ortadoğu, bu istikrarsızlaşmanın sadece bir örneğidir; şimdi Ortadoğu on yıl, hatta beş yıl öncesine kıyasla çok daha istikrarsız durumdadır. ABD'nin politikası, düzeni korumak için bütün resmi ve gayri-resmi alternatif düzenlemeleri zayıflatmak yönündedir. Avrupa'da NATO'yu enkaz haline getirmiştir –fazla bir kayıp değildir gerçi bu; fakat NATO'nun ABD adına hareket edecek bir dünya askeri polis gücüne dönüştürülmeye çalışılması gülünçtür ve onu oluşturan ülkelerle alay etmektir. ABD'nin politikaları Avrupa Birliği'ni de bilerek sabote etmeyi amaçlamıştır; ayrıca, dünyanın 1945'ten beri elde ettiği büyük kazanımlardan bir başkasını, müreffeh demokratik sosyal refah devletlerini yıkmayı amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler'in inandırıcılığı ve güvenilirliği konusunda yaygın bir şekilde kabul görmekte olan kriz durumuysa (BM tamamen Güvenlik Konseyi'ne bağımlı olduğundan

ve ABD'nin veto hakkını işine gelmeyen her konuda kullanıp durmasından dolayı hiçbir zaman marjinal işlevler görmekten daha fazlasını başaramamış olduğu için) göründüğünden daha az dramatiktir.

Dünya ABD'yle nasıl karşı karşıya gelecek, onu nasıl kontrol altında tutacaktır? Bazı insanlar, ABD'yle karşı karşıya gelecek güce sahip olmadıklarına inandıklarından, onun yanında saf tutmayı tercih etmektedirler. Daha tehlikeli olan kesimse, Pentagon'un arkasındaki ideolojiden nefret edip de, başarılı oldukça bazı yerel ve bölgesel adaletsizliklerin ortadan kalkmasını sağlayacağı gerekçeleriyle ABD'nin projesine destek verenlerdir. Bu modele 'insan hakları emperyalizmi' adı verilebilir. Fakat bunun için asıl cesareti, Avrupa'nın 1990'larda Balkanlar'da başarısız olması sağlamıştır. Irak Savaşı'ndaki görüş ayrılıkları, ABD'de Michael Ignatieff ve Fransa'da Bernard Kouchner dahil, dünyanın hastalıklarına çare bulacak bir güç olması gerektiği inancıyla ABD'nin müdahalelerine hazır etkili entelektüellerin azınlıkta kaldığını göstermişti. Bugün yeryüzünde, ortadan kalkmaları dünya adına kesin bir kazanım olacak derecede kötü hükümetlerin bulunduğundan kimse şüphe etmiyor. Ancak bu, esasen işleyişini anlamadığı, sadece biri çıkıp da Washington'ın istemediği bir şey yaptığında silahlı zora başvurarak oraya kesin bir müdahalede bulunduğu bir dünyayla hiçbir ilgisi olmayan bir dünya gücü yaratmanın, bütün dünya açısından gerçek bir tehlikeye dönüşmesini mazur gösterecek bir sebep asla olamaz.

Böylesi bir ortamda, kamuoyunun çok büyük önem taşıdığı bir dünyada muazzam ölçülerde manipüle edilebiliyor olması sebebiyle, medya üzerindeki baskının gittikçe

arttığını görebiliyoruz. 1990-1991 Körfez Savaşı'nda, medyanın savaş alanlarına yaklaşmasına izin verilmeyerek, Vietnam'dakine benzer bir durumun ortaya çıkmaması için sistematik çabalar harcanmıştı. Fakat bu tedbirler işe yaramadı, çünkü artık, Washington'ın öyle anlatılmasını istemediği haberler aktarmaktan çekinmeyen -ve fiilen Bağdat'tan yayın yapan- CNN gibi medya kuruluşları vardı. Irak Savaşı sırasında kontrol da sağlanamadığından, başka ve daha etkili yollar aramaya başlanmıştı. Bu yeni yollar doğrudan denetim biçimine bürünebilirdi, belki son çare olarak teknolojik denetim biçimini de alabilirdi, fakat hükümetler ile tekelci medya sahiplerinin bir araya gelmesinin, diyelim Fox News'dan ya da İtalya'da Silvio Berlusconi'den daha büyük etki doğuracağı kesindir.

Amerikalıların şu anki üstünlüğünün ne kadar uzun süreceğini söylemek imkânsızdır. Burada mutlak bir kesinlikle söyleyebileceğimiz tek şey, bu üstünlüğün tarihsel bakımdan başka imparatorlüklar gibi geçici bir fenomen olacağına dikkat çekmektir. Bizler ömür süremiz içerisinde bütün sömürge imparatorluklarının sona erişine, Almanların (sadece on iki yıl süren) kendi deyişleriyle 'Bin Yıllık İmparatorluk' hayallerinin bitişine, Sovyetler Birliği'nin dünya devrimi rüyasının çöküşüne şahit olduk.

Amerikan İmparatorluğu'nun neden kalıcı olmayabileceğinin içsel sebepleri vardır ve bu sebeplerden en doğrudan olanı, Amerikalıların çoğunun dünyayı idare etmek anlamında emperyalizmle de dünya egemenliğiyle de ilgilenmiyor olmalarıdır. Onların ilgisini çeken şey, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşarken kendi durumlarının nasıl olduğudur. ABD ekonomisi o ölçüde zayıftır ki, bir aşa-

mada hem ABD hükümeti hem de seçmenler, dış askeri maceralarla uğraşmak yerine kendi ekonomilerine yoğunlaşmalarının daha önemli olduğu yönünde karar alabilirler. Dahası, o aşamaya gelindiğinde dışarıdan askeri müdahalelerin bedelinin büyük ölçüde Amerikalıların kendilerince ödenecek olması da bu ihtimali arttıracak olan bir etkendir (böyle bir durum daha önce, Körfez Savaşı'nda söz konusu olmadığı gibi, Soğuk Savaş döneminde bile çok büyük oranda geçerli değildi).

Hepimiz 1977-1978'den beri kapitalist dünya ekonomisinin krizde olduğu koşullarda hayatımızı sürdürüyoruz. Kapitalist dünya ekonomisi tabii ki çökmeyecektir, fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin, içeride ciddi sorunlar yaşarken dış politikada aynı derecede ihtiraslı ve saldırganca davranması ihtimal dışıdır. İş dünyasının yerel standartlarıyla bile Bush'un ABD adına yeterli denebilecek bir ekonomik politikası ortada yoktur. Bush'un halihazırdaki uluslararası politikası da, ABD'nin emperyal çıkarları (ayrıca küresel çıkarları, hele hele ABD kapitalizminin çıkarları) açısından özellikle akılcı bir çizgide sayılmaz. ABD hükümeti içindeki görüş ayrılıklarının kaynağı burada yatmaktadır.

Şimdiki kilit sorun, Amerikalıların bir sonraki adımda ne yapacakları ve başka ülkelerin buna nasıl karşılık verecekleridir. Egemen koalisyonun tek gerçek diğer üyesi olan Britanya gibi başka ülkeler, politikalarını kalıcılaştıracak ve ABD'nin planladığı her şeye destek vermeyi sürdürecekler midir? Esas olarak bu hükümetlerin göstermeleri gereken şey, Amerikalıların kendi güçleriyle yapabilecekleri şeylerin sınırlarının olduğudur. Şimdiye değin bu noktada yapılan en olumlu katkı, bedelini ödeyeceklerini bile bile ken-

dilerinin yapmaya hazır olmadıkları şeyler bulunduğunu söylemek suretiyle Türklerden gelmiştir. Fakat şu andaki başlıca uğraşımız, ABD'yi -kontrol altında tutmak mümkün olmasa bile- her şartta eğitmek, ya da yeniden eğitmek yönünde tasarlanmalıdır. Amerikan imparatorluğunun birtakım sınırlamaları fark ettiği, ya da en azından kendisini sınırlayan şeyler varmış gibi davranmayı tercih edilir bulduğu bir dönem olmuştu. Bunun sebebi de büyük oranda kendisinden başka bir ülkeden, Sovyetler Birliği'nden duyduğu korkuydu. Oysa bu türde bir korkuyu artık hissetmez olunca, aydınlanmış özçıkarın ve eğitimin esas kriterler haline getirilmesi gerektiği açıktır.

"Bugün, 20. yüzyılın egemen birimi 'bağımsız teritoryal devlet'in değişim geçirdiği bir sürecin içindeyiz. 'Küreselleşme' adı verilen bu dönemin tipik özelliği, ekonomik, bilimsel ve kültürel alanlarda alıp başını gitmekte olan bu eğilime, siyaset ve devlet alanlarında rastlanmamasıdır. Sermaye, metalar ve iletişim küresel düzeyde akışkanlığa sahipken, devlet ve siyaset şu ana değin emeğin sınırlar ötesi akışkanlığına etkili engeller dikmiştir. Aynı tablonun belirleyici öğesi, Soğuk Savaş döneminin ardından dünyaya askeri ve silahlı gücünü dayatabilen tek bir büyük devletin (ABD) kalmış olmasıdır ve ABD gerçekte, BM gibi uluslararası kurumları her kertede baypas eden bir imparatorluk gibi davranmaktadır. Ne var ki ABD de, çağımızın sanayileşmiş dünyasında eskisi kadar egemen konumda değildir. Büyük devlet sistemi çökerken, ulus-devletlerin kendi ülkelerinde olup bitenler ve yaşayanlar üzerindeki denetimleri günden güne azalmaktadır. Asıl önemlisi, teritoryal devlet, son otuz yılı aşkın süredir silahlı güçler üzerindeki tekel konumunu kaybetmiştir. Örneğin, şimdi Irak'ta 30 bini aşkın silahlı 'özel taşeron firma' faal haldedir. Keza, yurttaşlar devletlerine eskisi kadar sadık ve 'vatan' uğruna canlarını vermeye gönüllü değillerdir.

"Bütün bunlardan dolayı, on bin yılı aşkın zamandır bildiğimiz şekliyle dünya tarihine son veren yeni bir aşamaya girdiğimiz aşikardır. Günümüz politikasının doğası karmaşıktır. Çağımız hâlâ ulus-devletler çağıdır, küreselleşmenin işlemeyen tek yönü de budur. Fakat bu, silahlı çatışmaları ortadan kaldıran bir aşamaya sokmaz bizi. Hatta, 'terör'ün ve şiddetin yükselişe geçmesi, 1. Dünya Savaşı'ndan itibaren güç toplayıp yayılmakta olan barbarlaşma sürecinin bir parçasıdır. 20. yüzyıl, tarihin en caniyane yüzyılıydı. 20. yüzyılda savaşlar yüzünden ya da savaşlarla bağlantılı olarak meydana gelen insan ölümlerinin toplam sayısı 187 milyon olarak hesaplanmıştır. Halihazırdaysa, 2001 ile 2004 yılları arasında, dünyanın 31 egemen devletinde silahlı iç savaş manzaraları yaşanmaktadır. Üstelik bugün, savaşlardan fiilen etkilenen insanların yüzde 80-90'ı sivillerdir. Sonuç itibariyle, 21. yüzyılın bir barış yüzyılı olma ihtimali oldukça azdır."